

**SAMED VURGUN'UN FERHAD İLE ŞİRİN ADLI
ESERİNİN DİL VE MUHTEVA YÖNÜNDEN
İNCELENMESİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Hülya ÖZÇETİN TUÇER

**Danışman
Prof. Dr. Ramazan AHMADOV**

**SAMED VURGUN'UN FERHAD İLE ŞİRİN ADLI ESERİNİN DİL VE
MUHTEVA YÖNÜNDEN İNCELENMESİ**

Hülya ÖZÇETİN TUÇER

Prof. Dr. Ramazan AHMADOV

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Kasım 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖN SÖZ	7
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	10
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISALTMALAR	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. BİRİNCİ BÖLÜM.....	16
1.1. Azerbaycan ve Azerbaycan Tarihi	16
1.2. Azerbaycan Türk Edebiyatı.....	26
1.3. Azerbaycan Tiyatrosu.....	29
1.3.1. Geleneksel Azerbaycan Tiyatrosu	29
1.3.2. Modern Azerbaycan Tiyatrosunun Teşekkülü	32

1.3.3.	Modern Azerbaycan Tiyatrosu'nun Yükselme Devri	35
2.	İKİNCİ BÖLÜM	41
2.1.	Samed Vurgun'un Hayatı.....	41
2.2.	Samed Vurgun'un Edebi Kişiliği ve Eserleri.....	44
2.2.1.	Edebi Kişiliği	44
2.2.2.	Eserleri.....	47
3.	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	49
3.1.	Dil.....	49
3.2.	Üslup.....	50
3.2.1.	Tasviri Üslup	50
3.2.2.	Tahkiye Üslubu	51
3.2.3.	Hiciv Üslubu	52
3.2.4.	Hitabet Üslubu	53
3.2.5.	Konuşma Üslubu.....	53
3.2.5.1.	İç Konuşma	53
3.2.5.2.	Karşılıklı Konuşma	54
3.3.	Edebi Sanatlar	54
3.3.1.	Teşbih.....	55
3.3.2.	Tezat.....	56
3.3.3.	Telmih	57
3.3.4.	Mübalağa	58
3.3.5.	Nida	59
3.3.6.	İstifham	60
3.3.7.	Tenasüp.....	60
3.3.8.	Teşhis.....	61
3.3.9.	Açık İstiare	62
3.3.10.	Kapalı İstiare	63

3.3.11. Tekrir	64
3.3.12. Hüsn-i Talil	65
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	66
4.1. Eserin Olay Örgüsü	66
4.2. Şahıs Kadrosu.....	69
4.2.1. Azer Baba	69
4.2.2. Ferhad	69
4.2.3. Şirin	69
4.2.4. Mehin Banu	70
4.2.5. Şapur	70
4.2.6. Fitne.....	70
4.2.7. Vezir	70
4.2.8. Şiruye	70
4.2.9. Meryem.....	71
4.2.10. Hüsrev (Xosrov)	71
4.3. Mekân.....	71
4.4. Zaman.....	71
5. BEŞİNCİ BÖLÜM.....	72
5.1. Töre Anlayışı ve Gelenek.....	72
5.2. Alkış ve Kargış.....	72
5.3. Vatan	73
5.4. Övgü ve Saygınlık.....	74
5.5. Alçakgönüllülük	74
5.6. Aşk.....	75
5.7. Öğüt, Nasihat	75
5.8. Savaş ve İntikam	76
5.9. Merhamet.....	77

5.10.	Sadakat ve İhanet.....	77
5.11.	Güven	78
5.12.	Din	79
5.13.	Kadercilik	80
5.14.	Sihir, Büyü, Olağanüstü Varlıklar	81
5.15.	Özlü Sözler	82
5.16.	Sanat	83
5.17.	İstek, Temenni.....	84
5.18.	Yalnızlık, İçsel Bunalım	84
5.19.	Rüya, Hayal Alemi.....	85
5.20.	Siyaset	86
5.21.	İdea, Ümit.....	87
5.22.	İlim ve İrfan	87
5.23.	Empati ve Teselli.....	88
5.24.	Aile	88
5.25.	Bağımsızlık	89
5.26.	Eleştiri.....	90
5.27.	Tabiat.....	90
5.28.	Psikoloji	91
5.29.	Kadın ve Erkek İlişkileri.....	92
	SONUÇ	93
	KAYNAKÇA	96
	ÖZGEÇMİŞ	102

TEZ ONAY SAYFASI

Hülya ÖZÇETİN TUÇER tarafından hazırlanan “SAMED VURGUN'UN FERHAD İLE ŞİRİN ADLI ESERİNİN DİL VE MUHTEVA YÖNÜNDEN İNCELENMESİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ramazan AHMADOV .....

Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 08/11/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ramazan AHMADOV (KBÜ) .....

Üye : Doç. Dr. Enver KAPAĞAN (BAİBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV (KBÜ) .....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek lisans derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Müslüm KUZU .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Hülya ÖZÇETİN TUÇER

İmza :

ÖN SÖZ

1906-1956 yılları arasında hayatını sürmüş olan Samed Vurgun Azerbaycan edebiyatında mihenk taşlarından birisi olup toplum içinde sembol isimlerden biri haline gelmiştir. Çocukluğundan itibaren halk içinde yaşamış olan şair, eserlerinde halk kültürü ve geleneğinden hiçbir zaman ödün vermemiş, her zaman mensup olduğu toplumun kültürünü sanatını, eserlerine yansıtmıştır.

Yaşadığı dönemlerin şartları dahilinde sanatında değişimler olmuş farklı tür ve biçimlerde eserler kaleme almıştır. Toplumcu didaktik tarz benimseyen şair halk geleneğine bağlı lirik duygusal eserler de kaleme almıştır. Yine İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda da faşizm aleyhinde dönemin his ve fikir dünyasına uygun şiirler ele almıştır.

Yaşamının sonlarına doğru çeşitli görevlerle siyaset ve memleket problemleriyle yakından ilgilenmiş çeşitli sosyopolitik çalışmaların gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Azerbaycan toplumunda “Halk Şairi” unvanı almış, toplum ve sanat için önemli bir yere sahip olmuş olan Samed Vurgun’un en çok bilinen eserlerinden biri olan “Ferhad ile Şirin” adlı eserinin dil ve muhteva yönünden incelenmesi gerekli görülmüştür

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında Yüksek lisans sürecine başladığım andan itibaren akademik desteği ve teşvikleriyle yoluma öncülük eden saygıdeğer Doç. Dr. Enver KAPAĞAN hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Engin bilgileriyle ufkumu genişterek çalışmama rehberlik eden, ilminden istifade ettiğim, her türlü kolaylığı sağlayan değerli tez danışmanım Prof. Dr. Ramazan AHMADOV hocama saygı ve şükranlarımı sunarım.

Eğitim yaşamım boyunca büyük fedakarlıklarda bulunarak bugünlere gelmemi sağlayan, dualarını hiçbir zaman eksik etmeyen, attığım her adımda desteklerini hissettiren, annem Sare ÖZÇETİN ve babam İsa ÖZÇETİN’e; çalışmam süresince

maddi manevi her konuda yardım eden, sabır ve anlayış gösteren müstakbel eşim Erkan TUÇER'e tüm kalbimle teşekkür ederim.

Son olarak çalışmamın her anına şahit olan, varlıklarıyla yaşamıma neşe katan, hayatımı daha anlamlı hale getiren, bu hayattaki en değerli varlıklarım, ilk gözağrım, kıymetlim, canım oğlum Çınar'ıma; hayat ışığım, meleğim, prenses kızım Eliz'ime teşekkür ederim ve onlara bırakacağım en kıymetli şeyin adlarına adanmış ve bastırılmış bir kitap olduğunu düşündüğüm için bu tezi onlara armağan ediyorum.

ÖZ

Doğu edebiyatında yüzyıllardır eserlere konu olmuş Hüsrev ü Şirin hikayesinin küçük bir parçası olan daha sonra çeşitli sanatçılar tarafından büyütülen Ferhad ile Şirin hikayesi tiyatro eserine de dönüştürülmüştür. Bu dönüşümü yapan isimler arasında Azerbaycan edebiyatının önemli şairlerinden Samed Vurgun da yer almaktadır. Samed Vurgun tarafından eser manzum tiyatro olarak dönüşmüş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Toplumcu gerçekçi bir anlayışa sahip olan ve halk kültürü içinde büyümüş olan şair Samed Vurgun bu eserde Ferhad'ı halk kahramanı olarak öne çıkarmıştır.

Şair Samed Vurgun diğer versiyonlarda olduğu gibi Ferhad ile Şirin aşkının temeline dokunmamış ve korumuştur. Şair eseri iki aşk ve üç önemli şahıs üzerinden yürütmüştür. Samed Vurgun karakterlerin iç dünyasına duygusal aşk temasının yanında eserin her yerinde hissedilebilecek olan vatan ve hürriyet aşkını da eklemiştir. Bu çalışmanın Türkiye sahasında Samed Vurgun'un sanat anlayışı Azerbaycan edebiyatının incelenmesi, sanatının incelenmesi ve Ferhad ile Şirin hikayesi hakkında araştırmaların zenginleştirilmesi açısından değer göreceği düşünülmektedir. Azerbaycan sahasında ve tiyatro özelinde çalışmalarda yardımcı kaynak görevi taşıyacağı düşünülmüş ve çalışılmıştır.

Çalışma 5 bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde; şairin doğduğu büyüdüğü Azerbaycan coğrafyasının tarihi ve tiyatrosu başlığı incelendi. İlk bölümde eser tetkiki sırasında isabetli sonuçlar elde edilmek amaçlanmıştır. İkinci bölümde; eser incelemesinde doğru tespitler yapılması için şairin hayatı ve edebi kişiliği incelenmiştir. Üçüncü bölümde; eserin dil anlayışı, üslup ve söz sanatları üzerinden incelenmiştir. Şairin edebi yetkinliğinin bu başlıklarda gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır. Dördüncü bölümde; eserdeki şahıslar şahıs kadrosu çeşitli karakter analizleriyle incelenmiş onun yanında olayların geçtiği mekân ve zaman başlıkları açıklanmıştır. Beşinci bölümde; eserin bütününde yer alan 29 muhteva başlığı tek tek incelenip açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı; Tiyatro; Samed Vurgun

ABSTRACT

The story of Ferhad and Şirin, which is a small part of Hüsrev ü Şirin's story, which has been the subject of works in Eastern literature for centuries, was later turned into a play. Among the names who made this transformation is Samed Vurgun, one of the important poets of Azerbaijani literature. The work was transformed as a verse theater by Samed Vurgun and has survived until today. Poet Samed Vurgun, who has a Socialist Realist understanding and grew up in folk culture, highlighted Ferhad as a folk hero in this work.

The poet Samed Vurgun has not touched and protected the foundation of Ferhad and Şirin's love as in other versions. The poet conducted the work through two loves and three important persons. Samed Vurgun added the love of homeland and freedom that can be felt throughout the work, as well as the theme of emotional love to the inner world of the characters. It is thought that this study will be valuable in the field of Turkey in terms of Samed Vurgun's understanding of art, examining Azerbaijani literature, examining his art and enriching research on the story of Ferhad ile Şirin. It is thought that it will serve as an auxiliary source in studies in the field of Azerbaijan and in theater.

The study consists of 5 parts. First part; The title of the history and theater of the Azerbaijan geography where the poet was born and grew up was examined. In the first part, it is aimed to obtain accurate results during the work examination. In the second part; In order to make correct determinations in the study of the work, the poet's life and literary personality were examined. Third; In the section, the language understanding of the work is examined through style and rhetoric. It is aimed to reveal the poet's literary competence in these titles. In the fourth chapter; The characters in the work were examined with various character analyzes, and the titles of the place and time where the events took place were explained. In the fifth section; 29 content titles in the whole of the work were examined and explained one by one.

Keywords: Azerbaijan Literature; Theatre; Samed Vurgun

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Samed Vurgun'un Ferhad ile Şirin Adlı Eserinin Dil ve Muhteva Yönünden İncelenmesi
Tezin Yazarı	Hülya ÖZÇETİN TUÇER
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan AHMADOV
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	08.11.2022
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	102
Anahtar Kelimeler	Azerbaycan Edebiyatı; Tiyatro; Samed Vurgun

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	An Investigation of Samed Vurgun's Work, Ferhad and Şirin, in Terms of Language and Content
Author of the Thesis	Hülya ÖZÇETİN TUÇER
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ramazan AHMADOV
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	08.11.2022
Field of the Thesis	Department of Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	102
Keywords	Azerbaijan Literature; Theatre; Samed Vurgun

KISALTMALAR

s. : sayfa

C. : cilt

ARAŞTIRMANIN KONUSU

AraŐtirmanın konusu 1906-1956 yılları arasında hayatını sürmüş olan Azerbaycan Edebiyatının mihenk taşlarından birisi olup toplum içinde sembol isimlerden birisi haline gelen Samed Vurgun'un "Ferhad ile Şirin" adlı eserinin dil ve muhteva yönünden incelenmesidir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Azerbaycan toplumunda "Halk Şairi" unvanı almış, toplum ve sanat için önemli bir yere sahip olmuş olan Samed Vurgun'un en çok bilinen eserlerinden biri olan "Ferhad ile Şirin" adlı eserinin dil ve muhteva yönünden incelenmesi gerekli görülmüştür. Çalışmanın Türkiye sahasında Samed Vurgun'un sanat anlayışı Azerbaycan edebiyatının incelenmesi, sanatının incelenmesi ve "Ferhad ile Şirin" hikayesi hakkında araştırmaların zenginleştirilmesi açısından değer göreceği düşünülmektedir. Azerbaycan sahasında ve tiyatro özelinde çalışmalarda yardımcı kaynak görevi taşıyacağı düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalıŐmada araŐtırması yapılan konuyla alakalı kitap, makale, sözlük, tez, ve bildiri incelemesi, kütüphane araştırmaları yöntemlerine başvurulmuştur. Birinci bölümde; Şairin doğduğu bydğu Azerbaycan coğrafyasının tarihi ve tiyatrosu başlığı incelendi. İkinici bölümde; eser incelemesinde doğru tespitler yapılması için Şairin hayatı ve edebi kişiliği incelenmiştir. nc bölümde; eserin dil anlayışı, üslup ve söz sanatları üzerinden incelenmiştir. Dördüncü bölümde; eserdeki ŐahıŐlar ŐahıŐ kadrosu çeşitli karakter analizleriyle incelenmiş onun yanında olayların geçtiği mekân ve zaman başlıkları aıklanmiŐtir. Beşinci bölümde; eserin bütününde yer alan 29 muhteva başlığı tek tek incelenip aıklanmiŐtir.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Edebiyat toplum ve birey karakterini inceleyen bir sanat ürünü olmakla beraber toplumun tarihine ve kültürüne de ışık tutan bir bilim dalıdır. Bu düşünceyi temel alarak Samed Vurgun'un Türkiye sahasında iyice bilinmesi ve "Ferhad ile Şirin" adlı eserindeki siyasi, içtimai ve ferdi meseleler daha titizlikle incelenebilir. Sanatçının edebi karakteri ve dönemin Azerbaycan toplumu eser üzerinden incelenip bilime sunulacaktır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışma Azerbaycan'da 2005 yılında "Őerq-Qerb" yayınları aracılığıyla Samed Vurgun Seçilmiş Eserleri" adıyla basılmıştır. Çalışma kitaptaki "Ferhad ile Şirin" adlı eser kapsamında dil ve muhteva yönünden inceleme esaslı yapılmıştır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN TARİHİ, EDEBİYATI VE TİYATROSU

Azerbaycan; siyasî, stratejik, coğrafi ve ticarî cephelerden önemli olan güzergahlar üzerinde kuruludur. Madenler, tabii kaynaklar, enerji rezervi sebebiyle de birçok ülke bu coğrafya üzerinde egemen olmak istemiştir. Bu durum tarihsel süreçte hem bu toprakların başka kültürlerle tanışmasını sağlamış hem de milliyetçilik duygularını artırmıştır. Binlerce yıl öncesinden başlamak suretiyle günümüze kadar Azerbaycan, bazen mağlubiyetle bazen zaferle önemli mücadelelere ev sahibi olmuştur. Bu mücadeleleri daha iyi anlamak Azerbaycan'ın tarihsel süreçteki macerasını izlemekle mümkündür.

1.1. Azerbaycan ve Azerbaycan Tarihi

Azerbaycan tarihi; Avrasya, Türkistan, Kafkasya sınırlarının dışında aranamaz. Bunun da sebebi Azerbaycan'ın tarih boyunca sınır çizgilerinin çeşitli dönemlerde burada hükmedenlerin tarafından değişmiş olmasıdır. Önceki yıllarda Azerbaycan topraklarından kastedilen Zencan ile Hemedan şehirlerinden itibaren kuzey bölgesinde Derbent'e kadar uzanan coğrafyayken, sonraki devirlerde bu kavram batı bölgesinde Ber'den, doğu bölgesinde Zencan, Kuzey bölgesinde Deylem ve Târim kentlerini de kendine dâhil etmiştir. 1828 tarihinden itibaren de Azerbaycan, Aras nehri merkez kabul edilerek kuzey ve güney olarak siyasî konum açısından ikiye bölünmüştü. Fakat bu iki bölge de din, töre ve milliyet açısından tam bir bütün halindeydi (Tebrizli, 1946, s. 8-9).

Azerbaycan coğrafyası tabiat ve iklim zenginliği, orman ve dağ sahaları, deniz kıyıları, mümbit ovalarıyla coğrafi konum bakımından insanın rahatlıkla yaşayabileceği bir ülkedir. Maden rezervleri, hammadde kaynakları özellikle bakır, petrol, altın ve mermer kaynakları açısından oldukça çeşitlidir. Kafkasya bölgesinde önemli taşıyan stratejik bir konumda olan Azerbaycan, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir coğrafya üzerindedir. Bu konum üzerinden stratejik, askeri ve ticaret hatları geçmektedir (Alizade, 2010, s. 106). Tarihi ipek yolu üzerinde bulunan topraklar, yüzyıllar boyunca bir transit noktası olduğu için pek çok uygarlık için önemli bir yere sahip olmuştur.

Tarihsel süreçte Azerbaycan'ı inceleyecek olursak, Medler'in ardından Ahameniş İmparatorluğunun hâkimiyeti altında kalmıştır. Zerdüştlük dini onların zamanında bölgede yayılmış, sonraki devirde Selevkos Krallığı kurulmuştur. Romalılarca yerleşim bölgesi olarak kullanılan bu topraklar, Sasaniler devrinde vasallık tarzında idare edildi. Abbasi idaresinin gerilemesiyle Şeddadiler, Müsafiriler, Büveyhiler, Saciler gibi idareler bölgeye hâkim olmuştur. Büyük İskender, Pers İmparatorluğunu yenerek Orta Asya istikametinde ilerlemiş, Doğu ile Akdeniz hatları arasında bir güzergâh oluşturmak istemiştir. Orta Asya'dan Çin'e kadar varmak için pek çok şehir inşa etmiş ancak bölgedeki Türkmenlerin savunmalarıyla güneye inmek

Azerbaycan topraklarına ilk Türk seferi M.Ö VII. yüzyılda İskitler gerçekleştirmiştir. Bölge IV. ve V. yüzyıllarda Hunların geçiş noktası haline geldi. Hazarlar ise 700'lü yıllarda bu bölgeye hâkim oldu. İdil Nehrinin Hazar Denizi'ne aktığı yerde ortaya çıkan Hazar Türkleri, zamanla Muğan Çölü'ne doğru yayılım gösterdi. Kafkaslar bölgesinden Macaristan bölgesine uzanan geniş bir coğrafyada idarî bir sistem oluşturdu. Yıllarca aralarında savaşan halklar, Hazar Türkleri etkisiyle ticaretle tanıştılar, sanat faaliyetleri yapmaya başladı ve dinî hayat daha önem kazandı (Güngör, 1999, s. 46). Hazarları müteakip birçok Türk topluluğu bölgeye Derbent kapısından girdi. Yüzyıllarca birçok Türk topluluğu bu geçidi kullandığından bu yer "Türk Kapısı" ismiyle zikredildi (Bilgili, 2002, s. 26).

Bu toprakların gerçek anlamda bir Türk vatanı olması Selçuklular zamanında gerçekleşmiştir (Resulzade, 1991, s. 7-8). Tuğrul ve Çağrı Beyler bu topraklara birçok sefer düzenledi. Bölgenin fethinden sonra da çok sayıda Oğuz aşireti bu topraklara yerleşti. Selçuklular, özellikle Bizans ile uzanan hudut boylarına Türkmenleri yerleştirdi. Anadolu'nun kapılarını açan ve oradaki Türklüğü ayağa kaldıran da burada yaşayan Türk toplulukları olmuştu. Selçukluların ilk dönemlerinde "Melik" diye adlandırılan verilen şehzadeler, tedrisat gayesiyle bölgeye gönderilip özel olarak yetiştirildi (Barthold, 2010, s. 293).

Moğollardan oldukça zarar gören bu bölge bir zamanlar Altın Orda ve İlhanlıların hakimiyeti altında da kalmıştır. Selçukluların devrinden sonra 1146 yılında Gence'de yaklaşık bir asır Şemseddin İldiniz Sülalesi Azerbaycan Atabeyleri ünüyle idare kurmuşlardır. 15. yüzyılda Karakoyunlular ve Akkoyunlular Azerbaycan coğrafyasına hükmetmiştir. Bölgedeki Türk nüfusu bu zamanda fazlasıyla artmıştır.

Karakoyunlular, Çağataylara ve Timur'a karşı akınlarını Azerbaycan toprakları üzerinden yapmıştır (Uzunçarşılı, 2011, s. 180-198). Şiiliğin yayılmasında etkili oldu ve Sünni olma hususiyetini koruyan halklar diğer tarikatlar üzerinden hayatına devam etti. Heteredoks özellikler gösteren Şiiliğin ön planda olduğu bir sosyo-siyasal yapılanma teşekkül etti. Öyle ki bu dönemde Şiilik düşüncesi topluma çeşitli baskılarla dayatılmış, buna karşı duran insanlar sürgünlere gönderilmişti. Kimi topluluklar ise Sünni kimliğe sahip olmasına rağmen Şii gibi görünmüş, Osmanlı yönetiminde ise yeniden inançlarına devam etmişti. Bunun gibi din değiştirme özelliği gösterenlere Safevîler “dönük” ismini verdi. Bu coğrafya Osmanlı ile İran'ın kendi aralarında yaptığı mücadelelere de sahne olmuştur. İran şahı Şah Abbas devrinde Osmanlı Devleti'nin iç meselelerindeki karışıklıklardan yararlanarak, Tebriz civarında yaşayan pek çok Sünni Türkmen baskıya maruz bırakılmış ve Şençay Nehri kıyısında katledilmiştir. Özellikle Karamlu, Karakalpak, Pazukî, Sa'adlu, Hacılar, Kazak gibi birçok Türk boyu bu katliamlara maruz kalmıştı. Gence, Şirvan, Karabağ ve Tebriz illerinde 25 bine yakın Türkmen aşireti 1614'te sürgüne zorlanmıştır (Bilgili, 2002, s. 22). Bu sebeple bölgede pek çok topluluk yer değiştirmiş ve etnik düzen değişmiştir.

18. asırda Azerbaycan'a hakimiyet kurma düşüncesi Osmanlı Devleti ile Rusya ve Safevi Devleti arasında geçmiştir. Safevi Devletinin gerilemesiyle, Azerbaycan topraklarındaki beylerbeylikleri merkez idareye bağlanmaktan kaçınmış ve isyan etmişti. Safevîler ise egemenliklerine hâkim olmak ve Osmanlı'nın bu coğrafyadaki hakimiyetini yıkmak için, Osmanlı'nın düşmanı olan ve Karadeniz'i isteyen Rusya'dan askeri destek talep etti. I. Petro ise, yakını olan Albay A. Volinski'yi Konsolos olarak göndermiştir. Bundaki amaç, Safevi Devleti içinde, Türkleri bir düşman olarak göstermek için birtakım propagandalar yapmışlardır. Bu bölgede yaşayan Gürcüler ve Ermeniler, Safevîler'e karşı ayaklandırılmış ve devletin yıkılma süreci hız kazanmıştı. Buna müteakip Osmanlıların idaresine geçen Gürcülerin yaşadığı bölgelerin geri alınacağı ve onlara teslim edileceği söylenmişti. Ayrıca bu dönemde Ruslara karşı Azerbaycan'da Surhan, Kaytaklı Ahmet Han, Hacı Davud gibi birçok isyan başlamış fakat bu isyanlara rağmen Rusya Derbent'e ilerlemiştir. Hiç beklenmedik bir şekilde meydana gelen bir doğal afet ordunun tüm kaynaklarını yok etmiş, Kafkasya'nın farklı iklimi de Rus askerinin sıhhi durumunu kötü yönde etkilemiştir. Bunun neticesinde I. Petro bu ilerleyişten vazgeçmek durumunda kalmış ancak bu ilerleme amacından da vazgeçmemiştir.

Osmanlı Devleti 1722 yılında Hacı Davud'a "Han" unvanı vermiş, kendisini Dağıstan ve Şirvan sorumlusu olarak belirlemiştir. Bakü kuşatması, 20 Haziran 1723 yılına gelindiğinde Rusya tarafından tekrar başlatılmış, bu kuşatma 26 Temmuz'a kadar devam etmiş ve Bakü Rusların hakimiyetine geçmiştir. Bunun akabinde 12 Temmuz 1724 tarihinde Osmanlı ile Rusya arasında İstanbul Antlaşması imzalanmış, bu anlaşma neticesinde devletlere belirlenen topraklar çizilmiştir. Bu anlaşmaya göre Ejderhan bölgesinden Astrahan bölgesine kadar, yani Hazar Denizi'nin tüm batı ve güney kıyıları Rus Devletine, Güney Kafkasya bölgesinin doğu kısmı ile Güney Azerbaycan bölgesi Osmanlı Devleti'ne verilmek üzere kararlaştırılmıştır. Fakat Şirvan bölgesi için özerklik kararı verilmiştir (Camalov, 2002, s. 923). Rusların yıllardır Hazar Denizi'ne inme düşüncesi böylelikle gerçekleşmiş oldu. Osmanlı Devleti ise Rusya Devletinden izin almak koşuluyla çıkabilecek kanunsuz bir durum oluşması halinde Osmanlı Devleti bu bölgeye asker çıkarabilecekti. Bütün bunların yanında Rusya, Safeviler'in zayıflayıp gerilemesinden istifade ederek İran'dan başlayarak Derbent ve Gilan'a kadar olan bölgenin kendilerine bırakılmasını talep etmiştir. Taraflar anlaşma yoluna giderek 1728 yılında anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma neticesinde Rusya, Safevi Devletinin egemenliğini korumasında destek olurken bu bölgeye de hâkim oluyordu. Azerbaycan bölgesinde 1808 ila 1828 tarihleri arasında varlıklarını devam ettiren, Lenkeran, Revan, Kuba, Şeki, Şirvan, Derbent, Gence Karabağ, İrevan ve Nahçıvan gibi Türk hükümdarları vardı (Resulzade, 1991, s. 8). Bu hanlıklar yüzyıllarca stratejik bir öneme sahip olmuşlardır. İran Devleti ile Osmanlı Devleti arasında ise Rusya bir sorun teşkil etmiştir. Zira bu hanlıklar 1813'te Çarlık Rusyası'nın egemenliğine altındaydılar. İran ise "Türkmençay Anlaşması" ile bu topraklardaki Rus varlığını kabul etti. Bu anlaşmayla Rus Devleti Azerbaycan'ın Nahçıvan, Karabağ ve İrevan bölgelerine; Osmanlı ile İran Devletinden gelen Ermeni soylu kişileri iskân ermeye çalışmıştır. Böylelikle egemenliklerini kuvvetlendirmek amacıyla Hristiyan topluluğundan oluşan bir demografik yapı meydana getirmek istemiştir. (Memmedova İ. , 2013).

Çarlık idaresinin güneye yayılmak istemesi sosyo-kültürel hedeflerin yanında özellikle I. Petro'dan başlayan maddi çıkarlar ön plandadır. Ayrıca gerek ticaret merkezlerine gerek denizlere egemen olma fikri gerçekleştirilmek istenmişti. Bu amaçla İstanbul ile Boğazlar ve Balkanlar nüfuz olarak daha da önemli bir hal almış, Osmanlı Devleti'ndeki Rum, Ortodoks ve Slav kökenli halklar ile bu politika ile daha

fazla alakadar olunmuştur (Çapraz, 2011, s. 56). I. Petro döneminde, bir yandan modern ve çağdaş Rusya inşa edilirken, diğer yandan güneye yani sıcak denizlere inmek isteniyordu. Evvela Balkanları hedef alan Ruslar, Kırım Savaşında (1853-1856) Osmanlı Devleti'ne yenildikten sonra Karadeniz-Boğazlar-Balkanlar civarında genişleyemeyeceğini anlamıştır ancak bu düşüncesinden de vazgeçmemiştir. Kafkasya'daki olaylardan istifade ederek güneyi, hedef olarak belirledi. Neticede o zamanlarda silah teknolojisi yeterli olmayan, iç karışıklıklarla boğuşan bu coğrafyadaki halklar az bir zamanda Rus hâkimiyetine teslim oldu. Böylelikle Rusya, Asya'yı egemenliğine alarak kendisine pazar sağlamayı hedefledi. Bunun nedeni de Avrupa'da Rus ürünlerinin, İngiliz ve Fransız ürünleriyle yarışmıyor olmasıydı. O zamanın ticaret yapan Rusları ise Rusya'ya kendileri için yeni bir pazar hazırlaması hususunda baskı yapıyordu. 1838 tarihli bir Dış İşleri Bakanlığı "ticaret bizim Orta Asya politikamızın temel hedefidir." cümlesi buradaki amacı gayet sarıh bir şekilde göstermektedir (Çapraz, 2011, s. 56-76). Ayrıca doğu devletleriyle gerçekleştirilen ticaretin artması Rusya'nın zenginleşmesine ve endüstriyel hedeflerinin gelişmesinde yardımcı olacağı fikriyle Petro, Hazar bölgesine hâkim olmak istedi. Ayrıca bu bölge Rusya'nın Hint Okyanusu, Akdeniz ve Ortadoğu'ya ilerlemesinde kullanılacak merkezî üs bölgesiydi. Bunun neticesinde Kafkasya'nın büyük kısmında kontrol, 19. yüzyılın sonlarında Ruslar tarafından ele geçirilmiştir.

Azerbaycanlı Türkler ile Farslar yüzyıllarca beraber yaşamıştır. Ortak coğrafyada yaşadıklarından elbette problemler ve çekişmeler olmuştur. Bununla birlikte etkileşim ve iletişim de olmuştur. Kelimeleri ve kültürleri çoğu kez birbirine geçmiştir. Daha sonra Rusların da bu bölgeye dahil olması bu etkileşim ve iletişim süreci daha da genişlemiştir. İngilizler, 19. asırda Kafkasya mücadelesinin içerisinde yer almıştı. İngilizler ile Ruslar'ın bölgedeki çalışmaları insanların tepkisine neden olmuştu. İran'da hükümdar olan Nasreddin Şah, Rusya'nın işgal ettiği Fars topraklarını geri alamamıştır. Güçlü olmak ve milletini geliştirebilmek için çokça gayret sarf etti. Ama hükümdarın gerçekleştirdiği birtakım icraatlar, toplumda isyanla karşılığını buldu. Elbette ki o zamanlarda İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri de bu başkaldırlara iştirak etti. Bunların en mühimlerinden birisi Nasreddin Şah tarafından, 19. asrın sonunda, tütün ve tömbeki ayrıcalığının İngilizlere teslim edilmesiyle başlamıştır. Halk, duvarlardaki ilanlara zarar verip tütün ve tömbeki dükkânlarını kapatmış ayrıca umumi bir greve gitmiştir. Ulusal hükümet kurulma isteği her geçen

gün artmış, Nasreddin Şah'tan sonraki dönem olan 1908 yılında Tebriz'de genel grev yapılarak meşrutiyet sistemini getirilmesi istenmiş, gösteriler düzenlenmiştir. Bu isyanlar neticesinde şah, Meşrutiyeti ve Meclisi kabul etmiştir. (Tebrizli, 1946, s. 42-45).

Çarlık dönemi Rusya'sının Azerbaycan'da gerçekleştirdiği icraat işlerinden biri bu coğrafyadaki askerlik anlayışını ve Azerbaycan Türklerinin askerî kabiliyetlerini bitirmek oldu (Resulzade, 1991, s. 85). Rus idaresine karşı devam eden milliyetçi faaliyetlerin en büyük tehlike ve tehditlerden biri olarak algılanması bunun sebebiydi. Bu uygulama ile halkın kendilerine karşı isyan etmesini önlemiş olacaktı. Ancak Türkçülük/Turancılık Azerbaycan'la Türkiye'yi birbirine bağlayan en mütemadi, organik bir unsurdu. Türkçülük ülküsü filizlenince millet enternasyonal İslamcılık ve özerk idare düşüncelerini devre dışı bırakmış, başta Ziya Gökalp olmak üzere bazı aydınlar da “Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak” adlı bir ülkü geliştirmişti. Bu mefkûre Azerbaycan'da az bir zamanda yaygın bir fikir olarak siyasî bir ruha evrildi. (Resulzade, 1991, s. 32). Zira bu, Azerbaycan'ın özgürlüğü yolunda ilerlemesi için önemli ve gerekli bir fikirdi. Rusların coğrafyaya egemen olmasının ardından yürüttükleri başka bir strateji de, Azerbaycan Türklerine karşı Ermenileri kışkırtmak olmuştu. Devrin önemli isimlerinden Rus Çarı II. Nikolay'ın Akdeniz'e inemeyeceğini fark etmesiyle doğuya hareket etmesi 1904 yılında başlayan Rus-Japon harbine sebep olmuştur. “1905 Rus Devrimi” ismiyle adlandırılan, uzun süren iktisadî ve askerî gerekliliklerin ihmâl edilmesi ve savaşın neticesinde elde edilen mağlubiyet sebebiyle ülkedeki pek çok asker, işçi ve köylü isyan etti. Söz konusu isyan bir ay gibi bir süre zarfında bastırıldı. Rusya'daki isyanlara İttihat ve Terakki idaresi tarafından destek verildi. Şurâ-yı Ümmet adlı gazetede, “okuyun ibret alın” isimli bir makale yayımlandı. Rus yönetiminin Azerbaycan Türklerine gerçekleştirdiği zulüm ve baskılar dile getirildi ve tenkit edildi. Ruslar, bu isyanları sonlandırmak için, Ermenileri Azerbaycan Türklerine karşı kışkırttı. 1905 yılında, Bakü'de, Türklerle Ermeniler arasında kanlı hadiseler gerçekleşti. Sonrasında söz konusu olaylar Tiflis, Erivan, Suşa, Nahcivan ve Gence'ye sıçradı. Bu isyanlar neticesinde millî şuur daha fazla ehemmiyet kazanarak millî birlik gelişmiştir (Bayur, 1991, s. 85).

Rus Çarlığı 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girmiştir. Ancak idareye itimadını kaybetmiş bir orduya sahip olunması ve rejim problemleri bu savaşı Rus Çarlığı için

zorlu hale getirecekti. Bunlara büyük dünya bir savaşının verdiği zorluklar da eklenmiş, Çarlık yönetimine karşı bir ayaklanma ortaya çıkıvermiştir. O dönemdeki, Alman İmparatorluğu'nun önde gelen savaş amaçlarından birisi de Fransa'yı ilhak ederek bertaraf etmek ve Rusları doğu cephesinde hezimete uğratmaktı. Rus yönetiminin korumasındaki Kafkasya'daki halkları ayaklanmaya teşvik ederek ülkede karmaşaya neden olmak ve Rus Çarlığının yıkılışını hızlandırmak Almanların bu harpte Ruslara karşı izlediği politikalardan birisi olmuştur. Diğer başka amaç da Alman sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammaddeyi Rus egemenliğinden çıkan Kafkasya bölgesindeki maden rezervlerinden karşılamaktı. Bilhassa Bakü'de yer alan petrol rezervleri, savaşın süresi arttıkça Almanya'nın ihtiyaç duyduğu petrolü sağlayacaktı (Çolak, 2008, s. 141). Görüldüğü üzere 20. yüzyıl Kafkasya coğrafyasındaki mücadeleye Almanlar da katılmayı arzuluyordu. Gerçekten de Almanya'nın müttefiki Osmanlı'nın kazandığı Çanakkale Savaşı, Bolşevik İhtilalin yapılmasında mühim rol oynadı. Rusya'da Çarlık rejimi sona ererek onun yerine Sovyet Rusya'sı kuruldu. Böylelikle 20. yüzyılda yeni bir devir başladı (Carr, 1989, s. 15). 1917 Devrimi sırasında Rusya'da sadece Türk-Müslüman topluluklar değil Ermeni ve Gürcü gibi diğer halklar da özgürlükler konusunda verilen sözlere kanmıştı. 1917'de Müslüman Türk vekiller, kendilerine muhtar bir devlet kurmak için teşebbüslerde bulundu. Netice olarak Azerbaycan Kuzey Kafkas, Kırım, Alaş-Orda, İdil Ural ve Türkistan Milli Cumhuriyetleri kuruldu. Bu devletler kendi vatanlarını dinî ve millî esaslarla idare etmeyi amaçlıyordu (Hayit, 2000, s. 70.). 1917 İhtilali hem milli hareketleri kışkırtmış hem de Rus tahakkümünü azaltmış, bu hâl uzun zaman alan kargaşaya sebep olmuştu. Ayrıca önceleri Çarlık Rusya'sının hiçbir bölgesinde milli prensiplere dair bir yol bundan daha az ümit veren ve daha az gerçekleştirmeye müsait bir anlayışa benzemiyordu. Halklar Beyannamesi'nde yer alan fırsatlardan istifade ederek Kafkasya bölgesinde yaşayan halklar, Tiflis'te, 1917 eylülünde, yapılan Bölgesel Kafkasya Bolşevikleri Kongresi'nde, kendi sorunları üzerinde durmuş, Kafkasya halkları için ayrılıp müstakil olma ve feodal devletler oluşturma önerilerine varılamamıştı. 1917 Ekim İhtilali'nden sonra Bolşevikler, Taşnak partisi ile anlaşarak yönetimi ele almak ve Azerbaycan'ın özgürlüğüne mâni olmak için Bakü ve Azerbaycan'da şiddetli terör saldırılarına başladılar. Buradaki Azerbaycan Türklerinin hayat düzeyinin Ruslara göre daha az olması ve Bakü'de yer alan petrolün Rusların bölgedeki hâkimiyetini yitirmek istememelerinin önde gelen sebepleriydi. İlâveten

Azerbaycan Türklerinin Ermeni ve Gürcülerle aralarındaki problemler Ruslara sunacakları bir bahane verdi. Az bir zaman içerisinde Azerbaycan Türklerine ait toprakları hâkimiyetlerine aldılar. Azerbaycan Türklerine yönelik soykırım politikası izlediler (Göl, 2016, s. 162).

Tiflis'te, 15 Kasım 1917'de, Transkafkasya Komiserliği kuruldu. Profesyonelce gerçekleştirilen düzenlemeyle, yönetme yetkisi Petrograd kurucu meclisine ve Transkafkasya bölgesinde seçilmiş mümessillerce diğer bölgeler tarafından aynı nispette seçilmiş yedek mümessillerin teşekkül ettiği Transkafkasya Meclisi'nden kaynaklanan bu komiserliğe verildi. Geçersiz hâle gelen Rus yönetimi kendi yerine bağımsızlığını kurmayı umut eden Azerbaycan Türklerinin liderleri pasifize edildi. Çarlık yönetimindeki Rusya, Azerbaycan Türklerini askere almayarak, askerî kabiliyetlerini yok etmeye gayret etmişti. Bu sebeple 1918'de bölgede yaşanan olaylar esnasında Ermeni ve Gürcüler çok hızlı harekete geçmelerine rağmen Azerbaycan Türkleri askerî bir kuvvet oluşturmakta güçlük çekti. Bunun sonucunda, Bakü düşmüş, Türk-Müslüman halk üzerinde katliamlar yapılmıştı. Osmanlı Devleti, Kafkasya'yla köklü bir maziye sahip olmanın verdiği politik ve kültürel ilişkileri sebebiyle Kafkasya'yı yakından takip etmiş, Ermenilerin ve Rusların baskılarını şiddetlendirmelerinin ardından duruma vaziyet etmişti. 3 Mart 1918 Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında yapılan Brest-Litovsk Barış Antlaşması politik gelişmelerin başlamasında da milat oldu. Antlaşma'nın ardından Kafkasya'da önemli ölçüde askerî ve politik değişiklikler gerçekleşti. Türk-Rus hududu, 1877-1878 harbinden önceki hudut olarak kararlaştırıldı. Doğu Anadolu'nun en geç 4 ile 8 haftada boşaltılması ve Ermeni komitalarının dağıtılmasına karar verilmişti. Daha sonra 3 Mayıs 1918'te Batum Konferansı tertip edildi. Kafkasya'da yer alan cumhuriyetler arasında barış ve savaş hususunda meydana gelen önemli sorunlar Gürcülerin Almanlarla görüşmeleri, Azerbaycan'ın mütemadiyen savaşa aleyhtar olması neticesinde söz konusu cumhuriyetler, 26 Mayıs tarihinde dağıtıldı. Aynı gün ise Gürcistan bağımsızlığını ilan etti. Bu gelişmeden sonra 28 Mayıs'ta Ermenistan ve Azerbaycan da bağımsızlıklarını duyurdu. Gürcistan'ın Tiflis, Ermenistan'ın Erivan, belirli bir süre için Azerbaycan'ın da Gence başkenti oldu. 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Dağıstan ile sulh anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre Nahcivan Osmanlı Devleti'nde kaldı. Netice olarak Azerbaycan ile ilişki kurulmuştu (Gürün, 2010, s. 3). Osmanlı Devleti bakımından Ermenistan ve Gürcistan ile savaş sona

ermişti ancak Azerbaycan hürriyetini kazanmış olsa da Bakü hâlâ kurtarılamamıştı. Bakü, Osmanlı Devleti açısından tarihî, siyasî, ticarî ve kültürel açıdan son derece önemlidir. Yalnızca maden rezervleri sebebiyle değil, Ermenilerin git gide artan şiddet ve zulümleri karşısında Osmanlı Devleti umut olarak görünmüştü Bu süreç içerisinde Bakü, Türkçülüğün en önemli bölgesi haline gelmiştir. Azerbaycan'ın istiklalini müdafaa eden liderlerin başında gelen Hüseyinzade Ali Turan, Ağaoğlu Ahmet, Topçubaşı Alimerdan faaliyetlerini Türkçü anlayış üzerinden yürütmüşlerdi. Rusya ise Türkçülük fikrini ve merkezi Bakü'yü dağıtmaya çalışmıştı. Bolşeviklerin provokasyonlarıyla Ermeni çeteleri 17 Mart 1918'de Bakü'deki Müslüman Türkleri katletmiştir. Ayrıca bu katliamda birçok kadın, çocuk ve ihtiyar da vardı (Rezulzade, 1990, s. 39). Osmanlı Devleti ve Azerbaycan arasında gerçekteştirilen Batum Konferansı'nda, anlaşma uyarınca Azerbaycan, Osmanlı Devleti'nden bazı taleplerde bulunma hakkına sahipti. Bunlardan birisi de askeri destektir. Osmanlı Devleti de gerektiğinde Azerbaycan'ın bu talebine karşı askeri destekte bulunabilecekti. Nitekim 15 Eylül 1918'de, Azerbaycan'ın yardım istemesinin ardından Bakü kurtarıldı. Böylelikle Azerbaycan, gerçek ve kadim başkenti olan Bakü'ye kavuştu (Kılıç, 2011, s. 59). Rusya Brest-Litovsk Antlaşması dışında Kafkas halklarının bağımsızlığını kabul etmediği gibi Bakü'yü de maden rezervleri sebebiyle bırakmadı. Böylece 13 Kasım 1918'de bu antlaşmayı bozdu.

Buraya kadarki kısımda gördüğümüz gibi 1918 yılı Azerbaycan Türkleri için millî bekanın ve milli hürriyet kavramlarının gelişme çağı olmuştur. Bu millî fikrin teşekkül etmesinde, Cavid Bey gibi birçok şair yazar, gazeteci ve devlet adamı etkili olmuştur. Çarlık Rusya'sındaki gibi Sovyet Rusya'da da milliyetçilik konusu bir çözüme kavuşturulamamıştı. Rus milleti dışındaki halklar Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Letonya, Kuzey Kafkasya, Don Kazak, Tatar, Başkurt, Türkistan devrimin ardından kendi milli istiklallerini kazanmışlardır. Dönemin komünist liderleri egemenliklerini kazanan devletleri yeniden bir gücün etrafına toplamaya çalışmış, bunun gerçekteşmeyeceği fark edilince, farklı iki siyasî anlayış; özgürlüğün müdafii olarak tanınan komünistlerle her şartta olsun Rus egemenliğinin sona ermesini engellemeyi arzulayan Rus yurtseverleri ile iş birliği yaptı. Egemenliklerini kavuşan bu halkları yok etmek için müşterek bir noktada buluştular. Halkların kendi kaderlerini belirleme hakkı ile ilgili sözler, Rusya'da yaşayan toplumların haklarına ait açıklamalar ve millî gereksinimlerine göre yaşamlarını tertip

etme konusunda bu haklara yapılan göndermeler, “Rus olmayan milletleri aldatan tatlı müsekkinler” olarak kalmıştır (Hayit, 2000, s. 60). 1918 yılında imzalanan Mondros Antlaşması uyarınca Osmanlı Devleti Azerbaycan’ı terk etti. İngilizlerin Mondros Antlaşması’nın ardından Kafkasya’yı işgal etmiş, burada “cordon sanitaire” adlı bir coğrafi alan kurmuş, böylece Türkiye-Rusya hattındaki irtibatı kesmiştir. Kafkasya bölgesinde bağımsız yönetimlerin müteşekkil olmasının ardından, İngilizler 28 Ağustos 1919’da Batum’un dışındaki diğer Kafkas bölgelerinden, Batum’dan da 7 Temmuz 1920’de çekilmiştir. İngilizlerin geri çekilmesiyle Azerbaycan Türkleri kendi hâkimiyetlerini bizzat yönetmeye başladılar. 12 Ocak 1920’ye gelindiğinde ise millî bağımsızlıklar birçok devletçe tanındı. Ancak yakın doğudaki kaostan yararlanan Bolşevikler, Kafkasya’yı tekrar ele geçirme teşebbüs etmiş, 27 Nisan 1920’de saldırıya geçerek Azerbaycan Halk Cumhuriyetini istifa etmek mecburiyetinde bırakmışlardır. 28 Nisan 1920’de Rusya, Azerbaycan’da Sovyetlerin hâkim olduğunu duyurmuş ve bunu “Aprel İhtilali” (Nisan Devrimi) olarak adlandırmıştır. 30 Ağustos 1922’de Moskova’da duyurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Gürcistan ve Ermenistan’la Azerbaycan’ı da Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin mensubu olarak oluşumun içine aldı. Yaklaşık 70 sene süresince Sovyet rejim altında kalan Azerbaycan’ın millî benliğini unutturmak için Sovyetler, millî kurumları yıktı, millî yapıları lağvetti, münevverlerin ekserisi katledildi. Azerbaycan’da “Soygun Haftası” isimli faaliyetler düzenleyerek sınıf mücadelesi gibi kavramlar aşılandı, dâhilî kaos kışkırtıldı, vatandaşlar birbirine karşı provoke edildi. Her insan birer Sovyet uydusu haline getirilmeye çalışıldı. Menfaatlerine uygun olarak yaptıkları bu faaliyetlerle bölgeye hâkim olmayı amaçladılar. Söz konusu zaman diliminde Osmanlı Devleti kendi problemleriyle uğraştığı için Azerbaycan’a yardım gönderememişti. Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan’da Osmanlı’nın mücadelesini desteklemek istese de kendi içlerindeki zorluklar dolayısıyla onlar da millî mücadeleleriyle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu sebeple her iki ülkenin bu dönemde yardımlaşamamalarının, iç karmaşaların etkisiyle olduğu müşahede edilmektedir. Azerbaycan, Rusya’nın işgaline ve istilasına rağmen millî değerlerini yaşatmayı bilmiştir. Sovyet hâkimiyeti altında Azerbaycan’da 1924 yılına kadar 54 tane isyan ortaya çıkmıştı. Ama bu ayaklanmalar şiddetli bir biçimde cezalandırılmış, başkaldıranlar ve destekleyenler idam, sürgün ve katliama maruz kalmıştı (Süleymanlı, 2006, s. 151).

20. yüzyılın en önemli politik olaylarından birisi, 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin parçalanması olmuştur. Söz konusu dönemde Sovyet rejimi altında bulunan ülkeler ayrıldı ve her bir ülke millî bağımsızlığına kavuştu. 17 Kasım 1991'de Azerbaycan Parlamentosu'nda bağımsızlık belgesi kabul edilerek 31 Aralık'ta ilan edildi. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ve kabul eden ilk ülke Türkiye oldu. 1992 yılının ocak ayında ise Azerbaycan, Birleşmiş Milletlere kabul edildi. Böylelikle Azerbaycan'ın millî egemenliği resmen kabul edilerek, bağımsızlık uluslararası hüviyet kazandı (Göl, 2016, s. 166). Sovyet rejiminin çökmesiyle beraber bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da siyasî, iktisadî ve sosyolojik bir değişim filizleniyordu. Sovyet rejiminden millî rejime dönüşme süreci başlatıldı. Sovyet döneminin olumsuz etki ve tesirlerinden arınma süreci gerçekleştirildi. O zamanlarda Sovyet mirası pek çok problem Azerbaycan'ın sonraki dönemlerdeki politik manevra ve yöntemlerini de belirledi. Ülkenin millî istiklalinin korunması ve vatanın toprak bütünlüğünün sağlanması; uluslararası toplumla bütünleşme, yüksek teknoloji üretme gibi hususlar öncelikli konular haline gelmiştir.

1.2. Azerbaycan Türk Edebiyatı

20. asrın başlarında küresel çapta revize edilen ekonomi, siyaset ve kültürel tarzlar Azerbaycan genelinde kendisini açık bir biçimde hissettirmekteydi. Bilhassa Kuzey Azerbaycan'da hızlı iktisadi gelişmeler, bunun etkisiyle ilerleyen burjuva münasebetleri Azerbaycan Türklerinde muasır kültür, sanat ve edebiyatın inkişaf ederek millî ruhta şekillenmesiyle neticelenmiştir. Azerbaycan Türklerinde çağdaş kültürün olgunlaşmasında Bakü şehrinin, bölgenin iktisadi merkezine dönüşmesi de başat faktörlerden oynamıştır. Zaman içinde gelişerek Rusya İmparatorluğunun sanayi ve endüstri şehri haline gelen Bakü çok sayıda dışarıdan göç almıştır. Bu göçler esnasında Bakü farklı kültürlerin tesiri ile kültür-sanat ve edebiyat bakımından çok gelişmiş bir şehir olmuş, yeni hayat tarzı gelişmiştir (Mövsümlü, 2021, s. 39).

1917 Bolşevik İhtilali'nin ardından Rusya'da inkişaf eden, gelişen ve 1932'de resmî hale gelen sosyalist gerçekçilik (realizm) hareketi çevresinde gelişim sergileyen edebiyat, Azerbaycan Türk Edebiyatına da tesir etmiştir. Bu bağlamda toplumsal gelişmeye etkisi olmayan edebî zihniyet bırakılıp, parti anlayışı ile ters düşmeyen yeni insan ve yeni toplum meydana getirmeyi amaçlayan bir görüş çizilmiştir (Uygur E. , 2001, s. 100).

1920'den sonra Çarlık rejiminin yıkılmasıyla beraber toplum yaşamı da değişim gösterir. Yeni rejimin müstebit politikaları, onun düşüncelerinden başka fikre sahip insanlara hayat hakkı tanımaması ve bilhassa da Stalin'in 1937'deki vahşî terörüyle daha iyi idrak edilmiştir. O zamanlarda Azerbaycan Türkleri idarede yok sayılırken Ruslar idareye egemen oldular. Bu problemler edebiyatta da görülür. Edeipler 1920 yılından evvel yazdıkları gibi özgür yazılar yazamazlar. Devrin resmî ideolojisiyle uyumlu yazılar kaleme almak mecburiyetinde kalırlar. Söz konusu ideoloji "Sosyalist Realizm" olarak adlandırılır (İmer, 2020, s. 28). Her ne kadar otoriter idarenin talepleri yönünde eserler yazılsa da bildiği yolda kalem oynatanlar da vardır. Bu isimlerin en önemlilerinden biri Hüseyin Cavid'dir. A. Hakverdili, Cafer Cabbarlı, Celil Memmedguluzade, Yusuf Vezir Çemenzemini, Abdulla Şaik gibi yazarlar kişiliklerini korumaya çalışırken yeni zamanın anlayışına mütenasip yazılar yazmışlardır. Ancak bunu bazıları başarsa da bir kısmı Stalin'in aydın kıyımında vefat etmişlerdir. (Akınar, 1994, s. 74-75).

Sovyet devrinde Azerbaycan'da sosyal problemler de mevcuttu. Bu problemler edebiyata da sirayet etmiştir. Özellikle kadının yeri konusunda bunu açıkça görmekteyiz. Kadınlar, erkekler tarafından bir eşya muamelesi görmüştür. Eve hapsolan, üretim hayatından kopmuş veya koparılmış kadın, ilerleyen topluma alışamaz. Bunun gibi problemler edebiyatın bir konusu olmuştur (Uygur E. , 2002, s. 290-291). Cafer Cabbarlı bu probleme eğilen ve eserlerinde söz konusu sorunları büyük bir dikkatle değerlendiren bir edebiyatçıdır. "Almas", "Dönüş", "Yaşar" oyunlarıyla bu tür problemleri tenkit edip çözmeye, yeni çözüm yolları aramaya ve yeni kahramanlar meydana getirip yeni cemiyet anlayışına uygun eserler kaleme almıştır.

1941-1946 yılları arasında edebiyat konuları genellikle 2. Dünya Savaşına yönelik olmuştur. 2. Dünya Savaşında Sovyetler Birliği İran'ı işgal etmiş ve 1946'ya kadar Güney Azerbaycan'da hâkim olmuştur. Bunu müteakip başta Tebriz, pek çok bölgede milli uyanış hareketleri başlamıştır. Kimi yazar ve şairler "Veten Yolunda" mecmuasını Tebriz'de çıkarmışlar, ikiye ayrılan Azerbaycan temsilcileri bir olma yolunda ittifak ederek bugüne kadar devam eden milli bir hareket meydana getirmiştir. Savaş esnasında kaleme alınan yapıtların gayesi insanlara güven ve cesaret aşılamak olmuştur. Savaştan sonra, 1950-1960'lı yıllarda, savaşa asker olarak iştirak eden ve

savaşa ait gözlemlerini kaleme alan bir kuşak bu devirde ortaya çıkmıştır. Bu kuşağın kaleme aldığı hikâye ve tiyatrolar şartları zorlayan mahiyette olmuştur. Eserlerde hakikatler bütün açıklığıyla yere serilmiştir (Akpınar, 1994, s. 80).

Stalin'in ölümünün ardından siyaset, ekonomi, kültür, sanat ve edebiyatta da bir değişim gözlemlenmiştir. 1960 yılından sonra millî hareketler hızlanmıştır. Bu devirdeki toplumsal dönüşüm ve insancıl düşüncelerin tesiriyle lirik ve pastoral eserler verilmiş, 60'lı senelerde edebiyatta görülen söz konusu gelişme ve değişimler 70'li yıllarda da devam etmiştir. Bu yıllarda yapıtların muhtevası millî mevzular, Sovyet toplumunun yaşamı ve umumi insanî durumları olmuştur. Ayrıca 1970'li senelerde tercüme faaliyetleri hız kazanmış, Doğu ve Batı klasiklerinden yapıtlar edebî sahaya kazandırılmıştır. 1960 ve 1970'li yılları kapsayan edebiyat neslinin esas vazifesi, insanî mevzuları ele almak olmuştur. İnsanların günlük yaşamlarından çok karakter ve maneviyatları konu edilmiştir. Böylelikle Sovyet realitesini kaleme almaktan ziyade insanların acıları, manevi ve toplumsal sıkıntıları kahramanlar üzerinden anlatılmıştır. 1980'e gelindiğinde edebiyat bir taraftan önceki devrin mevzularını ve kahramanlarını yaşatırken diğer taraftan da siyasal ve sosyal muvazenesi bozulan toplumun hali anlatılmıştır. Diğer bir taraftan da 1970'ten 90'lı yıllara kadar Azerbaycan edebiyatında yeni yetişen edebiyatçılar da görülür. Rüzgâr Efendiyeva Yusuf Semedoğlu, Vakif Cebrayılzade, Ramiz Rövsen, bunlardan bazılarıdır. 1980'li yılların diğer yarısıyla beraber, edebî sahada döneminden sosyal, siyasal ve ideolojik gerçekleriyle ilgili eserler verilmiştir. "Ağ Deve", "Ölüm Hükümü", "Sonsuzluk" örnek olarak gösterilebilecek tarihsel yazılardır. Aynı zamanlarda gerçekleşen demokratikleşme süreci, milli bilinci harekete geçirir. Dağlık Karabağ'ın devamlı gündemde yer aldığı bu zamanlar, edebiyata da yansımıştır. İlyas Efendiyev, İsmail Şıhlı, Anar Rızayev, Bahtiyar Vahabzade gibi zamanın öncü kalemleri önemli yazılar yazmıştır. 1990'lı zamanların başlarında bu hareket zaman ilerledikçe kuvvetlenmiştir. 20 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan'ın, Sovyetler Birliğinin işgaline muhatap olmasının devamında, Azerbaycan Türkleri tankların altında kalarak şehit olmuştur. Ancak bu hadiseler yöredeki millî uyanışa mâni olamaz. Bilakis daha da şiddetlendirmiştir. Bunu müteakip Ermeniler, yanında Rus ordusu olduğu hâlde Azerbaycan'ın beşte birini işgal etmiştir. Yaklaşık otuz bin şehit verilirken bir milyondan fazla Azerbaycan Türkü de evsiz kalmıştır (İmer, 2020, s. 28-29). Bu devirde Azerbaycan edebiyatı, "Milli Bağımsızlık" mücadelesinin bir ismi olmuştur.

Milli bilincin idrakinde olan eğitimlerle beraber sosyalist gerçeklikten kopar, ülkenin mevcut toplumsal gerçekleriyle ilgili yazılar yazmışlardır. Eyisli'nin "Yemen" romanı, Vahabzade'nin "Şehitler"i ile Hezri'nin "Salatın" şiirleri gibi mühim eserler kaleme alınmıştır. (Okumuş, 2002, s. 262-274).

1.3. Azerbaycan Tiyatrosu

Azerbaycan tiyatrosunun ne zaman başladığı konusunda araştırmacılar ve bilim insanları, belli bir tarih göstermemekle birlikte onun çok eski dönemlere gittiğini ifade eder (Cabbarlı, 1959, s. 35).

"Meydan tiyatroları, halkın manevi varlığını, hayatın birtakım sorunlarını, dünyanın bitmek tükenmek bilmez hadiselerini, mitoloji ve folklorik unsurlarını, değişik şekillerde işleyen ve farklı üslupta ele alan zengin bir kaynaktır" (Rehimli, 2005, s. 6).

Azerbaycan'da modern tiyatro doğmadan önce halk arasında oynanan geleneksel/kültürel kökenli oyunlar vardı. Bu oyunlara "halk tiyatrosu" veya bir başka ifadeyle meydanlarda oynandığı için "meydan tiyatrosu" deniyordu. Bu oyunların Azerbaycan toplumu için oldukça mühim olduğunu söyleyen İlham Rehimli, "Azerbaycan Tiyatro Tarihi" adlı eserinde bu mevzuyla ilgili şunları kaydetmiştir:

1.3.1. Geleneksel Azerbaycan Tiyatrosu

Azerbaycan meydan oyunları, modern tiyatronun teşekkülünde mühim bir görev almıştır. Bunlar Azerbaycan halkı için daima ilgi odağı olmuş, geleneksel tiyatro hususunda zengin bir repertuvar kazandırmıştır. En çok sahnelenen halk oyunları arasında Mezheke, Kos Kosa, Kilim Arası, Karavelli, Şebek, Sayaçı, Lağlağı, Dervişlik, Kevser, Cütçü Şumu, Yuğ, Tenbeki Kendirbaz, Yel Baba, Godu-Godu, Güdül yer almaktadır (Cabbarlı, 1959, s. 5). Azerbaycan halk tiyatrosunun başlıcaları şunlardır:

Mezheke/Müdhike; Azerbaycan halk tiyatrosunun en önemlilerinden birisidir. Bu tiyatrodaki ayrı karakterden insanlar, cehalet, manevi noksanlık, ahlaksızlık gibi toplumun hatalı tarafları gösterilir (Akin, 2018, s. 558).

Kos Kosa; Bu oyun Nevruz Bayramı gibi özel bir günde sahnelenir. Pek çok türü olmakla birlikte oyuncular Köse ve Keçel karakterleriyle oynamaktadır. Oyunda boğa, kurt, keçi, çakal gibi hayvanların maskeleri vardır. Halk da oyunun akışına bilmecelerle girer. Köse ilkbaharı, Keçel de kış mevsimini sembolize eder.

Aralarındaki kısa konuşmalar ve maniler gülünç olsa da anlamlı mesajlar ihtiva eder. Bu oyunu Anadolu sahasında da görülmektedir. Genelde Şubat ayının çille ismiyle adlandırılan özel bir zamanında sahnelenir. Önce bir kral, şah veya vali belirlenir. Bu karakterin her talimatı gerçekleştirilir. Önceki yılı sembolize eden kralın süresi bitince, kral tezyif edilir ve kovulur. Bu sahne de önceki yılın kovularak yeni senenin mutlulukla karşılanması anlamına gelmektedir (And, 2010, s. 21) .

Kilim Arası; Azerbaycan'ın kukla oyunu olarak da tanınmaktadır. Türün mazisi çok eskilere dayanmaktadır. Pek çok nevi olan bu oyunun en fazla oynananı “bebek” oyunudur. Bu nedenle bebek adlı kuklalardan faydalanılır. Gösteriyi yapan kişinin namı Keçekpelvan'dır. Kimi zaman küçük kimi zaman da 5 yaşındaki bir çocuğun boyu kadar olan kuklalar, kilimin üstünde farklı hareketlerle Keçekpelvan tarafından oynatılır. Kuklalarla izleyenler birçok mesaj aktarılır (Rehimli, 2005, s. 19).

Karavelli; Komedi türündeki bu oyunlar en fazla, eski yüzyıllarda nişan, düğün törenlerinde oynanmıştır. Masalla fıkranın arasında kalan bir tür sayılabilir. Halkı güldürme amacı olan bu oyunda Karavelli anlatılarak merasim eğlenceli hale getirilir. Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu tür görülmektedir. Tahir Oruçov, Karavelli'nin köy seyirlik oyunlarında oynandığını ifade eder (Oruçov, 2006, s. 142-143).

Şebeh; Azerbaycan'ın halk tiyatrosu çeşitleri içinde en yaygın bulunanlarından biri de “Şebeh”tir. Oyunun muhtevasını Kerbela Hadisesi oluşturmaktadır. Kerbela'da şehit edilen Hz. Hüseyin ve onun taraftarları oyunda ele alınır. Bu oyunların sıkça oynanması Şiîliği topluma özümseterek onu yaygınlaştırma saikiyle yapılır. Bu oyunların birçoğunun yazarı bilinmemektedir yani anonimdir ancak İslam tarihi içinde yaşanan olayları ele alması bakımından son derece önemlidir. “Ali'nin Katli”, “Hazreti Abbas'ın Şehit Olması”, “Müslüm'ün Oğlanlarının Katli”, “Kerbela Musibeti”, “Kasım Otağı”, “İmam Hüseyin Katli”, “Müslüm'ün Kufe'de Katli” bu oyunun bölümleri arasındadır. (Caferov, 1959, s. 4).

Sayaçı; Azerbaycan'ın en ünlü halk tiyatrolarından birisidir. Göçebe yaşam tarzına sahip Türklerin koyun otarma işiyle uğraşanları, onların yünlerinin kırılması ve kuzulama dönemlerinde gerçekleştirilir. Oynayanlar bunu maniler söyleyerek anlatırlar. Bolluğu ve bereketi sembolize eden Sayaçı ülkemizde Yozgat civarında da

oyunmaktadır. Sayaçlar evleri gezerek sayaçı nağmeleri okurlar ve onlara peynir, un, yağ, buğday, pirinç verilir (Akın, 2021, s. 5591).

Lağlağı; Bu oyun güldürme ve eğlendirme hususiyetleriyle oluşmuştur. Sanatını gerçekleştirmeyi amaçlayan birinin şehir içinde kıyafetleri çok güzel olan birisini bularak onunla uğraşması biçiminde gerçekleştirilir. (Rehimli, 2005, s. 7).

Dervişlik; Bazı büyü oyunları yaparak insanları eğlendirmeyi hedefleyen bir oyundur. Dervişler deri kullanılarak imal edilen kumaşlardan hazırlanan paltolar giyerek meydan çıkar. İlham Rehimli, bu oyunun kökenini 11. asıra kadar götürür. Buna göre derviş mensup olduğu tarikatın mümessili gibi gittikleri yerlerde dini kaidelerden bahsetmişlerdir. Fakat daha sonra gözleri bağlanmış olan zehirli yılanları ve akrepleri oynatarak hareketli ritüeller oynamışlardır. Yılanların gösterisi “derviş merekesi” olarak da isimlendirilir (Rehimli, 2005, s. 7).

Kevsir; Kış mevsiminin koşullarına katlanmak, onun için tedbir almak, mevsimi ürküterek onun daha hafif geçmesini sağlama arzusuyla sahnelenen bir oyundur. Bunun için oyunu oynayan kişinin kuvvetli, zeki ayrıca kabiliyetli olması zorunludur. Bu kişinin gözleri bağlanarak ata bindirilir ve gezdirilir. Böylelikle onun kış mevsimini korkutması hedeflenir (Akın, 2021, s. 5591).

Yuğ; İslamiyetten önceki Türk edebiyatında yer alan törende, yiğitler ağlayarak hatırlanır. Bu amaçla herkes özel bir mekânda toplanır, ağlama eyleminde meşhur olmuş kişiler davet edilirdi. Hayatını kaybeden kahraman kişinin ardından ağıtlar yakılır, onun cesur, inançlı ve kahraman kişiliği anlatılır (Akın, 2021, s. 5592).

Kendirbaz; İki ağacın çeşitli yerlerine ip bağlanır. Oyunu oynayanlar ipin üstünde birtakım hareketler gösterir. Yardımcısı keçepapaq da yerde kendirbazın gerçekleştirdiği hareketleri birebir yapmaya çalışır. Bu oyunlar şehir meydanlarında, çarşılarda, kervansaraylarda, pazarlarda, piknik alanlarında oynanırdı (Rehimli, 2005, s. 8). Hareketler yapıldıktan sonra seyircilerden para toplamak için maniler okur. Bizdeki ip cambazı oyunuyla benzerlik göstermektedir.

Yel Baba-Yel Dede; Tarlalardan hasadın toplanıp harmanlara koyulmasından sonra oynanır. Oyun bu muhtevayla temellendirildiğinden, ekilip biçilme vakti beklenir. O yılki bereketin çokluğu için harmanlarda Yel Dede yardım için çağrılır. Davet

sırasında çeşitli şarkılar söylenir. Hasat vakti Yel Dede'nin gelmesiyle birlikte ürün arınır ve halkda nağmelerle oyuna eşlik eder. Azerbaycan halkının inanişına göre dünyadaki tüm rüzgârların yetkisi mitolojik unsur vasıfları taşıyan Yel Dede'dir. Bu oyunda Şamanizm'in izlerine açık bir şekilde rastlanır. Yel Dede'yi davet etmek amacıyla söylenen nağmeler rüzgârla konuşmak, ondan yardım talep etmek, çok şiddetli olduğu vakit onun öfkelendiği fikrine kapılmak, Şamanistlerin doğal güçlere karşı yaptığı törenler ve ayinlerle benzerlik taşımaktadır (Memmedova M. , 2017, s. 149).

Yukarıda ifade edilen halk oyunları, geleneksel Azerbaycan tiyatrosunun gelişimine katkı sağladığı kadar geleneksel karakter ve tipolojilerin zenginleşmesine de destek olmuştur. İzah etmeye çalıştığımız Azerbaycan'daki geleneksel halk tiyatrosu, görüldüğü gibi zengin bir özelliği hâizdir. Pekçok muhtevada sahnelenen zikredilen oyunların, izleyiciyi eğlendirmesi kadar anlamlı mesajlar iletmesi de onları önemli hale getirmiştir. Yine halk oyunlarının ve oyuncularının Azerbaycan'da profesyonel tiyatronun yetişmesine önemli katkıları da halk tiyatrolarının değerini daha da fazlalaştırmaktadır. Sıdkı Ruhulla, Hüseyin Araplinski gibi sanatçılar, yazılı eserlerden evvel halk oyunlarında sanatlarını geliştirmişler, sonrasında modern Azerbaycan tiyatrosunda sahneye çıkan ilk tiyatrocular arasında yerlerini almışlardır.

1.3.2. Modern Azerbaycan Tiyatrosunun Teşekkülü

Vahap Yurtsever, Azerbaycan'da modern tiyatronun 19. yüzyılın ikinci yarısında teşekkül ettiğini, bu durumun oluşmasında bilhassa Rusya ile İran arasında yapılan savaş neticesinde Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya ilhak edilmesinin tesirli olduğunu ifade eder (Yurtsever, 1950, s. 6). Söz konusu gelişmeyi işgalden sonra Azerbaycan'ın siyasi, iktisadi ve kültürel yönlerden Rusya'ya tâbi olmasına bağlayabiliriz. Nasıl ki Osmanlı sahasında ilk tiyatro çalışmaları Müslüman olmayan tebaanın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde inkişaf etmişse, Azerbaycan bölgesinde de ilk tiyatro etkinlikleri Rusların tesiriyle ortaya çıkmıştır. Tiflis şehrinde ilk tiyatro binasının inşa edilmeye başlanması (1849) ve açılışının Genel Vali Knyaz Vorontsov'ca 1851'de gerçekleştirilmesi bunu ispatlamaktadır. Vali, Kafkasya'da Ruslara bağlı halkların aydınlarını, tiyatro eserleri yazmaları hususunda teşvik etmiştir (Akpınar, 1994, s. 58). Bu yoğun çalışmalar sonucunda İslam dünyasının modern anlamdaki ilk tiyatro yazarı Mirza Fethali Ahundov olmuş, 1850 tarihinde Hekayet-i

Molla İbrahimhalil Kimyager isimli yapıtını kaleme almıştır (Akın, 2018, s. 62). Halk hayatını iyi kavrayan ve komedilerine yansıtan Ahundov, sanatın topluma hizmet amacıyla yapılması düşüncesini savunuyor ve bunu hem tiyatrolarında hem de makalelerinde ifade ediyordu. Cehaletin ve geri kalmışlığın yer tuttuğu milletlerde meselelere oyunlarıyla çare bulmaya çabalamış, sosyal problemleri bu suretle halletmek istemiştir. Modern Azerbaycan Edebiyatı'nın kurucularından kabul edilen, tiyatronun kurulmasında, modernleşmesinde ve gelişiminde büyük önem taşıyan, yenilikçi ve halkçı özellikler taşıyan Ahundov, 1878 yılında kalp rahatsızlığı sebebiyle hayatını kaybetmiş ve vasiyeti üzerine hocası Mirza Şefi Vazeh'in kabri yakınına defnedilmiştir. Azerbaycan'ın modern ve inkılapçı münevveri Ahundov, 1852'de Hekayet-i Hırs Guldurbasan'ı, 1853'te Hacı Gara'yı, 1855'te Müräfaa Vekilleri'ni kaleme almıştır. Ama bunlar, anadili olan Azerbaycan Türkçesinde 1859 yılına gelinceye kadar Rus sansürü nedeniyle neşredilememiştir (Pehlivan, 2022, s. 1659). Ahundov'un tiyatrolarının ilk defa Rus dilinde oynanması hiç de şaşırtıcı değildir. Sebebi İslam coğrafyasının o devirde modern anlamdaki tiyatro hususundaki bilgisinin az olmasıdır. Bu sebeple Ahundov'un verdiği ilk eserler Ruslar ve Müslüman olmayanlarca sahnelenmiştir. Ahundov'un Rusça dışında kaleme aldığı komediler Alman, Fars, İngiliz ve Fransız dillerine de tercüme edilmiş İslam dünyasıyla beraber Avrupa'da da ün kazanmıştır. Tiyatroları sade bir dille kaleme alınmış, ihtiva ettiği mevzular açısından da toplumsal eksiklikleri ortaya koymaya çalışmıştır. Ahundov'un tiyatrolarının mühim bir tarafı da Rusların işgalinin ardından Azerbaycan Türk toplumunda gerçekleşen dönüşümü oldukça gerçekçi bir biçimde anlatmış olmasıdır. Oyunlar bir yandan devrin pek çok mühim hadisesini işlerken bir yandan da toplumda yer alan esaslı değişimi tüm temel nitelikleriyle ortaya koymaktadır. Ahundov'un sahneye konulan ilk tiyatrosu Mösyö Jordan adlı eseridir. Oynanan ikincisi ise Hekayet-i Hırs Guldurbasan'dır. Hekayet-i Molla İbrahimhalil Kimyager ve Mösyö Jordan eserlerinde Ahundov, sadece tiyatrodaki yer alan Molla İbrahim ve Derviş Mesteli Şah gibi yalan söyleyen, gayriahlaki ve sahtekâr kimyager ve dervişi değil çağın müstebit ve zorba idaresinin karşısındaki insanların yaşamını tenkit eder. Hekayet-i Hırs Guldurbasan oyununda ise kadın erkek ilişkilerini irdeler ve tenkitlerini bu minvalde yapar. Muhtevasını 19. Asırdaki hanlıklar döneminden alan Lenkeran Hanının Veziri isimli yapıtında Ahundov, pekçok önemli konuyu beraber irdeler. Çok eşlilik, hanların adaletsizliği, bozuk aile yapısı, feodal işleyiş gibi

konulardaki düşüncelerini açıklar. Ahundov'un yaşam izlenimlerinin ve aydın sanatçılık anlayışının mahsulü olan Hacı Gara adlı eser Azerbaycan'ın mühim tiyatro yapıtları arasındadır. Oyununda yazar, Azerbaycan'ın Rusya'dan sonrasındaki değişim ve dönüşümünü anlatmaktadır. Yazarın son oyunu olan Mürafaa Vekilleri'nde Ahundov, toplumsal düzeyde yaşanan sosyal ve kültürel yozlaşmaya, haksızlığa ve eşitsizliğe karşı çıkar. Mirza Fethali Ahundov, tiyatrolarını halkı için yazmıştır ancak sansür ve baskı sebebiyle Türkçe olarak ancak 1873'te sahnelenmeye başlamıştır. Bugün Azerbaycan Türkçesiyle oynanan ilk tiyatro "Hacı Gara" isimli oyun kabul edilir. Bundan sonra tiyatrodaki profesyonelleşme hareketleri gözlenir ve tiyatral faaliyetlerde bir yoğunluk göze çarpar (Rustamli, 2016, s. 30). Tiyatro alanında kayda değer bu değişimi Azerbaycan edebiyatı araştırmacılarından Akpınar şöyle açıklamaktadır:

"1880 yılından sonra tiyatro faaliyetlerinde bir canlanma görülür. Gori Muallim mektebini bitiren gençler, gittikleri yerlerde öğrencilerini başlarına toplayarak çeşitli eserleri sahneleştiriyorlardı. 1880 yılında ilk profesyonel denilebilecek 'dram cemiyeti' Nahçıvan'da teşkil edildi. Bu tiyatro cemiyetinin en önemli üyeleri yine muallimlerdi. Memmedağı Sıdkı, Celil Mehmetguluoğlu, Ekber Molla Beyelioğlu, Eyneli Sultanof vs. gibi 1882 yılından itibaren Azeri Türkçesini bilen Ermeni aktör ve aktristleri; Almaz Hanım, Stepan Safrazyanlar Azerbaycan'ın birçok şehirlerinde temsiller vermeye başladı. Bunlar başta Ahundov'un olmak üzere "Girt-girt" adlı vodvilin yazarı Vasak Medetyan'ın Azeri Türkçesiyle yazmış olduğu bazı basit piyesleri oynuyorlardı. Yine 1880'de Bakü'de muallim Habib Bey Mahmutbeyof, Sultan Mecid Ganizade, Necefgulu Veliyev bir tiyatro topluluğu oluşturdular" (Akpınar, 1994, s. 59-60)

Tiyatronun eğitimsel işlevini kavrayan Azerbaycanlı kimi münevverler, yalnızca Bakü'de değil Guba, Nuha, Şuşa, Nahçıvan'da da oyunlarını sahnelemişlerdir. 19. Yüzyılın sonlarından başlayarak Azerbaycan Türkçesini çok iyi bilen Elmas Hanım ve Stepan Safrazyan isimli profesyonel Ermeni aktörleri Bakü, Gence, Şuşa, Nuha gibi birçok şehirde tiyatrolarını sahneler. Bu zamanlarda bilhassa yazarın yapıtları ve Vasak Medetov'un Azerbaycan Türkçesinde kaleme aldığı "Girt-Girt" adlı yapıtı sahnelenir (Cabbarlı, 1959, s. 43). Çeşitli sosyal çalışmalarıyla toplumsal düşüncenin gelişimi bakımından önde gelen eğitimci yazar ve düşünce adamlarından olan Mirza Fethali Ahundov, yapıtlarında zorba idareye, zulüm ve haksızlığa, adaletsizlik ve hukuksuzluğa, cehalete, her türlü fanatizm ve tembelliğe karşı çıkmıştır. Azerbaycan halkının millî istikbali, iktisadi ve kültürel gelişimi, gayretli fertlerin özgür ve müreffeh yaşamı için faal bir şekilde mücadele etmiştir.

1.3.3. Modern Azerbaycan Tiyatrosu'nun Yükselme Devri

19. asrın bitmesine doğru belirli bir tiyatro topluluğu ve kültürü oluştu. Bu toplulukta bir araya gelen tiyatro gönüllüleri, milletin gelişimi için en önemli etkinlik alanını tiyatro olarak kabul ederler. Kimi zaman çeşitli çevrelerin saldırılarına uğrasalar da Azerbaycan tiyatrosunun terakkisi için durmadan çalışmışlar, Azerbaycan halkını geliştirmeye gayret etmişlerdir. Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesine ve geliştirilmesine büyük katkılarda bulunan Hasan Bey Zerdabi, Necef Bey Vezirov, Sultan Mecit Ganizade ve Neriman Nerimanov, tiyatro namına önemli görevlerde bulunmuşlardır. Azerbaycan'ın zengin iş adamlarından Zeynel Abidin, Bakü'de, 1883 yılında özel bir tiyatro binası yaptırmış, Azerbaycan modern tiyatrosunun gelişmesine müsait ortamı sunmuştur. Azerbaycan'da ilk tiyatrolar, umumiyetle bayramlarda sahnelenir, tiyatronun girişinde kısa bir girizgâh yapılırdı. Önceleri tiyatro repertuarında Ahundov'un komedileri yer alırken sonraki dönemlerde N. B. Vezirov, Vasaq Medetov gibi diğer sanatçıların yapıtlarıyla bu repertuar gelişmiştir. 19. Yüzyılın sonlarında yeni bir tiyatro anlayışıyla sanatına adım atan Reşit Bey Efendiyev, Neriman Nerimanov, Celil Mehmetkuluzade, Haşım Bey Vezirov gibi yazarlar, Ahundov'un yolundan giderek Azerbaycan hayatını gerçekçi bir biçimde betimlemişler, sorunlara dikkat çekmekle yetinmeyip, çözüm tavsiyeleri de vermişlerdir. Azerbaycan yenilikçi ve modern tiyatrosunun kurucu ismi kabul edilen Mirza Fethali Ahundov'dan sonra gelen onun anlayışını daha ileri taşımayı hedefleyen sıradaki kişi Necef Bey Vezirov olmuştur. Birçok tiyatro eserinin müellifi sayılan Necef Bey, edebî çalışmalarına tiyatroyla adıma atmış, Ahundov'un eseri "Hacı Gara" oyunundaki kadın karakteriyle Azerbaycan modern dönem tiyatrosunun ilk Müslüman tiyatro oyuncularından birisi haline sayılmıştır. Necef Bey, tiyatro oyunlarını gerçekçi bir anlayışla kaleme almış, 'sanat toplum içindir' anlayışını fikir edinmiştir. Eserlerinde Azerbaycan toplumsal hayatının sosyal, politik, ekonomik ve ahlaki problemlerini irdelemiş, geniş bir perspektifte Rusya Müslümanlarının neden geri kaldığı üzerine fikirler beyan etmiştir. 1896'da Necef Bey'in kaleme aldığı "Musibet-i Fahreddin" isimli tiyatro yapıtı, Azerbaycan modern tiyatrosunun ilk trajedisi olarak kabul edilir. (Akın, 2018, s. 62). Edebiyatın birçok sahasında eser veren yazar, Azerbaycan'da daha çok tiyatro yazarı olarak tanınmaktadır. O sanatsal ilhamını ve kuvvetini tiyatrolarıyla kazanmıştır. Necef Bey Vezirov'un kaynaklara göre yirmi tane tiyatro eseri vardır. Ancak bu tiyatroların bir kısmı bugüne ulaşmadan kaybolmuştur.

Onun tiyatro oyunları Azerbaycan hayatını yansıtmaktadır. İslam dünyasının Avrupa medeniyetlerinden geri kalmasının sebebini cehalet olarak işaret eder. Eserlerindeki sosyal meselelerin çoğunluğunu bu minvalde anlatır. Halkçı hususiyetler ve halk anlayışı, Vezirov'un oyunlarında kültürel unsurlar olarak da kendini gösterir. Kimi zaman halk ifadeleriyle, kimi zaman halk şiirleriyle kimi zaman da geleneksel unsurlarla bu tablo ortaya çıkar. Vezirov tiyatro yapıtlarında anlattığı önemli konulardan biri de köy ağalarının yaşamıdır. Finansal işlevsizliğe uğrayan bu ağaların hâlâ eski anlayışla yaşamaya çalışmasını komik bir şekilde ortaya koyar. Yazara göre bu durumun çözümü hangi sınıftan olursa olsun eğitimidir. 19. yüzyılın yarısından itibaren Bakü, ticaret ve sanayinin yükselen şehri olmuştur. Zamanla değişen yaşam şekilleri ve insan tipleri, Necef Bey'in oyunlarında burjuva kimliğiyle karşımıza çıkar. İkiyüzlü, oportünist, muhteris, yalancı, çıkarıcı burjuva tipleri yazarın kaleminden cezalandırılır ve radikal bir biçimde eleştirilir. Necef Bey'in "Eti Senin Sümüyü Benim" adlı oyunu eğitimle ilgilidir. Üç perdelik bu yapıtta çocukların eğitim ve terbiye konusu ele alınmaktadır. Eser 1873'te yazılmıştır. 1890 yılında Vezirov'un kaleme aldığı yalnız 1893 tarihinde yayımlanabilen "Sonraki Peşmançılık Fayda Vermez" adlı eserin muhtevasını gericilikle yenilikçiliğin çatışması çerçevesinde baldız-gelin, kaynana-gelin ilişkileri teşekkül eder. Bu oyun Azerbaycan tiyatro tarihinde ilk kez kaynana-gelin münasebetini esas alan oyundur. Necef Bey'in "Yağıştan Çıktık Yağmura Düştük" adlı yapıtı, 19. yüzyılın sonlarında Azerbaycan hayatında baş gösteren önemli hadiseleri anlatır. 19. yüzyılın sonlarında Azerbaycan'da bilhassa Bakü'de petrol rezervleriyle birlikte gelişen ve büyüyen sanayi, Hazar denizinde ticaretin artması ve hızlanması, ulaşım ağlarının genişlemesi Azerbaycan'da yeni bir devri teşekkül eder. Yeni Bakü, eski Bakü'den çok farklıydı. Vezirov'un bu yapıtı Azerbaycan'daki yeni hayatı bir tüccarın hayatı üzerinden betimler. Hacı Kamber, kapitalist kültürün Bakü'de ortaya çıkmasıyla yeni yeni gelişip sosyal hayata çıkan burjuvanın tipik bir örneğini teşekkül eder. Azerbaycan'ın ilk trajik eseri kabul edilen "Musibet-i Fahreddin" modern Azerbaycan tiyatrosunun gelişim göstermesinde önemli derecede bir etkiye sahiptir. Yazarı bu oyunu kaleme almaya teşvik eden Azerbaycan Türk'ünün hayatındaki tutucu/gerici ve ilerlemeyi engelleyen düşüncelerdir. Yazar eserinde gericici düşüncelerin zararlarını anlatır. Oyunun baş kahramanı olan tahsilli, münevver, kültürlü, vizyon sahibi Fahreddin'in cehalet karşısındaki mücadelesi gayet net ve başarılı bir üslupla verilmiştir. Fahreddin,

yeni ve modern bir hayatın nasıl olması gerektiğini sembolize eder; ancak onun karşısında gerici zihniyet, köhnemiş gelenekler vardır. Vezirov esasen Fahreddin sembolü üstünden sosyal hayatta etkisi süren gerici kuralları ve kurumları eleştirmektedir. Muhtevasında birçok önemli hususu ihtiva eden bu yapıt kendisinden sonraki tiyatroculara önemli bir örnek teşkil etmiştir (Akın, 2018, s. 63).

Azerbaycan edebiyatında petrol sanayisini ilk kez tema edinen tiyatro yapıtı “Pehlivana-i Zamane” Necif Bey tarafından yazılmıştır. Vezirov, “Pehlivana-i Zamane” eserini 1900 yılında tamamlamıştır. Necif Bey Vezirov’un burjuva ahlaksızlığını ele alan ve 1911’de yazılan “Ne Ekersen Onu Biçersin” adlı eseri de çok önemlidir. Yazar bu yapıtında Bakü’deki burjuva gençliğinin tipik bir örneği olan Sefterkulu üzerinden sosyal ve ahlaksal sorunları açıklar. (Akın, 2018, s. 109).

1912 yılında bitirdiği “Geçmişte Kaçaklar” isimli oyunu, Necif Beyin repertuarında önemli bir yere sahiptir. Vezirov, bu yapıtını yazarken tarihi olaylardan yararlanmış, sık sık tarihe gönderme yapmıştır. 1880’li yıllar, Azerbaycan’ın politik ve ekonomik buhranlar yaşadığı bir dönemdir. Bu dönemde Çarlığın idarecileri ve bu idarecilerin iş birlikçileri olan toprak ağaları menfaatleri uğruna halka zulmetmekteydi. Bu sebeple bunlara karşı çıkan gençler kendi gruplarını oluşturuyorlardı. Bu gençlerden sadece birisi olan Kerem’dir. Vezirov’un Sovyetlerin iktidara geldiği ilk zamanlarda yazdığı ‘Taze Asrın İbtidası’ adlı eser, Vezirov’un tiyatro yapıtları içinde önemli bir yekuna sahiptir. Azerbaycan’da 1920 yılında Sovyet iktidarının tesis edilmesi Vezirov adına önemli bir gelişme olmuştur. Bunu Vezirov’un “Taze Asrın İbtidası” adlı eserinde açık bir şekilde görüyoruz. Eserin başlığında ifade edildiği gibi, sosyalist devrimle dünyada yeni bir devrin başlamış olduğu anlatılmak istenir. Necif Bey Vezirov bu yapıtta *“yeni kurulan bir idarenin alâmetlerini, bu dönemdeki mülkedar şuuru, zahmetkeş kitlelerin hayatında ve müterakki ziyalıların dâhili âleminde emele gelen yenilikleri”* (Sultanlı, 1964, s. 248) betimlemektedir.

M. F. Ahundov ve Necif Bey Vezirov’un yolunu takip eden dönemin önemli yazarlarından biri de Vasak Medetov’tur. Medetov; Rusça, Farsça, Arapça ve Azerbaycan Türkçesini bilmektedir. Medetov, eserlerinde Azerî toplumunun millî ve kültürel hususiyetlerini Azerbaycan Türkçesiyle anlatmaya çalışmıştır. “Gırt-Gırt” (1880), “Tamahkârlık Düşman Kazanır” (1881), “Göze Görünmeyen Şal” (1882), “Bacı ve Kardeş” (1883) eserleri ile Ahundov’un izini takip etmeye çalışmıştır.

Özellikle “Gırt-Gırt” adlı bir perdelik yapıtında polislerin ve memurların hayatları komik bir şekilde anlatılır (Akın, 2021, s. 5605).

19. yüzyılın son dönemlerine doğru Azerbaycan tiyatrosundaki gelişme sürmüş, Devrin kalemleri; Azerbaycan’da yaşanan merhaleleri yapıtlarında irdelemeye çalışmış ve bu vesileyle Azerbaycan’ın sosyal, politik, ekonomik gelişmelerini topluma anlatmaya çalışmıştır. Bu dönemde öne çıkan kalemlerden biri de Reşit Bey Efendiyev’dir. Reşit Bey’in Azerbaycan tiyatrosunda büyük bir öneme sahip olan komedisi ‘Kan Ocağı’ adlı eserdir. Azerbaycan’daki millî hayatta luşan aksaklıkları gözler önüne seren bu eserde küçük yaştaki kızların yaşlı erkeklerle evlendirilmesi, mollaların eğitime hâkim olması gibi birçok sosyal bozukluk eleştirilir. Reşit Bey, bu eserinde yaşanan aksaklıkların sebebini cehalet olarak tespit eder (Akın, 2021, s. 5606).

Azerbaycan’ın kadın oyun yazarlarından ilki olan Sakine Hanım Ahundova öğrenimini Bakü’de tamamlamıştır. Sakine Hanım, öğretmenlik yapmasının yanında edebiyat ve tiyatroyla yakından ilgilenmiş ve birçok oyun yazmıştır. “Elmin Bahresi ya da Elmin Semeresi”, “Gelin ve Kaynana”, “Bahtsız Bala”, “Zulmün Semeresi”, “Hakk Söz Acı Olar”, “Şahzade Ebülfez” gibi oyunları kaleme almıştır. Sakine Hanım’ın ‘Elmin Semeresi’ adlı oyunu Azerbaycan modern tiyatrosu için büyük bir öneme sahiptir. Oyun, 2 Aralık 1904 yılında Bakü Rus Müslüman Gimnaziyumu tiyatro sahnesinde oynanmıştır. Bu yapıt İslam dünyasında kadınlarca oynatılan ve oynanan tiyatro eserlerinden ilkidir (Merdanov, 2011, s. 295). Eserdeki şahıs kadrosunun tamamı, okuldaki kız öğrenciler ve kadın öğretmenlerden teşekkül etmektedir.

Devrin önemli tiyatro kalemlerinden, dramaturglarından birisi de Celil Mehmetkuluzade’dir. Azerbaycan edebiyatının pek çok edebi türünden esere sahip olan Celil Mehmetkuluzade, Molla Nasreddin dergisinin etkisiyle ün kazanmıştır. Celil Mehmetkuluzade’nin roman ve hikâyelerindeki orijinal tavır ve duruş tiyatrodada da vardır. 1909’da kaleme aldığı “Ölüler” adlı komedi türündeki oyunu Azerbaycan’da büyük ilgi toplamıştır. Bu oyunda Mehmetkuluzade, Müslüman toplumları yaşayan bir ölü gibi olduğunu düşünmekte ve bu yüzden eleştirmektedir. Çünkü yazar insanları yaşadığı devirden bihaber, bilime inanmayan kişiler olarak betimler. Müslümanları İslamiyet’i tam olarak bilmemekle, dini sömüren ve mollaların elinde oyuncak olarak

kullanılmakla eleştirir. Yazar eserde, Müslümanların bu derin uykudan uyandırılması için çözüm yolunu anlatmaya çalışır (Ergün, 2004, s. 45).

Azerbaycan modern tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir yere sahip olan bir başka isim de Abdurrahim Bey Hakverdiyev'dir. 19. asrın sonlarından itibaren dram eserleriyle edebiyata adım atan Hakverdiyev, önceleri Rus edebiyatında bazı kısa metin çevirileri yapmıştır. Yazarın 'Yeyersen Gaz Etini Görersen Lezzetini' isimli ilk komedi oyununda tüccarlık yapan bir adamın aile hayatında yaşanan komik hadiseler anlatılır. Bunun yanında çok eşli evlilik, yazar tarafından sert bir dille eleştirilir. Yazar, Azerbaycan tiyatro tarihinde çok önemli bir yere sahip olan "Dağılan Tifak" adlı oyununda beylerin ve ağaların hayatını anlatır (Ahmadov, 2020, s. 248).

Azerbaycan edebiyatının 20. Asırdaki en önemli isimlerden biri de Hüseyin Câvid'dir. Cavit yapıtlarında kullandığı dille Azerbaycan Türkçesini ve Türkiye Türkçesini ortak noktalarda buluşturmuştur. İstanbul Üniversitesinde eğitim alması onun eserlerini kaleme alırken kullandığı dilde de tesirini göstermiştir. Güçlü bir şair olmasına rağmen eserlerini gerçekçi bir üslupla yazmıştır. Câvid'in, ilk oyunu 1910'da yazılan 'Ana'dır. Oyun manzum ve mensur olmak üzere karışık bir tarzda yazılmıştır. Oyun 1913'te Tiflis'te yayımlanmıştır. Oyun oldukça yerel ve millî bir dokuya sahiptir. Yazar, oyunun ana fikrini Dağıstan bölgesindeki yaşamdan almıştır. Bu oyun, genç yazarın çiraklık eseri olsa da ileride usta bir yazar olabileceğinin ilk işaretlerini vermekteydi. Yazar bu eserde oğlunun katilini, bilmediği halde evinde saklaması ve öğrendiğinde de verdiği sözden geri dönmeyen kuvvetli, vakur ve merhametli bir anne karakterini anlatmaktadır (Atuk, 2014, s. 7).

Hüseyin Câvid'in 1925 yılında mensur tarzda yazdığı oyununun adı 'Topal Teymur'dur. Yazar bu eserde Türk hükümdarlarından Emir Teymur'un yaşamını anlatır. Câvid, bu eserde Teymur'un yaptığı savaşları anlatmıştır. Hüseyin Câvid'in bu eserlerinden başka "Afet", "Knyaz-Deli Knyaz", "Siyavuş", "Hayyam", "İblis'in İntikamı", "Telli Saz" gibi tiyatro yapıtları vardır. Genel anlamda tiyatro eserleri değerlendirildiğinde yazarın sadece kendi ülkesinin problemlerini değil birçok sosyolojik konuyu özgün ve millî bir bakış açısıyla değerlendirdiğini müşahede etmekteyiz (Akın, 2021, s. 5618).

Şiir ve hikâyeleriyle ün kazanan Cafer Cabbarlı, otuz beş yıllık kısa ömrüne çok sayıda eser sığdırmış, Azerbaycan edebiyatında millî şahsiyetler arasında yer almıştır. 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesine önemli hizmetleri olmuştur. İlk edebi faaliyetlerini şiirle yapmış olan sanatçı, tiyatro türünde kendini geliştirmiş ve çok başarılı yapıtlar yazmıştır. Cabbarlı ilk oyunu olan “Vefalı Seriyeye Yahut Göz Yaşı İçinde Gülüş”ü 1915’te kaleme almıştır. Eserin muhtevası birbirlerini deli gibi seven Seriyeye ve Rüstem’in vuslata ermek için yürüttüğü mücadeleyi anlatmaktadır. Yazar bu esrinde Azerbaycan’da yaşanan adaletsizliğe, haksızlığa, eşitsizliğe ve cehalete vurgu yapar (Aksay, 2007, s. 7).

Yazarın 1921 yılında, sanatının ikinci devresinde yazdığı “Aydın” piyesi, sosyalist düşüncenin etkisi altında yazılmıştır. Cabbarlı “Aydın” adlı oyununda ezilen işçi sınıfının hak arama mücadelesine girişini anlatır (Aksay, 2007, s. 7).

Cabbarlı, sanatını profesyonel olarak gerçekleştiren, kıymet-i harbiyesi yüksek sosyal, siyasal ve daha çok insani problemleri işlemiştir. Cabbarlı bir taraftan Sovyetlerin sosyalist propagandasını yaparken diğer taraftan da bireysel sanat anlayışını da göstermiştir. Fakat Stalin döneminde tutuklanıp hapse atılmış, bir müddet sonra çıksa da 31 Aralık 1934’te kalp krizinden hayatını kaybetmiştir (Demirkapı, 2021, s. 16).

1920 yılında gerçekleşen Rus Devrimi sonrasında siyasi rejimin değiştirilmesi, sosyal, sanatsal, kültürel anlamda önemli değişimleri ortaya çıkarmıştır. Yeni rejimin zorba uygulamaları bir müddet sonra başlar. Bu durum edebî camiada da hissedilmiştir. Bilhassa tiyatro yazarları, 1920’den sonra özgür düşünceleriyle yazamamışlardır. Sovyetlerin resmî ideolojisine uygun yazmayan yazarlar sürgüne gönderilmiş, katledilmiş ve tehdit edilmiştir.

2. İKİNCİ BÖLÜM

SAMED VURGUN'UN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

2.1. Samed Vurgun'un Hayatı

Şairin asıl ismi Samed Vekilov'dur. 'Vurgun' mahlasını sonraki dönemlerde edinmiştir. Şair, 21 Mart 1906'da Kazak kasabasının Yukarı Salahlı köyünde dünyaya gelmiştir. Babası köklü bir aileden gelmektedir. Eski bir aile olan Vekilov'ların en az üç asırlık tarihi bilinmektedir. Bu kadim sülaleden pek çok meşhur bürokrat, asker, eğitimci, doktor ve edebiyatçı çıkmıştır. Samed Vurgun zor şartlarda ama unutulmaz bir çocukluk geçirmiştir. Henüz altı yaşındayken annesi Mehbube Hanımı kaybetmiş, daha sonra ninesi Ayşe Hanım'ın hamiliğinde yetişmiştir. Şairin "Anamın Derdi" ve "Anam Gelini" başlıklı eserlerinde annesine duyduğu özlem ve anne sevgisi açıkça görülmektedir (Ulu, 2014, s. 15).

Samed Vurgun'un şiirlerinde halk kültürü ve folklor terimini açıkça görüyoruz. Bunu anlamak için Vurgun'un çocukluk dönemini bilmemiz gerekir. Samed Vurgun'un halk kültürüne aşina olması ve bunu edebî geleneğine yansıtması ise tesadüf değildir. Zira türküler söyleyip saz çalan bir babası vardı, köyünün âşıklarından koşmalar dinleyip sözlü geleneği öğrenirdi. Bunların yanı sıra şair, çocukluk dönemlerinden itibaren Molla Penah ve Molla Veli Vidadi'nin şiirlerini ezberlerdi. (Enveroğlu, 2008, s. 239). Çocukluk anıları Samed Vurgun'un his ve fikir dünyasının oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

Samed Vurgun ilk eğitim sürecini köyünde bitirmiş, 1918'de ailesi ile birlikte Kazak kasabasına yerleşmiştir. Şair aynı yıl Tatar Muallim Mektebine kaydolmuş ve buradaki dersler vesilesiyle Rus edebiyatı, Türkiye sahası edebiyatı ve Batı edebiyatını tanımıştır. Samed Vurgun gençliğinde ise oldukça meraklı, duygusal, cesur, atik, kendine hâkim ve güzel konuşan birisidir. Okula başladığı ilk andan beri edebiyata karşı duyduğu ilgi öğretmenlerinin dikkatini çekmiştir. Vidadi, Puşkin, Lermontov, Tevfik Fikret, Namık Kemal gibi şairlerin şiirleriyle gençlik yıllarında tanışmış ve onları dikkatle takip etmiştir (İşgören, 2016, s. 31). 1920 yılında Azerbaycan'da Sovyet rejimi etkisiyle diğer birçok arkadaşı gibi Komünist Partisine kaydolmuştur. Partinin siyasal propagandası içinde yer almıştır. 1922'de babası Yusuf Bey, 1923'te de ninesi

Ayşe Hanım ölmüştür. Bundan sonraki süreçte ise şair ve kardeşi Mehdihan ile kuzenleri Hankızı Vekilov alakadar olmuştur (İşgören, 2016, s. 31).

Samed Vurgun ilk şiir denemelerini Muallim Mektebi'nde okurken yazmıştır. Bu şiirler Halk şiiri özellikleri taşıyan lirik özellikte koşmalardı. Şairin yazdığı ilk şiirler okulun duvar gazetesinde yayımlanmıştır. 1925'te Tiflis'te Yeni Fikir mecmuasında ilk eseri olan 'Cavanlara Kitap' neşredilmiştir. Şair, 1924 senesinde mezun olmuş ve öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Samed Vurgun, öğretmenlik yıllarında halkla olan ilişkisini geliştirmiş, toplumcu-didaktik tarzını bu yıllarda kazanmıştır. Bu yıllar Samed Vurgun'un psikolojik gerilimler ve buhranlar geçirdiği bir zamandır. Bu bunalımların iki nedeni vardır: İlki platonik aşkı, ikincisi ise yeni rejimle ortaya çıkan önemli sosyo-politik değişimlerdir. Samed Vurgun 'Dürre' isimli bir kıza âşık olmuş fakat bu aşk karşılıksız kalmıştır (Vekilov, 1986, s. 73).

1927 yılında bir arkadaşı Samed Vurgun'a Dürre'nin evleneceğini söylemiş, bu haber şairi çok üzmüş, intihar etmeyi aklından geçirmiştir. Bu yıllarda Samed Vurgun'un şiirlerinde açık bir şekilde ümitsizlik, pesimizm, kötümser bir psikoloji hâkimdir. Samed Vurgun, Dürre'yi kaybetmekle tüm ümidini yitirir zira şaire göre kendi varlığı ve Dürre'nin varlığı ile ayaktaydı. Dürre'nin artık şair için imkânsız olması, kendi varlığının kıymetinin kaybolmasına da sebep olmuştur. Samed Vurgun, bu süreçte bir yandan halk şiiri geleneğine bağlı olarak lirik tarzda şiirler yazmış; bir yandan da siyasal rejim değişikliği nedeniyle oluşan sosyal gerçekçilik ve devrimci iklim düşüncesiyle ortaya çıkan yeni edebiyat düşüncesinin etkisinde kalmıştır. Bu döneme, Samed Vurgun'un "Bunalım Devri" diyebiliriz. 1929 yılına gelindiğinde şair Sovyet rejiminin talep ettiği minvalde eserler üretmeye başlamıştır. 1928-1929 yılları arasında Gence'de öğretmenlik yapmış ve Gence çevresinde Kızıl Kalem Edebiyat Cemiyeti şair üzerinde oldukça önemli bir tesir bırakmıştır. Bu dönemde yayımlanan Kızıl Gence mecmuasında "Vurgun Samed" imzasıyla şiirler kaleme almaya başlamıştır. Kızıl Kalem Edebiyat Cemiyeti 1929 yılında Moskova'ya gönderilmiş ve Moskova Üniversitesi'nin Dil ve Edebiyat Fakültesi'ne kaydolmuştur. Moskova'da yaşanan süre zarfında Samed Vurgun'un düşünce dünyası gelişmiş, şair "Bunalım Devri"nden "Tefekkür Devri"ne geçmiştir (Rüstem, 1968, s.1).

Bu yıllarda yazdığı politik içerikli ve lirik şiirleri 1930 senesinde "Şairin Andı" adlı kitabında yayımlanmıştır. 1930-1940 yılları arası Samed Vurgun'un en mümbit, en

üretken dönemidir. 1931'de fakülteden mezun olup Bakü'ye dönen Samed Vurgun, 1933 yılına kadar Azerbaycan Devlet İlmî Tedkikat Enstitüsü'nde asistan olarak görev yapmıştır. Bir süre sonra buradan ayrılarak sadece şiire vakit ayırmıştır. 1931-1934 yılları arasında edebî tartışmalar içinde yer almış, 1932'de basılan “Fanar” adlı şiir kitabıyla adını daha da duyurma fırsatını bulmuştur. 1932 yılında Azerbaycan Sovyet Yazıcıları İttifakı'nın kâtibi olarak çalışmaya başlamıştır. 1934 yılında ‘Gönül Defteri’, 1935 yılında ise ‘Şiirler’ isimli kitapları neşr olunmuştur. Samed Vurgun'u geniş halk kitlelerince bilinip sevilmesini sağlayan eseri 1934 yılında yazdığı ‘Azerbaycan’ şiiridir. 1935 yılında ‘Şiirler’ kitabı yayımlanmıştır. 1936 yılında Puşkin'in “Yevgeni Onegün” eserini Azerbaycan Türkçesine çevirmiş ve bu başarısı nedeniyle Puşkin Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 1938 yılında milletvekilli seçilmiştir. “Vaqıf” başlıklı eseriyle Sovyet ödülünü almıştır. 1941 yılında “Ferhad ile Şirin” eseriyle üçüncü piyesini yazdı (Ulu, 2014, s. 18).

II. Dünya Savaşının devam ettiği yıllarda faşizm aleyhinde, dönemin his ve fikir dünyasına uygun şiirler yazmıştır. Gazetelerden, radyolardan ve basın araçlarından halka çağrı yapan Samed Vurgun, insanları faşizme karşı mücadeleye davet eder. 1941'den 1945 yılına kadar, cephelerde askerlerle konuşmakla, onların moralini yükseltmekle, şiir okumaları yapmakla görevlendirilir. Kırım cephesinde, Mozdok'ta, Grozni'de de görevlendirilmiş, sürekli Moskova'ya seyahat etmiştir. Faşizmin karşısında birçok faaliyet düzenlemiş, pek çok etkinliğin önde gelen ismi olmuştur. Bu dönem Samed Vurgun dünya çapında tanınmaya başlayan bir edebiyatçı olmuştur. “Ukrayna Gerillalarına” başlıklı şiiri uçaktan halka dağıtılmıştır. 1943 yılında Amerika'da savaş karşıtı şiirler en iyi eserler yarışmasında Samed Vurgun'un kaleme aldığı ‘Anamın Nasihati’ başlıklı şiiri en çok değer gören eserlerden seçilmiş ve bu şiir en değerli 20 yapıttan biri olmuş ve New York'ta neşredilmiştir. Bu çalışmalarından dolayı Vurgun'a Kafkas Cephesi Askeri Konseyi'nin takdirnamesi ve madalyaları verilmiştir. 1944-1945 yıllarında Şair Bakü'nün Destanı'nı kaleme almıştır. Süleyman Rüstem ile müştereken Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin devlet marşını yazmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip Samed Vurgun, sanatsal yaratıcılık, edebiyat teorileri alanında çalışmıştır. Barışın kalıcı olması adına Almanya'ya, Polonya'ya, İngiltere'ye birtakım ziyaretlerde bulunmuş, bu seyahatleriyle alakalı duygu ve düşüncelerini “Avrupa Hatıraları” adlı eserinde ifade etmiştir. 1945'te Samed Vurgun, Azerbaycan İlimler Akademisine asıl üye seçilmiştir.

Samed Vurgun'un "Azerbaycan Edebiyatı'nın Gelecek Vazifeleri" "Muharebe Devri ve Azerbaycan Edebiyatı", "Azerbaycan Edebiyatı Hakkında", "Azerbaycan Edebiyatı" başlıklı çalışmaları onun ilmi yeteneğini sergilemektedir. Şair, 1945-1948 yılları arasında Azerbaycan Yazıcılar İttifakı'nın Başkanlığını yapmıştır. 1950 yılında "Lenin'in Kitabı", 1951 yılında "Aygün" 1952 yılında ise "Zamanın Bayraktarı" isimli eserleri basılmıştır. Samed Vurgun yaşamı boyu siyasetle ve memleket problemleriyle yakından ilgilenmiş, çeşitli sosyo-politik çalışmaların gerçekleştirilmesinde katkıda bulunmuştur. Azerbaycan SSC Yüksek Konseyi Başkanlığı ilk kez "Halk Şairi" unvanını Samed Vurgun'a layık görmüştür. Şair hayatının son zamanlarında kendisi için çıkan yalan beyanlar ve atılan iftiralar sebebiyle psikolojik sıkıntılar geçirmiştir. 27 Mayıs 1956 yılında ise akciğer kanserinden hayatını kaybetmiştir (İslam Ansiklopedisi, 2009, s.70).

2.2. Samed Vurgun'un Edebi Kişiliği ve Eserleri

2.2.1. Edebi Kişiliği

Elli senelik hayatının otuz yılı aşkın zamanını edebi eserler yazarak geçiren Samed Vurgun çok taraflı bir sanatçıdır. Çeşitli nevilerde yapıtları vardır. Zaman geçtikçe eserlerinin etkisi, kıymeti ve kuvveti artmıştır. Samed Vurgun şairliğiyle ün kazanmış, his ve fikir dünyasını en iyi şiir aracılığıyla yansıtmıştır:

"Samed Vurgun mensup olduğu halqın bedii düşünce tarihinde hususi mövqe tutan bir sanatkardır. Onun şiirinde Azerbaycan heyatı ve tamamıyla yeni dövrü, halq yaradıcılığı ve iste'dadının yeni, gözəl hususiyetleri ve keyfiyyetleri eks olunmuşdur" (Guliyev, 1966, s. 12-13).

Şiirde geleneksel anlayışın hâkim olduğu bir çevrede, çocukluk çağında başlayan Samed Vurgun'un, bilhassa babasının halk müziğine, şiire olan eğilimi, çevredeki mevcut hayat tarzıyla birleşince şairin kültürel ve bilinç altı yapısı küçük yaşlarda teşekkül etmiştir:

"Yaşadığı şehrin tebi közellikleri, atasının sazla çaldığı havalar, okuduğu mahnılar, aşıklardan eşitdiği düzlü goşmalar hessas gelbli Samed'in zövgini hele körpeliklen el ruhunda terbiye etmiştir. Saz havaları. Uzun gış geceleri aşıkların söylediği nagıllar, dastanlar, uşag gelbinde derin izler açıp, onu közle körülmez, elle tutulmaz hayal dünyasına ganadlandırır" (Vahapzade, Samed Vurgun, 1984, s. 9).

Samed Vurgun, Gazak Muallimler okulunda eğitim alırken Azerbaycan'dan Mirze Elekber Sabir, Kasım Bey Zakir, Molla Penah Vakıf, Mehmed Emin Resulzade Türkiye'den Rıza Tevfik'i, Tevfik Fikret'i ve ayrıca Rusya'dan Puşkin'i, Mihail Lermontov'u okumuş, anlamış ve içselleştirmiştir. Bu şair ve yazarlar, onun şiire

başlama nedenini oluşturmuştur. Yazdığı ilk şiirlerde bu isimlerin tesirleri dikkat çekmektedir (Bozdoğan, 2005, s. 94).

Buhranlı bir dönem geçiren, ruhsal çöküntü yaşayan insanlarda bir süreliğine boşluğa düşme ve karamsar yaşama hâli oluşabilmektedir. 1928 yılından itibaren Samed Vurgun pesimist, karamsar, çökük psikolojiden kurtulmuş, yaşama isteğinin, iyimserliğin yoğun olduğu şiirler yazmaya başlamıştır. *Qalma bu dünyada heyatdan iraq* diyen şair Nazım Hikmet'e ithaf ettiği 'Hereket' şiirinde dünyayı umursamayan mutaassıplara karşı çıkar ve *Cihan gamhanedir* anlayışının bittiğini ifade eder (Vurgun, 2005, s. 74).

Samed Vurgun'a göre dünya; yaşanılacak, eğlenilecek, eser yazılacak, insanı ölümsüzleştirecek bir mekândır. Şiirlerinde çalışmanın, tefekkür etmenin, insanlık lehine yapıt vermenin üstüne basan şair *Özün bilirsən ki yaradan ölmez...* diyerek yetenek ve bilginin önemini şiirlerinde işler: *Bil ki, bu dünyada hüner qalacaq... Elmin qudretile yüz kitab bağla!* (Vurgun, Eserleri, 1985, s. 89).

Şair bilimle, uygarlıkla, çalışmayla terakkinin oluşacağına inanmaktadır. İnsanlar yeryüzünde bir yapıt bırakmalı. İnsanın arkasında bırakacağı ve geleceği aydınlatacak olan şey budur: *İstaqbal idrakla şerefleenecek, Her tılsımlı yolu bir hüner açar...* 1929 yılında eğitimini devam ettirmek üzere Bakü'ye sonrasında da Moskova'ya giden Samed Vurgun, bu dönemde yabancılaştığı şehirdeki yalnızlığını ve doğa hasretini şiirlerinde işler. "Konsept Ahşamı", "İngılab Yurdu", "Hereket", "Şairin Sesi", "Şergın Gapısı" şiirleri onun şiirindeki değişimi işaret eder. Bu şiirlerde şair kendini ifade eder. Samed Vurgun'un sanatçılığında 1930 yılından sonra yeni bir devir başlar. 1930 ve 1932 yıllarında iki kitabı yayımlanmıştır: 'Şairin Andı' ve 'Fanar' şiirleridir. Bu şiirler şairin Moskova ve Bakü 'de eğitim aldığı dönemlerde yazılmıştır. 'Şairin Andı' adlı kitabında Samed Vurgun'un 18 şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerde şairin yenilikçi anlayışı dikkate değer: *Aradığım şey artıq ne eşgdir, ne de ki, hicran.* Şair artık muhteva açısından değişikliğe doğru yol alacağını haberini verir. Bu şekilde Samed Vurgun şiirinin muhtevası şahsi mevzulardan sosyal konulara doğru bir devrim gösterir. "Bahar Şargısı" şiiri buna bir örnektir. Samed Vurgun için artık yeni, duygu yerine düşüncenin, maneviyat yerine maddenin öne çıktığı bir şairlik dönemi başlamıştır. 'Hereket' şiiri, şairdeki bu değişimin yansımasıdır: *Aradığım şey, Artıq ne*

eşkidir, *Ve ne de hicran. Bu his heyecan Gelbimden kelmedi, Fikrimden doğdu* (Vahapzade, 1984, s. 48).

Düşünce, duyguya galip gelmiştir. Samed Vurgun şiiri aşk, şikâyet, karamsarlık gibi konulardan kurtulur, düşünce temelli bir poetik anlayış şiire hâkim kılınır. Samed Vurgun'un şiirlerindeki muhteva değişimini anlatmıştık. Burada bir hususa dikkat çekmemiz gerekmektedir. Şair şiirlerinde hayatı boyunca yalnız bir konuyu bırakmamış ve daima onu şiirlerinde işlemiştir: O da Azerbaycan şiiiridir.

“Samed Vurgun’un bütün yaratıcılığının bir mehveri vardır Azerbaycan! Bütün seyyareler, planetler güneş etrafında dövr ettiği kimi, şairin de bütün poetik düşünce silsilesi, obrazlar alemi, söz keheşanı, bedii tesvir vasiteleri, eserlerinin koloriti, zahir ve batili, neyi varsa hamısı bu mehverin Azerbaycanın başına dolanmaqdadır” (Abdullayev, 1976, s. 7).

Vurgun şairlik devrinde sürekli Azerbaycan aşkını ve Azerbaycan’a olan bağlılığını şiirlerine yansıtmıştır. 1930 yılında Komünist Parti'nin de desteğiyle sosyalist zihniyet ülkeye yayılır. Vurgun da bu sosyalist iklimden etkilenerek, sosyalizm anlayışına ve sosyalist grupların isteklerine uygun yapıtlar çıkarmaya başlar. 1931 yılında yazdığı ‘Ölen Şiirlerim’ isimli şiir yeni muhtevalı şiirin öncüsüdür: *Dürre'nin sesi Dilcan deresi közellerim gezellerim lerim-lerim ve nelerim artug közlerimden uzaglaşdınız, Ölen bir cahanda külüşsüz gucaglaşdınız* (Vahapzade, 1984, s. 48).

1931-1941 yılları arasında Sovyetler Birliğinin bütün ülkelerinin edebiyatlarındaki gibi Azerbaycan edebiyatında da sanatçılar Komünist Parti'nin ideolojisine hizmet etmek zorundaydı. 1932-1934 yılları arasında Vurgun, şiirlerinde kadın haklarını, kadınların özgürlüğünü, emperyalizm düşmanlığını, komünizmin esasını ve komünist hayat tarzını şiirlerinde işler. *Senet nedir? O heyatın qaynar akan çeşmesidir*. Bu satırdan da anlaşılacağı üzere güncel hayat şiirlerinde yer alır. Şiir, zamanın şahididir. 1931-1941 yılları arasında Samed Vurgun'un ‘Gönül Defteri’ (1934), ‘Şiirler’ (1935), ‘Azad İlham’ (1939) isimleri kitapları yayımlanmıştır. Bu zamanlar Samed Vurgun’un en üretken zamanlarıdır. Bu dönemde Samed Vurgun'un fikir dünyası da değişime uğramıştır. Sovyet idaresi bu yıllarda sanata hükmetme çabasındadır:

“Rusya’da devletin resmi sanat görüşü sayılan toplumcu gerçekçilik 1930’larda ortaya çıkmış ve ana ilkeleri bilindiği gibi 1934’te toplanan ‘Sovyet Yazarlar Birliği’nin Birinci Kongresi’nde saptanmıştı. Toplumcu gerçekçiliğe göre sanatın yansıttığı gerçeklik toplumsal gerçekliktir, ama bu gerçeklik devrimci gelişme içinde görülür ve doğru olarak tarihi somutlukla, işçi sınıfının eğitimi gözetilerek yansıtılır” (Moran, 2008, s. 53).

Bu bağlamda şair, sosyal realizm görüşünü temel alarak sosyal meselelere, özellikle işçi sınıfının problemlerine realist bir bakış açısıyla yaklaşır. Samed Vurgun bu dönemde sosyalist bakış kazanmakla birlikte, toplumu oluşturan fertlerin de değerini kavrar ve şiirlerine yansıtır. *Eycek bilirem, mendedir quvvet* diyen Vurgun modern dünyanın fert idrakini, kuvvetini şiirlerinde ele alır: *Eger menliyini sevmese insan, Onun bu dünyada menası bir daş...* Şair bireyselci şuuruna sahip olamayan insanların taştan bir farklarının olmadığını ifade eder. Samed Vurgun insanı, ferdi tabiatın esası olarak kabul eder: *'Beşerdir torpağın, göyün temeli, Beşersiz güneş yere alçalır'* (Vurgun, Eserleri, 1985, s. 224).

2.2.2. Eserleri

Samed Vurgun, yaşamı süresince nazım ve düz yazı başta olmak üzere birçok türde eser kaleme almıştır. Ancak kendisinin en ayırt edici özelliği manzum tarzda yazdığı eserlerdir. Şair, şairaneliği ustalıkla eserlerine yansıtmıştır. Elli yıllık yaşamının neredeyse otuz yılını şiirlerine yansıtan şair, yaşamı süresince eserlerinden dolayı bazı bürokratlar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır.

Cavanlara Kitap: Bu eser Samed Vurgun'un ilk eseridir. 1925 yılında Tiflis şehrinde çıkan "Yeni Fikir" dergisinde yayımlanmıştır (Ulu, Samed Vurgun'un Şiirlerinde Yapı ve İzlek, 2014, s. 12).

Şairin Andı: İlk şiir kitabıdır. Eser 1930-1940 yılları arasında Moskova'da yaşayan şairin fikir ve görüş dünyasını yansıtan siyasi içerikli ve lirik şiirlerdir (Arif, 1958, s. 80).

Fanar: 1932 yılında basılan bu şiir kitabıyla şair, edebi münakaşalar yaşadığı dönemde şöhretini yaymıştır (Arif, 1958, s. 81).

Şairin Azerbaycan toplumunun gözünde önemli bir yere sahip olması, onun birçok kişiye hitap etmesine sebep olan eseri, 1934 yılında yazmış olduğu "Azerbaycan" şiiridir (İşgören, 2016, s. 80).

Vaqıf: Samed Vurgun'un 1937'de yazmış olduğu ilk tiyatro eseridir. Eser beş perde ve on bir bölümden oluşmaktadır (Vurgun S. , 1961, s. 84).

Ferhad ile Şirin: 1939-1941 yılları arasında kaleme aldığı bir tiyatro eseridir. Bu eser, şairin üçüncü piyesidir. Piyes 'Hüsrev ü Şîrîn' isimli eserden etkilenerek yazılmıştır. Piyes ilk defa 1941 yılında sahneye alınmıştır. (İşgören, 2016, s. 85).

“**İki Sevgi**”, “**Şairin Hayatı**”, 1940-1941 yılları arasında yazılmıştır. Bunların dışında hayatının sonlarına doğru yazdığı ‘Böyük Dostluq’ eserleri Samed Vurgun’un yarım kalmış tiyatro eserleridir (İşgören, 2016, s. 87).

Yevgeni Onegin: Samed Vurgun’un Rusçadan Azerbaycan Türkçesine çevirdiği Puşkin’in bu eseri oldukça önemlidir. Zira eser, önceleri kısmen çevrilmiş fakat ilk defa Samed Vurgun tarafından tam anlamıyla çevrilmiştir. 1936 yılında tamamlanan bu iki yıllık çalışma, 1937 yılında basılmıştır (İşgören, 2016, s. 103).

Avrupa Hatıraları: İkinci Dünya Savaşı yıllarında Polonya, Almanya, İngiltere gibi yerlerde bulunan şair, bu geziler esnasından duygu ve düşüncelerini “Avrupa Hatireleri” adlı kitapta toplamıştır. 1950 yılında “**Lenin'in Kitabı**”, 1951'de “**Aygün**”, 1952'de ise “**Zamanın Bayraktarı**” adlı kitapları yayımlanır (Ulu, 2014, s. 19).

Şair Samed Vurgun, Azerbaycan edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri, çevirmen, şair, tiyatro yazarı ve edebiyat kuramcısıdır. Yazdığı eserlerle, tüm dünyayı etkisi altına alan savaşların ve ekonomik krizlerin yaşandığı zor ve karmaşık ortamında Azerbaycan halkına güç vermiştir. Hislerine tercüman olmuştur. Samed Vurgun, gelenekçi ve milli unsurlardan beslenerek Azerbaycan edebiyatında unutulmaz bir yer almıştır.

Samed Vurgun öldükten sonra eserleri toplanmış ve farklı tarihlerde yayımlanmıştır. Bu yayımlar sırasıyla: **Seçilmiş Eserleri**, 6 ciltte (1960-1972), **Eserleri** (1976), **Eserleri**, 2 ciltte (1976), **Eserleri**, 7 ciltte (1985), **Seçilmiş Eserleri**, 3 ciltte (1985), **Seçilmiş Eserleri**, 5 ciltte (2005) şeklindedir (Ulu, 2014, s. 32).

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL, ÜSLUP VE EDEBİ SANATLAR

3.1. Dil

Toplumların gelecek nesillere kültürel birikimlerini taşımasında dilin ve edebiyatın rolü yüksektir. Dil; kültür dili, yazı dili, resmi ve edebi dil biçimlerinde bu rolü üstlenmektedir (Önal, 2008, s. 25).

“Her toplum için dil önemli bir unsurdur. Çünkü dil, taşıdığı birikim içinde toplumların tarihi, medeni, sosyal, siyasal ve benzeri açılardan yaşamlarını devam ettiren önemli bir unsurdur. Milletlerin maddi ve manevi bütün hususiyetlerine tesir etmesi ve geçmişten bugüne taşınması gibi rollere sahip olarak da en önemli etmenlerin başında gelir. Bu sebeple her millet için diline sahip çıkmak, onu dünya dili haline getirmek ve onu geleceğe taşımak milli bir görev ve sorumluluk olarak kabul edilmektedir. Ancak bununla milli hususiyetlerinden olan kimlik, kültür ve tarihine ait unsurları dünyaya sunabilir, yerelden evrensel konuma taşıyabilir. Bu bildiri de dil ile çok sıkı bir ilişki içinde olan hatta birbirinden ayrılmaz parçalar olan dilin kimlik, kültür ve tarih açısından önemi ele alınacaktır” (Kapağan, 2021, s. 49-50).

“Edebiyat dili temel alır. Bir hikâyede, tiyatrodaki, romanda, şiirde bizi heyecanlandıran, zihnimize bizi farklı hayallerin içine bırakan, çeşitli tasvirler oluşturan tüm her şey kelimeler sayesinde. Müzikte ses, mimaride taş, resimde boya ne ise edebiyatta da kelime aynı önemi taşır. Dil, insanın ve hayatın en önemli parçasıdır. Kelime ile hayat arasında çok ince damar ve sinir ağları ile örülmüş münasebetler vardır” (Kaplan, 2015, s. 163 164).

Samed Vurgun’un eserlerinde başarısının dikkat çekmesi şiirlerinde dili usta bir şekilde kullanması ve günlük konuşma dilini de bu dikkatle işleyip bir sentez oluşturmasından kaynaklanır. Eserlerinde toplumun sade diline rahat bir şekilde erişilmesi ve gözlemlenmesi için birçok imkân sunulmuştur.

“Bir oyan, qədrini bilmədiyim dost!

Üzünə bir dəfə gülmədiyim dost!

Bizi ayrı saldı vəfasız zaman,

Qoy öpüm son dəfə dodaqlarımdan.

Nə qədər təmizdir, şirindir busən;

Nə olar bir kərə “Şirinim” desən.

Fərhad! Yalvarıram bir ayağa dur,

Göylərin üzündə matəm oxunur...

Bir oyan, intiqam alağ cahandan,

İkimiz bir çıxmaq son imtahandan.

Ah, o danışmayı, o dinməyi, ah!..

De, nəydi günahım, de, nəydi, Allah!

Göylər qucağında gəzdirsən onu,

Müqəddəs bir eşqin sədiq oğlunu!” (Vurgun, 2005, s. 265).

Eser boyunca şahısların dilindən söylenmiş sözler, şairin dili ne kadar etkileyici ve ustalıklı kullanabildiğine genel bir örnek teşkil etmiştir. Yukarıdaki örnekte görülen Ferhad'ın ölümünden sonraki Şirin'in sarf ettiği sözler, dilin en etkin şekilde kullanıldığını gösteren örneklerden bir tanesidir. Şair, Şirin'in feryadını, duygularını çok gerçekçi ve sanatsal değerde okuyucuya yansıtmış ve okuyucuyu içine alan bir duygu hali yaratmıştır. Dilin insan üzerindeki çarpıcı etkisini yakalayabilmiş ve onu eserine işlemiştir.

3.2. Üslup

“Üslup; belli bir görüş, duygu ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsüdür” (Karabulut, 2017).

Samed Vurgun'un Ferhad ile Şirin eserinde üslup karşılıklı konuşmalar üzerinden işlenmektedir. Konuşmacılar, dönemin dil üslubu ile eserde karşımıza çıkar. Eser, bir tiyatro eseri olduğundan duygular yoğun bir şekilde verilir. Yazar, birçok eserinde olduğu gibi bu eserde de sadeliğini korumuş ve okuyuculara başarılı bir şekilde yansıtmıştır.

3.2.1. Tasviri Üslup

Samed Vurgun'un eserlerinde kullandığı mekân, karakter, doğa olayları gibi unsurları tasviri üslubu kullanarak başarılı bir şekilde esere işlemiştir. Eser içerisinde yer yer tasviri üsluba örnek olacak açıklamalar ve tanımlamalar yapılmıştır.

“Bərdə yaylaqları. Səhər açılmaq üzrədir.

Azərbaycan göylərinə məxsus bir təravət. Turaclar ötüşür.

Get-gedə günəş üfüqdən baş qaldırır.

Qızlar ikibir, üçbir Şirinin çadırının qarşısında toplaşırlar.

Fitnə çadırdan içəri baxaraq, qızlara...” (Vurgun, 2005, s. 151).

Eserin ikinci bölümünde sahneyi okuyucunun gözünde canlandırarak şekilde bir açıklama metni verilmiştir. Şair burada Azərbaycan semalarına özel bir tazelikten, güneşin yavaş yavaş ufkun üzerinde yükselişinden söz edip o anki doğa manzarasını okuyucunun zihninde tahayyül ettirir. Bunu da tasviri üslup ile başarır.

“Onun gözlərinə bu axır zaman

Bir xəyal görünür, bir canlı insan,

Dil açıb danışır o xəyal bəzən,

Şirini ox kimi vurur qəlbindən.

Qızciğaz tutmayı bir yerdə qərar...

Gəlin şərqə deyək, indi oyanar” (Vurgun, 2005, s. 152).

Yukarıda Fitne adlı karakterin konuşmasında Şirin'in bir hayal gördüğünü ve bu hayalin kendisine canlı bir insan olarak görüldüğünü, kimi zaman Şirin'le görüştüğünü bu sebepten dolayı da kendisinin kalpten vurulduğu ifade edilir. Şair burada Fitne adlı karakteri tasviri üslup ile konuşturmuş ve Şirin'in vahim durumunu okuyucuya aktarmıştır.

3.2.2. Tahkiye Üslubu

Tahkiye üslubu şiirde verilmek istenen mesaj ya da sadece duygu halini okuyucuya daha iyi taşımak adına şairin esere uyguladığı bir özelliktir. Bu sayede okuyucunun düşüncesinde bir hikâye biçimi oluşur. Samed Vurgun'un Ferhad ile Şirin eseri başlı başına bir hikâye eserden dönüştürüldüğü için eserinin bütünü kapsayan bir tahkiye üslubu hakimdir.

“Uzaqdan Ozanın səsi gəlir. Diqqətlə qulaq asırlar” (Vurgun, 2005, s. 148).

Yukarıdaki ifadelerde şair sırayla gerçekleşen eylemleri eserde özellikle belirtmektedir. Bu sayede okuyucunun tahayyülünde bir dizi olaylar canlanır. Bu da tahkiye üslubunun kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

“Doğrudan, gözəldir o səhər kimi,

Qəlbə süzülürdü nəğmələr kimi.

Nə qədər mənalı gözləri vardı,

Bəs fikri nə idi? Kimi arardı?” (Vurgun, 2005, s. 166).

Şirin burada başından geçen eski bir hikâyeyi hatırlayarak gördüğü güzeli bir hikâye diliyle betimlemiştir. Şair Şirin'in dilinden tahkiye üslubunu denemiştir.

3.2.3. Hiciv Üslubu

“Kelimenin kökü olan hecv veya hicâ sözlükte ‘bir lafzı harflerini sayarak ve heceleyerek okumak, bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek’ anlamına gelir (Lisânü'l-'Arab, 'hcv' md.). Arap edebiyatında hiciv karşılığında hicâ terimi kullanılmakta, hiciv türü şiire ühcüvve, ühciyye (çoğulu ehâci), karşılıklı hiciv söylemeye mühâcât, tehâci, bir şiir parçasında hiciv özelliği bulmaya ihcâ denmektedir. Türk edebiyatında genel olarak hiciv, halk edebiyatında taşlama, çağdaş Türk edebiyatında ise yergi kelimeleri kullanılır. Bu türde yazılmış eserlere de hicviyye adı verilir” (Okay, s. 447).

Hiciv üslubunu kullanan sanatçı işlediği konuyu objektif bir durumda ele almaz aksine ele aldığı durumu eleştirebilmek adına olumsuz yönlerini daha öne çıkarmaya çalışır. Sanatçı bu eleştiriyi satirik ifadelerle eserinde işler (Baypınar, 1978, s. 33).

“Odur da, adına Fitnə deyilir,

Hər sözə bir cürə mənə verirsən” (Vurgun, 2005, s. 147).

Şair, Şirin ve Fitne'nin arasında geçen bir konuşmada Şirin'in ağzından Fitne'yi eleştiren ve onu kapalı bir şekilde yeren bir ifade kullanmıştır. Burada Fitne'nin ismiyle müsemma olduğuna dikkat çekerek her söze bir anlam verdiğini hatırlatır fakat bu anlamın olumlu ya da olumsuz olduğunu okuyucunun takdirine bırakmıştır.

“Şirin

Axı, Fitnə bacı, çox qarasan sən,

Qaralar keçərmə onun qəlbindən?

Fitnə

Ağzının dadını nə bilir kişi,

Cibə tökərlər ki, qara kişmiş...” (Vurgun, 2005, s. 148).

Eserin bu bölümünde Şirin ve Fitne'in birbirlerine karşı alaycı tavırla konuşmaları dikkat çeker. Fitne kendisini Ferhad'a yakıştırmamasından sonra Şirin onun kara olduğunu belirtir ve Ferhad'ın gönlünden kara yani esmer birinin geçmeyeceğini belirtir. Burada alaycı bir şekilde Fitne'ye bir mesaj verilir. Bunun üzerine Fitne de esmer tenli bir kadın olmaktan gurur duyar bir şekilde esmerliği de överek Şirin'e cevap verir. Şair bu kısımda hiciv üslubunu iki kadın üzerinden okuyucuya iyi bir şekilde yansıtmıştır.

3.2.4. Hitabet Üslubu

“Hitabetin çeşitli tanımları mevcuttur. Hitabet, nutuk anlamında ifade edildiği gibi, söz sanatı anlamında olan retorik de karşılayan bir ifade olarak da tanımlanmaktadır. Bazı uzmanlar hitabeti, insanların düşünce, dava vb. durumları diğer insanlara aşılama ve haber etmek amacıyla kullanılan araç olarak ifade ederken, bazıları da “muhatap etkileme sanatı” olarak görüp onun sanat yönüne vurgu yapmaktadırlar” (Turan, 2021, s. 89).

Eserde daha çok karşılıklı konuşmalar olduğu için bir topluluğa, meclise hitap ifadelerine sıkça yer verilmemiştir. Birkaç bölümde ülkelerin yönetici ve ileri gelenler sınıfının halk ile olan konuşmalarında hitabet üslubuna yer verilmiştir. Bu sayede eserde gerçekçilik ön plana çıkarılmıştır.

*“Baxın, bu möhtəşəm gözəl hasara
Bu böyük sənətə diz çöksün hamı.
Bu məclis, bu büsat, bu el bayramı
Qoy meydan oxusun qəsbkarlara!
Ucalsın yurdumuz öz hünərilə,
Halal zəhmətilə, alın təriylə.
Qoy azad yaşasın bəxtiyar ellər,
Bizim bu ceyranlı, turaclı çöllər.
Qoy bir də yuxusuz qalmasın Vətən,
Düşmən atlarının ayaq səşindən!..” (Vurgun, 2005, s. 136).*

Yukarıdaki bölümde Azer Baba isimli karakter yurttaşlarına bir sesleniş içerisindedir. Burada Ferhad’ın yaptığı işler övülmekte ve sanatına saygı duyulması gerektiği istenilmektedir. Azer Baba bu övgüyü yaparken halka coşkuyla hitap etmiştir. Konuşmasının devamında işgalcilere karşı vatan savunmasının yapılması için halka çağrılarda bulunmuş ve cesaret vermiştir.

3.2.5. Konuşma Üslubu

3.2.5.1. İç Konuşma

Samed Vurgun’un Ferhad ile Şirin eserinde iç konuşmalara genellikle Şirin’in düşünceli ve içine kapanık olduğu ruh hallerinde görülmektedir. Karakterler ruhsal durumlarını aktarmada ve okuyucuyu eserin içine almada kullanılan bir yöntemdir. Şair bu üslubu çok sık kullanmasa da eserinde yer vermiştir.

“...Kim bilir mənə nələr deyəcək...
Aman... Eşqə düşən o böyük ürək
Birdən sızılarsa... neyləyim, Allah!
Nədir işlətdiyim bu sonsuz günah?
Neçin dərdə saldım igid Fərhadı,
Bir elə ziynətdir Fərhadın adı...” (Vurgun, 2005, s. 159).

Şair yukarıdaki kısımdaki örnekte görüldüğü üzere Şirin’in duyguları üzerinden bir iç konuşmaya yer verir. Burada Şirin ilk kez Ferhad’la karşılaşır ve hislerini dile getiremediği için bir iç konuşma yaşar. Şirin önce kendine sorular sorar sonra Allah’a seslenir ve Ferhad için dua eder.

3.2.5.2. Karşılıklı Konuşma

Ferhad ile Şirin manzum bir tiyatro eseri olduğu için eser baştan sona karşılıklı konuşmalarla örülüdür. Bir olay etrafında yaşayan karakterle birbirleriyle sürekli bir konuşma içerisindedir. Bu da eseri daha bağlantılı olmasını ve olay örgüsünde kopukluk olmamasını sağlar.

“Qoy bir də yuxusuz qalmasın Vətən,
Düşmən atlarının ayaq səmindən” (Vurgun, 2005, s. 137).

Şair bu bölümde Azer Babanın düşüncelerini tasdikleyen meclisin sözlerine karşılık aynı sözleri söyleyerek onayladıklarını göstermiştir.

3.3. Edebi Sanatlar

İran ve Arap edebiyatları aracılığıyla Türk edebiyatına edebi, söz sanatlarına dair terim, tanım ve kavramlar dahil olmuş ve daha çok Divan edebiyatı eserlerinde bu sanatlar fazlasıyla kullanılmıştır (Altun, 2003, s. 1).

Samed Vurgun’un şiirlerinde edebi sanatlara çokça yer verilmiştir. Ferhad ile Şirin eseri her ne kadar tiyatro temelli bir eser olsa da manzum metne dönüştürülürken şiir bilgisi ve ahenk unsurları dikkatli ve başarılı bir şekilde gözetilip uygulanmıştır.

3.3.1. Teşbih

Aralarında ilişki bulunan iki unsurdan zayıf olanın güçlü olana benzetilmesi olayıdır. Bu benzetme, aralarında ortak özelliklerin var olmasıyla yapılır. (Betur, 2019, s. 17).

“Bəli... Ana qəlbi bir pərvanədir,

Bilirəm, övladdan ayrılmaq nədir...

Dünya bir evdirsə, övlad işıqdır.

Oğul arxadırsa, qız yaraşıqdı” (Vurgun, 2005, s. 171).

Samed Vurgun’un eserinde sıklıkla kullandığı söz sanatlarından birisi teşbih (benzetme) sanatıdır. Yukarıda ele alınan satırlarda görüldüğü üzere birden çok teşbih sanatı örneği yer almaktadır. Birinci satırda anne kalbinin ne kadar hassas olduğu ifade etmek için bir pervaneye yani kelebeğe benzetilmiştir. Kelebekler narin ve hassas varlıklardır. Şair anne kalbi de aynı inceliğe ve hassasiyete sahip olduğunu belirtmiştir.

Üçüncü satırda benzetmeye devam edilmiştir. Dünya bir eve benzetilmiş ve o evin içini aydınlatan ve ısıtan ışığı da bir çocuk olacağını ifade etmiştir. Evlat evi aydınlatan ve mana veren bir konumdadır.

“Ceyrana bənzəyir yerışı... Şapur!” (Vurgun, 2005, s. 145).

Yukarıda belirtilen satırda teşbih sanatının bir örneği daha görülmektedir. Şirin hakkında geçen bir sohbette Şirin’e dair çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Bu sırada Şah Hüsrev onun yürüyüşünü bir ceylana benzetmiştir. Ceylan klasik edebiyatta güzel olan kimseyi betimlemede kullanılan unsurlardan biridir. Eserde Şirin’in güzelliğini en iyi bir şekilde ifade etmek için sık sık bu benzetmelere başvurulmuştur.

“Oyan, oyan gözəl pəri

Unut getsin bu qəmləri.

Oyan, öpsün ağ üzündən

İlk baharın xoş səhəri.

Oyan, oyan. gözəl pəri” (Vurgun, 2005, s. 152).

Yukarıdaki örnekte saraydaki kızlar hep bir ağızdan Şirin’e sesleniş içindedirler. Şirin’e seslenirken aynı aynı zamanda güzel benzetmelere de

başvurmuşlardır. Şirin'in güzelliği saray içerisinde herkes tarafından kabul görülen bir gerçektir. Kızlar Şirin'i bir periye benzetmiştir. Azerbaycan edebiyatında peri, sihir, büyü gibi olağandışı unsurlar sıkça görülmüştür. Samed Vurgun bunu burada iyi bir şekilde okuyucuya sunmuştur.

3.3.2. Tezat

Aralarında ilişki bulunan iki unsurdan zayıf olanın güçlü olana benzetilmesi olayıdır. Bu benzetme, aralarında ortak özelliklerin var olmasıyla yapılır (Dilçin, 1983, s. 449).

“Gözəldir, canlıdır qurduğun hasar,

Lakin diqqət yetir, bir nöqsanı var” (Vurgun, 2005, s. 140).

Şair eserin yukarıda belirtilen kısmında Azer baba Ferhad'ın yapmış olduğu kale hakkında fikirlerini beyan ederken *güzel* ve *noksan* sıfatlarını kullanmıştır. Burada kullanılan olumlu ve olumsuz iki sıfat tezat sanatı açısından dikkat çekmektedir.

“Şapur, o insandır, yoxsa bir mələk?” (Vurgun, 2005, s. 144).

Eserin bu kısmında Hüsrev Şapur'a Şirin hakkında sorular yöneltirken *melek* ve *insan* ifadelerini kullanmıştır. Şair bu iki ifadeyi dile getirirken Şirin karakterinin güzelliğini vurgulamıştır.

“Onun gözlərinə bu axır zaman

Bir xəyal görünür, bir canlı insan,

Dil açıb danışır o xəyal bəzən,

Şirini ox kimi vurur qəlbindən.

Qızcığaz tutmayır bir yerdə qərar

Gəlin şərqə deyək, indi oyanar” (Vurgun, 2005, s. 152).

Eserin bu bölümünde Fitne Şirin'in durumu hakkında kızlara malumat verirken Şirin'in bazen hayal dünyasında gezindiğini anlatır. Bu durumun sebebi Şapur'un büyüünün etkisi altında olmasıdır. Burada Şirin'e bazen hayali bazen de canlı bir insanın görüldüğünü ve etkisi altına aldığını belirtir. Hayal ve canlı kelimeleri burada 'tezat sanatına' örnektir.

3.3.3. Telmih

Malum olunan bir duruma, olaya, efsaneye, tanınmış bir kişiye bir inanca veya atasözüne işaret etme sanatıdır. Söz arasında bir ya da iki kelimeyle telmih edilen şey hatırlatılır (Çevirici, 2006, s. 441).

“Onun yaratdığı torpaq da vardır,

Sən torpaqdan yapış, burdadır qüvvət.

Göylərdə gördüyün o zövq, o sənət

İnsan xəyalının sonsuz yoludur,

İnsansa torpağın, suyun oğludur” (Vurgun, 2005, s. 158).

Şair, Azer babanın dilinden Şirin’e nasihat ve telkinlerde bulunurken ilk insan Hz. Adem’in topraktan yaratıldığı ve insanların da bu toprağın evladı olduğunu ifade etmiştir. İslam dininde insanoğlunun dünyadaki geçmişi konusuna değinilerek yukarıdaki örnekle telmih sanatı kullanılmıştır.

“Kur’ân-ı Kerim’e göre Âdem’in yaratılışının diğer insanlarınki gibi olmadığı kesindir. Özellikle Âl-i İmrân sûresinin elli dokuzuncu âyetinde, “Allah nezdinde -yaratılış bakımından- İsa’nın durumu Âdem’e benzer; Allah onu topraktan yarattı; sonra ona ‘ol!’ dedi ve oluverdi’ denilerek bu iki peygamberin yaratılışlarındaki olağan üstü duruma işaret edilmiştir” (Bolay, 1998).

“Al, oğlum, bir loxma kəs bu çörəkdən!

*Bu da **abi-həyat**... iç, oğlum, bunu...*

Şirvan bulağının suyundandır bu.

*Bu adi su deyil, **abi-həyatdır**,*

Bunun hər damcısı bir kainatdır.

Ölməz bu dünyada bunu içənlər,

Ölməz el uğrunda candan keçənlər.

Get, oğlum!.. Yoluna uğurlar olsun!

Bu dünya durduqca eşqin var olsun” (Vurgun, 2005, s. 178).

Azer Baba Ferhad’a çörek sunarken ona su da ikram eder. Bu suya ‘ab-ı hayat’ suyu der. Ab-ı Hayat Türk, Arap, Fars edebiyatlarında çokça işlenen manzum bir motiftir. Ölümsüzlük suyu olarak adlandırılan bu suyun içildikten sonra kişiye hayat verdiğini ve kişiyi ölümsüzleştirdiğine inanılmaktadır. İskender’in ve Zülkarneyn’in de bu suyu

bulmak için çok uğraştığı savaşlar verdikleri yazılmıştır. Samed Vurgun bu manzumu kullanarak bir halk edebiyatı motifini bizlere sunmuştur.

*“Həyat eşqsiz də keçər, hökmdar,
Bir də, bədbəxt olur aşiq olanlar.
Məcnunu, Leylini gətirin yada,
Onların nəsibi noldu dünyada?
Taxtınız, tacınız daha gözəldir,
Hər bir ehtiyacı mənəşəb düzəldir”* (Vurgun, 2005, s. 202).

Eserin bu bölümünde gerçek aşka hasret kalıp ve bu durumdan pek mustarip olan Hüsrev’e veziri tesellilerde bulunmaktadır. Vezir’e göre hayat aşksız da olabilir. Şahın sahip olduğu iktidar aşktan daha mühim ve yeterlidir. Vezir bu düşünceleriyle şahını teselli etmeye çalışırken de Leyla ve Mecnun’un aşkına değinir. Onların aralarında aşk olduğunu ama sonunun pek mutlu bitmediğini hatırlatır. Şair klasik doğu edebiyatlarında çokça işlenmiş olan bu mazmunu kullanarak Leyla ve Mecnun karakterlerini telmih sanatıyla hatırlatmıştır.

3.3.4. Mübalağa

“Bir sözün etkisini güçlendirmek bir şeyi ya olamayacağı bir biçimde anlatmak ya da olduğundan pek çok ve pek az göstermektir. Ancak bu aşırı anlatma soğuk olmamalı, nükteli ve zarif olmalıdır. Eskiler bir şairin hayalinin genişliğinin ve gücünü göstermesi bakımından mübalağa sanatına çok önem vermişlerdir” (Dilçin, 1983, s. 447).

*“Nə qədər ilahi bir candır, aman,
Elə bil od qopdu bütün canımdan”* (Vurgun, 2005, s. 144).

Şair yukarıdaki örnek kısımda Hüsrev’in Şirin’i gördükten sonra kapıldığı etkiyi okuyucuya aktarmak için gerçekte olması mümkün olmayan durumlar ifade etmiştir. Hüsrev Şirin’i gördükten sonra canından ateşler çıktığını söyleyerek abartılı bir ifade kullanmıştır. Şair anlatımı güçlü kılmak adına birçok yerde mübalağa sanatına başvurmuştur.

*“Kimsə dərk eləməz can möhnətini,
Bilməz qabaqcadan öz qismətini”
Şapur! Dəryadır ki, ondakı kamal”* (Vurgun, 2005, s. 149).

Bu bölümde Xüsrev Şirin'e karşı olan hayranlığını dile getirmeye devam etmektedir. Şirin'in sahip olduğu kemalin, değerın tıpkı derya, deniz kadar çok olduğunu belirtir. Şair burada abartma sanatını Şirin'in sahip olduğu değer üzerinden yansıtmıştır.

“Xəyala düşdüyüm o gündən bəri

Dağ kimi şişmişdir ürəyimdə qəm,

Qaranlıq görünür gözümə aləm” (Vurgun, 2005, s. 153).

Şirin gam ve keder içinde kaldığı zamanlarda derdini ifade ederken yüreğinde gam ve keder olduğunu abartılı bir ifadeyle anlatmıştır. Şair burada yürekteki gamın dağ kadar büyüdüğünü yazarken mübalağa sanatını kullanmıştır.

3.3.5. Nida

Farklı duygu ve düşüncelere kapılan şairin çeşitli duygu içerisinde olup seslendiği kişilere ve durumlara karşı Hey! Ey! Gibi ifadelerle seslenmesine nida sanatı denir (Dilçin, 1983, s. 453).

“Çağırın hardasa, çağırın onu,

Gəlsin, qucaqlayıb onun boynunu

Öpmək istəyirəm üzündən, gəlsin,

Onun şərəfinə alqış yüksəlsin!” (Vurgun, 2005, s. 138).

Şair eserin birçok yerinde nida sanatına başvurmuştur. Eserde birbirine, halka seslenen karakter sayısı çoktur. Yukarıdaki örnekte Banu karakteri Ferhad'ın hünerini görünce büyük bir hayranlık içinde kalır ve hemen onu görmek ister. Etrafında bulunan kalabalığa çağırın, çağırın diye seslenerek Ferhad'ı acilen görmek ister.

“Di, gəlin. toplasaq o çəmənзара,

Ozanlar səs salsın uzaq dağlara” (Vurgun, 2005, s. 141).

Yukarıdaki örnekte Azer Baba çevredekilere toplanmaları için seslenir. Bu seslenmeyle nida sanatı kullanılmıştır.

3.3.6. İstifham

Soru sorulan şeye yanıt beklemeksizin anlamı ve hissi güçlendirmek için soru şeklinde söylenmesi sanatına denir. Kimi durumlarda şaşkınlık ve hayranlık gibi ifadeleri söylerken de bu sanat kullanılır. (Dilçin, 1983, s. 456).

“De, kimdir, de, kimdir sevdiyın sənin?”

Şirinmi, qızımı?” (Vurgun, 2005, s. 139).

Yukarıda verilen örnekte Şirin’in ablası Banu Ferhad’ın aşık olduğu kişiyi sorgular ve sürekli sorular sorar. Sonunda da Şirin olduğunu öğrenir. Şair bu gizliliği istifham sanatı kullanarak açığa çıkarmayı düşünmüştür.

“Səncə, nə göstərir bizə baxtımız?” (Vurgun, 2005, s. 145).

Bu örnek Hüsrev’in Şirin konusundaki merakına bir örnektir. Hüsrev Şapur’a bu konuda sorular sormaya devam etmiştir. Bu da istifham sanatına örnek olmuştur.

“Nolar, sevmək üçün deyildir ürək?..

Yoxsa iştahın var... sevirsen sən də?

Nolar, günah olar biz də sevəndə?

Qaş məndə, göz məndə, buxaq da məndə,

Dünya dağılmaz ki, biz də sevəndə?

Axı, Fitnə bacı, çox qarasan sən,

Qaralar keçərmi onun qəlbindən?” (Vurgun, 2005, s. 147).

Yukarıdaki örnekte istifham sanatı üst üste karşılıklı soru cevap şeklinde devam etmiştir. Bu da istifham sanatına iyi örneklerden biridir.

3.3.7. Tenasüp

Aralarında mana olarak tezat dışında ilişki olan birden fazla sözcüğün bir ibarede bulunması sanattır. Aralarında ilişkili sözcüklerin kavram alanlarını belirginleştirmek, söylenmeyen diğer öğeleri de hatırlatmak ve metnin ana fikrini hissettirmek, yazarın ya da şairin üslubunu belirlemek gibi işlevleri vardır (Saraç, 2019, s. 36).

“O mənim qızımdır halaldır sana,

Sizi tapşırıram Azərbaycana

Tacım da, taxtım da qurbandır sizə,

Mən alqış deyirəm bu eşqinizə!..” (Vurgun, 2005, s. 140).

Şair yuxarıda verilən örnekte Banu'nun devletin gücünü ve fırsatlarını Ferhad ile Şirin'in aşkları uğruna kullanacağını ifade ederken Tac ve taht kelimeleri ile tenasüp sanatını uygulamıştır. Böylelikle anlatılmak istenen konu daha belirginleşmiş ve anlam kazanmıştır.

“Hələ, o səhralar, sarı sünbüllər,

Böyük bir dövlətdir pambıqlı çöllər...

Şahim, bu yerlərə diqqət ilə bax,

Gövhər mədənidir burdakı torpaq.

Hər daşın altında bir xəzinə var,

Xoşbəxtdir bu yerə sahib olanlar” (Vurgun, 2005, s. 142).

Samed Vurgun yuxarıdaki örnekte Mehmene Banu'nun Azərbaycan toprakları üzerine övgüler dizerken kullandığı sözlər üzərindən tenasüp sanatına örnəklər vermişdir.

“Sənət abidəsi, seyr edin, qızlar!

Nə qədər ilahi bir görkəmi var...

Gör nələr törədir dünyada hünər.

Həyata ziynətdir hər böyük əsər” (Vurgun, 2005, s. 146).

Yuxarıdaki örnekte şair “abide” ve “eser” sözcükleriyle tenasüp sanatını uygulamıştır.

3.3.8. Teşhis

Kişileştirme, canlı ve cansız varlıkları beş duyu organıyla algılayabilen bir insan kişiliğinde sergilenmesidir. Teşhis sanatı yapılırken benzetme gibi sanatlardan da yararlanır (Dilçin, 1983, s. 15).

“Oyan, oyan gözəl pəri...

Unut getsin bu qəmləri.

Oyan, öpsün ağ üzündən

İlk baharın xoş səhəri.

Oyan, oyan. gözəl pəri...” (Vurgun, 2005, s. 152).

Şair örnekte verilen “*Oyan, öpsün ağ üzündən İlk baharın xoş səhəri*” mısralarıyla ilk bahar rüzgarına insan eylemi olan öpmek fiilini katarak teşhis sanatını uygulamıştır.

“Fərhadın qurduğu bu qala,

*bu dağ **Köksünü düşməne sipər tutacaq.***

Qoy xoşbəxt yaşasın odlar ölkəsi,

Burdan kəsilməsin toy-bayram səsi!” (Vurgun, 2005, s. 137).

Yukarıdaki örnekle şair dağın yamaçlarını canlılara özgü olan göğüsle benzeterek teşhis sanatını uygulamıştır.

“Var olun, var olun, igid balalar!

Yaxşı yol göstərsin sizə ruzigar!

Düşmənlə qoç kimi durun üz-üzə,

Sizi tapşırıram ulu Hürmüzə!” (Vurgun, 2005, s. 176).

Şair bu örnekte rüzgârın yol gösterici bir özelliğe sahip olduğunu ifade eder. Bu örnekle teşhis sanatına başvurulmuştur.

3.3.9. Açık İstiare

Sadece benzetme ögesiyle yapılmaktadır. Benzetilen şey, bu istiarede belirtilmez. Varlıklar arasında güçsüz olanı daha güçlü göstermek üzere yapılmaktadır. Teşbihten farklı olarak benzeyen öge güçsüz, benzetilen ise güçlüdür. Açık istiarede bu durum benzetilen varlık ile gösterilir. Bu sanatın açık istiare olarak adlandırılmasının sebebi kendinde benzetilen ögenin açık bir şekilde anlatılmasıdır (Betur, 2019, s. 20).

*“Yenə də axacaq **min günahsız qan,***

Budur, düşündürən məni, atacan...” (Vurgun, 2005, s. 175).

Şair burada *günahsız qan* ifadesiyle aslında olası bir savaş durumunda ölecek olan masum insanları kastedmiştir. Bu masum kişiler *günahsız kan* olarak benzetilmiştir.

“Sən də o zaman

Odlar ölkəsinə vali olarsan.

Razısan?” (Vurgun, 2005, s. 150).

Şair yukarıdaki ‘odlar ülkesi ifadesiyle Azerbaycan topraklarını kastetmektedir. Bu ifade tarih boyunca Azerbaycan coğrafyası için kullanılmıştır. Azerbaycan’ın Zerdüşt inancının eski merkezlerinden olmasıyla ilişkilendirilmiştir.

*“Görürəm, təmizdir, safdır ürəyin
Toruna düşmüşən sən də fələyin
İnan, gözəl afət... inan ki, burda
Taleyin parlayıb gülməyəcəkdir
Amandır, qəlbini vermə o qurda
Sənin də qədrini bilməyəcəkdir.”*

Yukarıdaki bir diğer örnekte de Meryem Şirin’e çeşitli tavsiyelerde bulunurken Hüsrev için kötü anlamla beraber ‘kurt’ yakıştırması yapar. Hüsrev kurda benzetilir. Hüsrev’in güvensiz ve tehlikeli olduğuna dikkat çekilir.

3.3.10.Kapalı İstiare

Açık istiarenden farklı olarak kendisine benzetilen varlığın açıkça dile getirilmediği, yalnızca onu anımsatan istiare şeklidir. Varlıklar arasında sadece kendisine benzetilen vardır (Saraç, 2019, s. 25).

*“O indi qəfəsdə çırpınır, aman,
Qəlbimə qüvvət ver, böyük yaradan!
Didib parçalayım o daş qəfəsi,
Bir də ağlamasın cananın səsi!”* (Vurgun, 2005, s. 176).

Yukarıdaki örnekte şair Ferhad’ın içinde bulunduğu durumu ve hislerini konuştururken Şirin’i kafeste sıkışmış kalmış bir kuşa benzetir. Burada Şirin tutsak bir kuşa benzetilir ama kuşun adı geçmez. Çırpınma fiiliyle benzetilene anlamaktayız.

3.3.11. Tekrir

Aynı kelimeleri veya cümleleri yine aynı anlamda tekrar edilmesi amacıyla anlamı kuvvetlendirmek için oluşturulan sanata tekrire denir. Şairlerin sıklıkla başvurduğu sanatlardan biridir. Şairler tekrire sanatını çoğunlukla nida sanatıyla etkili bir biçimde kullanmaktadırlar (Çevirici, 2006, s. 281).

“Qoy bir də yuxusuz qalmasın Vətən,

Düşmən atlarının ayaq səmindən

Qoy bir də yuxusuz qalmasın Vətən,

Düşmən atlarının ayaq səmindən” (Vurgun, 2005, s. 137).

Şair eserde iki tür tekrire yöntemine başvurmuştur. Bunlardan birincisi mısralar içinde kullanılan ikili ya da üçlü kelime tekrarlarıdır. Diğeri ise özellikle Azer baba karakterinin konuşmalarından sonra orada bulunan halkın ona katıldıklarını gösterirken Azer babanın sözlerini aynen tekrar ederek onaylamaları sırasında kullanılmıştır. Şair sözleri aynen tekrarlarırken anlatıma da güç katmaktadır. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere vatanın düşmanlar tarafından alıkonulmamasını isterken halk ve akıl adam görevindeki Azer baba aynı isteği tekrarlarlar.

“Azər baba: Ulu Hürmüz! Günəş parlat havada, Özün aşıqləri yetir murada!

Hamı: Ulu Hürmüz! Günəş parlat havada, Özün aşıqləri yetir murada!”
(Vurgun, 2005, s. 140).

Eserde Azer Baba her anlamda insanlara, *hamı* adıyla anılan topluluğa özlü sözler ve sloganlar söylemektedir. Bu slogan ve söylemlere karşılık olarak da etraftaki kalabalık sözlerin aynısını yüksek bir sesle tekrar etmektedir. Yukarıdaki örnekte de bunun bir örneğiyle tekrire sanatı uygulanmıştır. Azer Baba “Ferhad ile Şirin” için bir dua da bulunur ve halk da bu sözleri aynen tekrar eder.

“Bu da abi-həyat... iç, oğlum, bunu...”

Şirvan bulağının suyundandır bu.

Bu adi su deyil, abi-həyatdır,

Bunun hər damcısı bir kainatdır.

Ölməz bu dünyada bunu içənlər,

Ölməz el uğrunda candan keçənlər.

Get, oğlum!.. Yoluna uğurlar olsun!

Bu dünya durduqca eşqin var olsun!” (Vurgun, 2005, s. 178).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere *ölmez* fiiliyle cümle başında tekrar sanatı uygulanmıştır.

3.3.12.Hüsn-i Talil

Gerçek bir olayı hayali ve güzel bir sebebe bağlanması sanatına denir. Fakat bu sebebin kesin bir yargı durumuna bağlanması elzemdir (Dilçin, 1983, s. 443).

“Eşqin qüdrətinə bir imtahandır,

Bu da bir dövrandır, hökmi-zamandır.

Şirinin eşqiylə düşdüm möhnətə.

Siz də alqış deyın bu məhəbbətə” (Vurgun, 2005, s. 235).

Şair *Şirinin eşqiylə düşdüm möhnətə*_dizesiyle içinde bulunduğu derdi, tasayı Şirin’in aşkına bağlar. Şirin’in aşkından dolayı gelen her sıkıntıyı çekmeye hazır olduğunu belirtmekte. Şair bu söz sanatıyla eseri daha edebi ve çarpıcı kılmıştır.

“Özüdür, bəli!..

İran torpağının odur məşəli.

Adına hər yerdə Xosrov deyirlər,

Bu “Günəş” deməkdir... hər axşam, səhər

Bütün kâinata o günəş parlar,

Onun şöləsindən şəfa taparlar” (Vurgun, 2005, s. 166).

Eserin bu bölümünde Şapur, İran hükümdarı Hüsrev için methiyeler düzerken Hüsrev’in yeryüzünde hükümdar olarak var olmasını güneşin dünyayı ısıtması kadar güzel ve değerli bir durum olduğunu söyler. Güneş burada güzel bir sebep konumundadır.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OLAY ÖRGÜSÜ, ŞAHISLAR, MEKÂN VE ZAMAN

4.1. Eserin Olay Örgüsü

1. Azerbaycan'a bağlı Berde kasabasında ustalıkla yapılan bir kalenin bitmesi neticesinde halk arasında bir bayram havası olur. Dönemin Azerbaycan hükümdarı Mehin Banu kaleyi inşa eden Ferhad'ın alnından öper ve Ferhad'ı tebrik eder. Ferhad da bu ustalığını sevdiği kıza olan muhabbetten dolayı olduğunu itiraf eder. Akabinde Ferhad'ın babası olan Azer Baba, Ferhad'ın sevdiği kızın Şirin Sultan olduğunu söyler. Mehin Banu bu duruma çok sevinir ve bu aşkı onaylar. Tacını da tahtını da bu iki gence bırakacağını söyler.

2. İran hükümdarı olan Hüsrev, onun oğlu Şuriye ve yardımcıları vazifesi gören Şapur Azerbaycan topraklarına savaş için girerler. Berde kasabasını çok beğenen Hüsrev, Şirin'i de orada görür ve ona aşık olur. Aynı zamanda Hüsrev'in oğlu Şiruye de Şirin'i çok beğenir. Eğer Şirin'i alırlarsa bu kasabanın sağlam kalelerini aşmaya gerek kalmadan beldeye sahip olacaklarını düşünürler. Bu niyetin gerçekleşmesi için de Şapur'un Hüsrev'e cesaret dolu sözler eder.

3. Hemen Şirin'i kaçırma planı yapan Hüsrev, Şapur'un da ressamlığını kullanarak Şirin'i kandırmaya çalışır. Şapur'un bunu gerçekleştirmesi durumunda Azerbaycan valiliğini vadeder. Ferhad ise Şirin'e aşkını söyler. Şirin de Ferhad'ın aşkına layık olup olamamakta ikilem yaşar.

4. Bu esnada Hüsrev ile Şapur Şirin'i kaçırmak için planlarını hayata geçirmeye hazırlanırlar. Derviş kıyafeti giyerek kendini Şirin'e kâhin olarak tanıtan Şapur, Şirin'i etkiler. Bu esnada Şirin de Hüsrev'e âşık olur ve çok etkilenir. Kâhin ise Şirin'e gördüğü yüzün hayal değil gerçek olduğunu ve o kişinin de İran hükümdarı Hüsrev olduğunu söyler. Kâhin, Hüsrev'in Şirin için geldiğini söyler.

5. Sonrasında Kâhin olan Şapur, yakasından kırmızı gülü çıkarır ve Şirin'e üç defa üst üste koklatır. Şirin, gülü kokladıktan sonra bayılır ve Şapur da adamlarına seslenerek Şirin'i İran'a götürmelerini emreder.

6. Şirin'in uzun bir süre ortalıkta olmadığını fark eden Berde halkı, Şirin'i her yerde aramaya başlarlar. Ferhad, Ferhad'ın babası Azer Baba ve Hükümdar Banu çok üzgün halledirler. Topal adlı kişi Sultan'a İran'dan gelen birkaç askerin Şirin'i kaçırdığını söyler. Bunu duyan hükümdar Banu Ferhad'ı İran'a gidip İran Şahı Hüsrev'i derdest ederek Şirin'i kurtarması için görevlendirir. Ferhad da hemen askeri bir birlik kurar ve İran'a doğru sefer yapar.

7. Şirin, Hüsrev'in sarayında yapayalnızdır. Hüsrev'in nikahlı karısı ve aynı zamanda Bizans padişahının kızı olan Meryem, Şirin'den hiç hazzetmez. Hatta Şirin'e öfke doludur. Meryem, Şirin'i yuvasına zarar vermekle suçlar. Fakat sonradan Şirin'in zorla getirildiğini öğrenince Şirin'e karşı öfkesi diner. Şirin, sarayda Şapur'a denk gelir ve Şapur'u sesinden tanır. Şirin, Şapur'a daha önce tanıştığı kâhine benzettiğini söyleyince Şapur bu duruma çok güler ve kendisinin ressam olduğunu, kahinlikle ilgisinin olmadığını söyler.

8. Bu esnada Hüsrev Şirin'in yanına gelir. Şirin'e aşkını ilan eder. Şirin ise Meryem'i hatırlatır. Hüsrev ise Meryem'le Bizans devletiyle dostluğun bir gerekçesi olarak evlendiğini, bu yaşa kadar hiç âşık olmadığını söyler. Meryem bu sözlerle çok sinirlenir ve oğlu Şiruye'den babasından intikam almasını ister. Hüsrev ise kılıcını çekip Meryem'im üzerine yürür. Şirin araya girer ve Hüsrev de Şirin'in araya girmesiyle kılıcını indirir.

9. Aynı zamanda Şiruye de Şirin'e âşıktır. Şirin'i elde etmek için çaba sarf eder. Hüsrev'in veziri ise kendi koltuğuna Şiruye'nin geçeceğini duyunca vezir, Hüsrev'e karşı Şiruye'yi desteklemeye başlar.

10. Bizans Devleti de Meryem'in mağdur olduğunu düşünür ve İran'a savaş açar. Bunun üzerine Hüsrev de Bizans'ın savaş açacağını Şiruye'ye söyler ve Şiruye'yi annesinden intikam alması için zorlar. Veliht olan Şiruye, Bizanslı olan annesi Meryem'e cephe alır. Şiruye İran ordusuna komutan olarak tayin edilir.

11. Tüm bu olaylar cereyan ederken Hüsrev'in Şirin'le de alakadar olması gerekmektedir. Bunun için Vezir, Hüsrev'in kendisine yüz vermeyen Şirin'e karşı zor kullanmasını söyler. Ancak Şapur aynı fikirde değildir. Şapur, gönül işlerinin zorlukla olmayacağını, Şirin'in sevgisini kazanmak gerektiğini söyler.

12. Şirin, Hüsrev'in aşkından emin değildir. Çünkü Hüsrev'in Meryem'e karşı olan tutumu Şirin'e güven vermemektedir. Şirin Azerbaycan'a dönmek ister. Hüsrev'in de bu talebe karşılık bir şartı vardır. Şirin, İran'da kalacak, İran ile Azerbaycan birleşecek. Şirin ise Azerbaycan gibi bir ülkenin hiçbir ülkenin himayesine girmeyeceğini söyleyerek bu talebi reddeder. Bütün bunlar yaşanırken Ferhad'ın da İran'a karşı bütün kuvvetiyle hücum ettiği haberi gelir.

13. Aynı zamanda İran Bizans'la savaşır. On yıldır görüşmeyen iki eski dost Şapur ve Ferhad savaş esnasında karşılaşırlar ve kucaklaşırlar. Şapur, kendisini Şirin'in gönderdiğini söyler. Şirin'in bu savaşı istemediğini, Hüsrev'in ise barış istediğini söyler. Ferhad ise Şirin'i kurtarmadığı sürece silahını bırakmayacağını söyler. Bu hadiseler yaşanırken Şirin'in annesi kızına olan hasretine dayanamayıp vefat eder.

14. Şirin için tercih zor olur. Bir tarafta kahraman olan Ferhad; diğer tarafta hükümdar olan Hüsrev vardır. Şirin bu iki eksen arasında kararsız kalmaktadır. Hüsrev, Ferhad'a bir teklif yapar. Bîsütun Dağı'nı yararsa Şirin'den vazgeçeceğini söyler. Aynı zamanda Hüsrev Şirin'in aşkını kazanabilmek için bazen güç, bazen de tatlı dille Şirin'i ikna etmeye çalışır. Şirin ise ölse de güce kanmayacağını, cesaretli genç olan Ferhad'a âşık olduğunu söyleyerek Hüsrev'in gazabını üstüne çeker.

15. İran ile Bizans arasında savaş devam ederken Ferhad da dağı delmekle meşguldür. Bizans bu savaşta başarılı olunca Şiuye'nin annesine karşı olan öfkesi iyice artar. Meryem bu durumdan hoşnut değildir ve oğlu Şiruye'den yardım ister. Fakat Şiruye İran'ı Bizans'a satmakla suçladığı annesine kılıç çeker. Ferhad ise duruma müdahale eder ve Şiruye'nin annesini öldürmekten kurtarır. Fakat oğlunun ihanetine dayanamayan Meryem, kahrından kılıcı alıp kendine saplayarak intihar eder.

16. Ferhad dağı delmeyi başarır. Şapur bu haberi Hüsrev'e söyler. Hüsrev ise Şirin öldürerek intikam almak ister. Şapur bu duruma karşı çıkar. Silahsız bir kıza kılıç kaldırmanın acizlik olacağını söyler ve Hüsrev'e engel olur. Fakat Şapur'un Hüsrev'e bir teklifi vardır. Ferhad'a Şirin'in öldüğünü, artık dağı delmek için bir sebebi kalmayacağını teklif eder. Böylelikle Ferhad ile Şirin'in kavuşmasına mâni olacaklardır. Eğer Şapur bunu başarır Hüsrev onu İran'ın baş veziri yapacaktır.

17. Bu durumdan haberdar olan mevcut Vezir, Şirin'i elde etmek isteyen Şiruye ile anlaşma yapar. Vezirden cesaret alan Şiruye, babası Hüsrev'i uykudayken öldürür. Hüsrev son nefesini verirken oğluna olan sevgisini dile getirmesi Şiruye'yi çok etkiler ve sonrasında Şiruye bu suça kendisini iten veziri de öldürür.

18. Herkes Ferhad'ın başarısını kutlayıp eğlenirken Şapur, Şirin'in öldüğü yalanını söyler. Bunu duyan Ferhad, külüngü kafasına vurup kendini öldürür. Ferhad'ın öldüğünü gören Şirin de hançer ile intihar eder.

4.2. Şahıs Kadrosu

4.2.1. Azer Baba

Ferhad'ın babasıdır. Bilge, gençlere kılavuzluk eden, görmüş geçirmiş bir ihtiyardır. Hatta Ferhad'ın yapmış olduğu kale mimarisini eleştirecek kadar bilgi sahibidir. Her zaman Ferhad ve Şirin'in yanındadır. Onlar tüm samimiyetiyle sever ve sahip çıkar.

4.2.2. Ferhad

Azerbaycan'ın Berde şehrinde yaşayan bir heykeltıraştır. Ferhad, hem düşmana korku veren hem de sanat eseri niteliğinde sayılan sağlam ve büyük kaleler inşa eder. Bu şekilde inşa ettiği eserleriyle de hükümdar olan Mehin Banu'nun sevgisini kazanmıştır. Ferhad'ın vatanına olan sevgisi ve hükümdarın kızı Şirin'e olan aşkı, bu sanatına ilham olan unsurlardır. Nitekim oyunun sonunda aşkının gücü ile Hüsrev'e galip gelmiştir. Yine oyunun sonunda Şirin'e olan aşkıdan dolayı intihar eder.

4.2.3. Şirin

Hükümdar olan Mehin Banu'nun kızıdır. Şirin'in eserdeki trajedisi Hüsrev ve Ferhad'ın aşkı arasında kalmasıdır. Şirin; güzel, akıllı, merhametli ve vatan sevgisiyle doludur. Fakat Hüsrev, karısı olan Meryem'e vefasızlık yapmış olması Şirin'in nazarında Hüsrev'i güvenilmez biri yapmıştır. İran sarayına kaçırılan Şirin, kaba kuvvete boyun eğmeyerek memleket hasreti yaşar. Eserin sonunda kendini öldüren Ferhad'ı gördükten sonra Şirin de sevgisinden ziyade duymuş olduğu suçluluk psikolojisinden dolayı pişman olur ve çareyi ölmekte bulur.

4.2.4. Mehin Banu

Azerbaycan hükümdarıdır ve Şirin'in annesidir. Henüz oyunun başında Ferhad'ın Şirin'e aşık olduğunu  ğrenen Mehin Banu, kızını bir sanatkara vermekten oldukça memnundur. Şirin İran'a kaÇırıldıktan sonra Mehin Banu da Ferhad'a bir ordu kurup İran'ın üzerine gitme görevi verir. Herkes tarafından sevilen Mehin Banu'nun eserde ön plana çıkan bir diğer özelliği de anneliğidir.

4.2.5. Şapur

Hüsrev'in yardımcısı konumundadır. Asıl mesleği ressamlıktır. Aynı zamanda büyücülük (kâhin) gibi yönleri de vardır. Hüsrev ile Azerbaycan topraklarına hâkim olma planları yaparlar. Şirin'in Hüsrev'e aşık olmasının temelinde büyü yapan etkin kişidir. Hüsrev'in emrinden çıkmayan sadakatli bir isimdir. Aynı zamanda Ferhad'ın eski dostudur fakat Ferhad'a hiÇbir zaman dostluk yapmaz onu ihanete uğratır ve ölümüne sebep olur.

4.2.6. Fitne

Şirin'in arkadaşı ve hatta sırdaŐıdır. Fakat ismiyle müsemma bir kiŐiliĐe sahiptir. Fitneye yol açan sözleri ile ortalığı karıŐtıran bir kişidir. Savaşta önüne askerler alıp savaŐacak kadar da cesurdur.

4.2.7. Vezir

Hüsrev'in veziridir. Genellikle Hüsrev'i sakinleŐtiren, ılımlı biridir. Savaş karşıtı olduğu görülür. Ara ara Şapur'un Hüsrev'le olan yakınlığını kıskanır ve sorgular.

4.2.8. Şiruye

Hüsrev'in ve Meryem'in oğludur. Bazı durumlarda babasını, bazı durumlarda da annesini destekler. Annesi ile babasının sorunlu ilişkisi arasında sıkıŐıp kalmıştır. Annesi tarafından sürekli babasına kıŐkırtılır fakat sonunda babasının tarafını tutar ve annesini ihanetle suçlar. Ona karşı savaşır.

4.2.9. Meryem

Hüsrev'in karısıdır. Aynı zamanda Bizans kralının kızıdır. İlk zamanlar Şirin'e cephe almışsa da sonrasında Şirin'in tutsaklığı esnasında Şirin'e yardım eden kişidir. Kocası Hüsrev'in artık kendisini sevmemesinden yakınır ve ona düşmanlık beslemeye başlar. Savaş sırasında Hüsrev'in birliklerine karşı bağımsız bir cephe açar ve İran askerleriyle savaşır. Sonunda ölür.

4.2.10. Hüsrev (Xosrov)

İran topraklarının hükümdarıdır. Aşktan yana talihsiz olduğunu düşünür ve karısı Meryem'i hiçbir zaman kabullenemez. Meryem ile Bizans devleti ile güttüğü siyaset vasıtasıyla evlenmiştir. Daha sonra gönlünü Şirin'e kaptırır. Fakat Şirin'e karşı duyduğu ilgi de aslında Azerbaycan topraklarını İran topraklarına katma isteğinden doğmuştur.

4.3. Mekân

Eserde mekân birçok yer olarak karşımıza çıkar. Eserin başlangıç mekânı Azerbaycan topraklarındaki **Berde Padişahlığı**dır. Oyun uzun süreli olarak bir mekânda geçmemektedir. Eser Ferhad'ın Azerbaycan ülkesinin korunması için yaptığı kale etrafında başlar. Mekân genel olarak "**Odlar ülkesi**" diye adlandırılan **Azerbaycan ülkesinde** ve **İran topraklarında** geçmektedir. Zaman zaman oyuncular **Hürmüz Denizinin karşısında** hem Hürmüz'e seslenirler hem de kendi aralarında konuşurlar. Fitne ve Şirin'in konuşmaları genellikle **Şirin'in kasrı** diye geçen evin bahçesi, eyvanında gerçekleşir. Şirin ve Fitne bu ortamda devamlı dertleşirler. Savaş **İran'ın Serhedi** diye adlandırılan doğu bölgesinde gerçekleşir. Yine savaş alanında kurulan **Hüsrev'in otağı** da görüşmelerin gerçekleştiği bir mekandır. Ferhad'ın ve Şirin'in son oyunu olan mekân ise **Bisutun Dağı** olarak geçmektedir. Ferhad bu dağı delerken burada çok vakit geçirir. Meryem ile konuşmalar gerçekleştirir. Şirin'in yüzünü kayalara çizer. Sonunda da bu dağın eteğinde halkının karşısında can verir.

4.4. Zaman

Eserde zaman hakkında net bir bilgiyle karşılaşılmamıştır. Eserde geçen en çarpıcı olaylar dahi net bir tarihe bağlanmamıştır. Bütünden anlaşılacağı kadarıyla ilkbahar ve yaz ayları arasında bir tarihte olaylar birbirini takip etmektedir.

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

MUHTEVA

5.1. Töre Anlayışı ve Gelenek

İnsanları birbirine bağlayan unsur gelenek ve töre anlayışıdır. Dünyanın farklı yerlerinde devrim niteliğinde gerçekleştirilen değişimlerde bile gelenek bütünüyle kenara atılamamıştır. Bunda da toplumun işlevinin etkili olması aşikardır. Gelenek ve töre anlayışı toplumlarda insanları bir arada tutma, davranışları şekillendirmede etkili olmaktadır (Bingöl, 2017, s. 22).

“Gelenekten büyük oranda istifade eden; hatta geleneği çağdaş Fransız şiiriyle harmanlayarak yeni bir şiir anlayışı oluşturmayı başaran Yahya Kemal, ‘Nazar’ şiirinde tasvir ettiği kadının adını ‘Leyla’ koyar. Adın ‘Leyla’ olması, klasik şiirdeki ‘Leyla ve Mecnun’ hikâyesinin kadın kahramanı Leyla’nın ‘güzel kadın’ imajından faydalanmak içindir. Hem Nâzım Hikmet hem de Samed Vurgun, klasik şiirin en çok faydalanılan unsurlarından ‘Leyla’yi şiirine taşımış olmasını vesile bilerek 340 birer şiirinde fırsat düşürüp Yahya Kemal’e, saldırırlar. Üstelik Yahya Kemal’e yönelttikleri hücumda, onu ‘kadın teninden istifade etmeye çalışan şehevi duygulara kapılmış bir erkek’ olarak tasvir ederler” (Bozdoğan, 2007, s. 339 340).

“Çox mübarək olsun bu bayramınız

Kef çəkib şadlanın, gülün hamınız!” (Vurgun, 2005, s. 137).

Yukarıda gösterilen örnekte toplumun tümünü ilgilendiren konularda gelişen olumlu merhaleler topluma bayram sevinci yaşatır. Toplum bayram geleneğini unutmamış ve her daim bu geleneği yaşatmıştır. Şair bu değinmelerle eserin daha gerçekçi olmasını sağlamış ve bir başka deyişle bayram geleneğini korumuş ve okuyucuya aktarmıştır.

5.2. Alkış ve Kargış

“Halk edebiyatı ürünü olarak alkışlar; halkın mitolojisini, günlük hayatını, iyilik ve kötülük hakkındaki duygu ve düşüncelerini, güzellik ve çirkinlik anlayışlarını, hastalık ve hastalık sebepleri ile bunların tedavi yöntemlerini, doğa-insan ilişkilerini, gök, yer, atalar kültü gibi halk bilgisinin çeşitli yönlerini dua ve dilekleri vasıtası ile yansımalarından oluşan ve bazen doğal halleri korunarak bazen de yeni kültür unsurları ile özdeşleşerek gelecek kuşaklara aktarılan kültür öğeleridir. Alkış kelimesinin temelini dualar oluşturur. Türk sözlü kültür unsurları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Alkışlar daha çok bir yakarış şeklinde, kadırşinaslığın göstergesi olarak bir dilekte bulunma veya yapılan bir iyiliğe karşılık iyilik istemedir. Bunun zıttı ise beddua (kargış veya ters bata) olarak ifade edilebilir” (Kapağan, 2014, s. 801).

Özellikle Türk toplumları arasında “mutluluğun ve mutsuzluğun dışı vurumu” olarak önemli bir yere sahip olan alkış ve kargışlar, edebi bir tür olarak yıllarca kullanılmaktadır. Toplumlar arasında alkış ve kargışlar, çoğunlukla maddi

anlamda fakir ve fiziksel olarak zayıf kişilerin kullandığı bir yöntemdir (Sevinçli, s. 97).

*“Şirin, gözəl bacım, Tanrını dinlə,
Uçurma evimi sən allərinlə!
Bil ki, yaman olar ana fəryadı,
Lənətə gələydi Hüsrevun adı!..”* (Vurgun, 2005, s. 183).

Eserde olayların cereyan ettiği coğrafya daha çok Azərbaycan topraklarıdır. Bu coğrafyanın toplumu inançlara bağlı ve duygusal bir karakter olarak çizilmiştir. İnançlı ve geleneklerine bağlı toplumlarda olumlu ya da olumsuz durumları dışa vurumu yine inanç üzerinden reaksiyon gösterir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere Hüsrev’in karısı Meryem, Şirin’e Hüsrev’den uzak durmasını, onu sevmemesini rica eder. Son mısradada da Hüsrev’in adına lanet ederek onu kargışlar. Bu dizede Meryem’in olumsuz duygularının dışavurumudur.

5.3. Vatan

Türk kültüründe vatan kavramının yeri ve etkisi oldukça fazladır. Türk kültüründe “kişinin doğduğu yer, ata yurdu” anlamı vardır. Sonrasında Batı kültüründe fikir hareketlerinin gelişmesiyle “bir ulusun, egemen bir otoritenin yetki alanlarıyla sınırlandırılmış toprak parçası” şeklinde tanımlanmaktadır. Fakat gerek İslam öncesi gerek İslam sonrası Türk kültürlerinde üzerinde yaşanılan toprağa değer verilmiş ve yurt kabul edilmiştir (Büyükarman, 2008, s. 128).

*“Əlvida!.. Əlvida, qurduğum şəhər,
Göylərə baş vuran dik minarələr,
Əlvida!.. Sevdiyim nazəndə Vətən!
Mən şərbət içmişəm sənin əlindən.
Halaldır əməyin, halaldır südün.
Hər bulaq başında bitən söyüdüün,
Hər qoca çinarın öz vüqarı var.
Hər aşıq qəlbinin bir niğarı var...”* (Vurgun, 2005, s. 177).

Eser boyunca işlenen aşk temasının yanında aynı zamanda da bir vatan savunma teması işlenmektedir. Burada şair karakterlerin ağzından devamlı bir vatan sevgisi işlenmektedir. Ferhad yukarıdaki örnekte olduğu gibi Şirin’e aşık olduğu kadar vatanına ve toprağına da aşıktır. Bu iki sevgili için her türlü zorluğa katlanmaya hazırdır. Ferhad şehirden ayrılmadan önce vatana olan sevgisini dile getirir. Son bir veda mahiyetinde yurduna seslenir. Eser, okuyuculara vatan sevgisi, millet aşkı benimsetme açısından çok önemlidir.

5.4. Övgü ve Saygınlık

Türk toplumlarında övgü ve saygınlığın yeri her daim kendini göstermiştir. Azerbaycan edebiyatında yazılan eserlerde de bu muhtevanın kendine yer bulduğu görülmektedir. Özellikle incelenen eserde hükümdarın varlığı, halk tarafından övgü ve saygınlığı zaruri kılmaktadır.

“Bəs neçin göyləri yaratdı Tanrı?

O ki ən dühali bir sənətkardır.” (Vurgun, 2005, s. 158).

Eser boyunca dini anlamda Tanrı, maddi anlamda insanlar ve vatan toprakları için sürekli bir övgü durumu mevcuttur. Bu durum şairin kendi benliğinde saygı duyduğu konularla alakalıdır. Bunu da esere çok güzel bir şekilde yansıtmıştır. Yukarıdaki örnekte Şirin’in gördüğü hayali görüntüden sonra Fitne ile Şirin arasından geçen konuşma Tanrı’nın yaratıcılık özelliğini fark ettirir ve Tanrı’ya övgü yapılır. Şirin inançlı bir karakterdir ve Tanrı’yı yarattığı muhteşem şeylerden dolayı bir sanatkara benzetir.

5.5. Alçakgönüllülük

Alçak gönüllü sözlük anlamı olarak makam, para ve buna benzer hallerden yoksun olan ve kişinin kendi değer ve kıymetini olduğundan aşağı gösteren kimse bilinmektedir (Özkan, 2020, s. 127 219).

Samed Vurgun’un Ferhad ile Şirin eserinde de Ferhad’ın alçak gönüllü oluşu ile bilgili ve tüm erdemlere sahip biri olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır.

“Doğrudur, ata can! Nöqsanım nədir?

...

Doğrudur, ata can! sənsən ustadım,

Sənin şöhrətidir, mənim də adım.” (Vurgun, 2005, s. 141).

Ferhad kişilik olarak birçok olumlu özelliğe sahip bir karakterdir. Bunlardan en önemlisi de alçak gönüllü, tevazu sahibi olmasıdır. Ferhad ve halkı için Azer baba önemli bir isimdir. Her zaman saygıyı hak eden ve emirlerine uyulan bir isimdir. Ferhad ona karşı her zaman saygısını gösterir. Ferhad'ın gösterdiği bu tevazu etrafındaki diğer yaşlı isimlerde de geçerli olmuştur.

5.6. Aşk

Şair Samed Vurgun'un şiirlerinde aşk, diğer pek çok şairler gibi olağanüstü özellikleriyle görülmez. Aksine sakin bir aşk anlayışı vardır. Şair, aşkın hayatın bir parçası olduğunu ve hayatın her döneminde var olduğunu söyler. Ayrıca şair aşksız bir insanın içini kurt yemiş boş bir ağaca benzettiğini de ifade eder. (Ulu, Samed Vurgun'un Şiirlerinde Yapı ve İzlek, 2014, s. 55 56).

Ferhad ile Şirin adlı eserde de aşk teması sıklıkla görülmektedir. Özellikle Ferhad'ın Şirin'e, Şirin'in de Ferhad'a olan aşkı dikkat çeker. Bunun yanı sıra İran hükümdarının da Şirin'e olan aşkı, iki ülke arasında savaşın eşiğine getirmiştir.

“Demək ki, qismətim odur cahanda?.

O mənim qəlbimi aldı bir anda;

Bəs nə tez görünüb batdı o səhər?

Aman!.. Qəlbimdəki bu döyüntülər..” (Vurgun, 2005, s. 167).

Eserde birbirine bağlantılı olarak birden fazla aşk durumu vardır. Ana tema olarak eser Ferhad ile Şirin'in aşkı üzerine kuruludur fakat Ferhad Şirin'e aşıkken aynı zamanda İran hükümdarı Hüsrev de Şirin'e aşıktır. Eserde bir aşk çekişmesi mevcuttur. Yukarıda verilen örnekte Hüsrev'in yaveri Şapur tarafından Şirin'e aşk büyüü yapıldıktan sonra Şirin Hüsrev'in hayaline karşı tam bir aşk teslimiyeti yaşar. Dünyada tek kısmetinin Hüsrev olduğuna ve kalbinin onun tarafından çalındığına inandırılır. Şirin büyü etkisiyle aşkından emin bir şekilde hareket etmektedir.

5.7. Öğüt, Nasihat

Türk kültürü tarihinde yazılı dönemin başlangıcından bugüne dek eserlerde kullanılan muhtevalar arasındadır. Türk milletinin gerek kültürel gerek edebi türlerinde

bütün anlamıyla her daim kendine yer bulmuştur. Hem ferdi hem de toplum için şairler ve yazarlar öğüt (pend) temasını kullanmışlardır (Mengi, 2012, s. 214).

“Neçin dərldisiniz, ey nazlı mələk?

Kef çəkin, şadlanın gülümsəyərək.

Daima dərd çəkib xəyala getsə,

İnsan möhnətinə tablamaz ürək...” (Vurgun, 2005, s. 164).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere Şirin’e doğrudan bir nasihat vardır. Hüsrev’in bilge adamı Şapur, Şirin’e bilgeliğini hissettirerek bir öğüt vermektedir. Şapur Şirin’e, daima dert çekmemesi gerektiğini insan yüreğinin sıkıntı ve derdi kaldıramayacağını söyler. Şapur eser boyunca Şirin’in Hüsrev’i sevmesi için sürekli Şirin’e öğütlerde bulunur.

5.8. Savaş ve İntikam

Toplumların baki kalmaları için tarih boyunca savaşmak zorunda kalmışlardır. Bir milletin tarihi denilince de akla gelen ilk şey o milletin savaşlarıdır. Bu yönden savaşlar, milletlerin kaderini tayin eder. Tarih boyunca yaşayıp güçlü medeniyetler kuran uluslar, kaybettikleri zaman yok olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında insanoğlu yaşadığı sürece savaşlar kaçınılmazdır. Savaşlar sadece askeri anlamda kalelere ve ordulara karşı değil, cephe gerisi denilen unsurların da uluslar için önemlidir. Bu durum edebi eserlere yansımış ve savaş edebiyatını oluşturmuştur. (Duman, 2018 , s. 99).

“Fəxrimiz sənsən!

Səninlə fəxr edir anamız Vətən.

Topla igidləri başına tezdən.

Böyük bir orduyla keç ölkəmizdən, İran torpağında tufanlar yarat,

Hüsrevun tacını ayaqlara at!” (Vurgun, 2005, s. 175).

Samed Vurgun eserde aşk temasının yanına, iki ülke arasında bir savaş durumunu da eklemiştir. Ferhad burada iki savaş vermekte. Birincisi maddi olan vatan müdafaası için verilen savaş, ikincisi ise Şirin’i Hüsrev’in elinden kurtarmak için verdiği aşk savaşıdır. Şirin kandırılıp kaçırıldıktan sonra Ferhad ve Banu çok öfkelenirler. Banu yukarıdaki dizelerde görüldüğü üzere Ferhad’a askerleri toplamasını

İran topraklarına gidip tufanlar yaratmasını ve Hüsrev'in saltanatını yok etmesini ister. Bu talep ve izinle savaşın ilk adımları eserde duyulmaya başlar. Eserde Ferhad'ın Şirin'i hak etmesi için çeşitli zorluklardan geçmesi gerekmiştir. Bunlardan biri de vatan toprakları için savaşmasıdır.

5.9. Merhamet

Türk kültüründe ve toplumunda merhamet her dönem varlığını eserlerde göstermiştir. Yazılı dönemden bu yana şair ve yazarlar eser içerisinde merhamet duygusu olan kişilere yer verdiği görülmektedir. Merhamet, eserlerde daha çok bilge kişilerce gösterilir. Samed Vurgun'un bu eserinde de bu muhtevaya rastlamak mümkün.

“Yenə də axacaq min günahsız qan,

Budur, düşündürən məni, atacan...” (Vurgun, 2005, s. 175).

Yukarıdaki dizelerde Banu'nun Ferhad'a savaşma teklifi üzerine Ferhad ilk önce savaşta kaybedilecek masum canları düşünür ve dalgınlığa düşer. Bu sözlerden Ferhad karakterinin ne kadar merhametli ve iyi yürekli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Ferhad'ın iyi bir karakter olarak anılması Türk toplumunda çocukların isimleri yerine seçilmesi onun bu doğru ve güzel kişiliği ile ilişkilidir. Merhametli kişiler her zaman takdir edilmiş ve sevilmiştir.

5.10. Sadakat ve İhanet

Sadakat ve ihanet geleneksel Türk toplumları içinde kendine sıkça yer bulur. Bu durum görece eğitim düzeyiyle ilgili olduğu söylenir. Direkt olarak bir ilgi kurulamamışsa da ihanet ve güvensizliğin kadınlara yönelik olarak yansıtılmaktadır (Soygatov, 2016, s. 65).

“Şirin, bir qulaq as, bir zaman mən də

Gül kimi gülərdim çöldə, çəməndə.

Mən də gözəl idim lap sənin qədər,

Ağıldan gedərdi məni görənlər.

Hüsrevun vəfası olsaydı bir an,

Boyun qaçırmazdı öz peymanından.

O mənim qəlbimi alıb oynatdı,

İndisə gül kimi qoxlayıb atdı...” (Vurgun, 2005, s. 182).

Aşk konulu eserlerde sadakat ve ihanet temaları üzerinde en çok durulan konulardandır. Şair Samed Vurgun birçok eserinde olduğu gibi bu eseri de aşk çerçevesinde işlemiş ve bu konulara da yer vermiştir. Eserde Ferhad ile Şirin aşkının dışında bir de Meryem ve Hüsrev aşkı mevcuttur. Bu aşk Hüsrev açısından bitmiş bir aşk olsa da Meryem için hala devam etmekte ve Meryem aşklarının bitme durumuna gelmiş olmasından şikayetçi ve acı çekmektedir. Yukarıdaki dizelerde Meryem Şirin’e iç dökerken Hüsrev’i aşklarına yaptığı ihanet ve sadakatsizlik üzerinden eleştirmektedir. Şaire göre aşk sadakat ve güven isteyen bir konudur. Bunlar olmazsa aşk yok olmaya mecburdur.

5.11. Güven

Türk toplumlarında kaleme alınan eserlerde güven duygusu önemli bir yer tutar. Şairler ve yazarlar eserlerinde bunu sıkça işler. Eserlerde özellikle halkın inandığı, güvendiği, kendi derdini ve kederini anlattığı, zor durumlarda yardıma koşan bilge bir insan her daim kendine yer edinir. Bu bilge kişi halkın düşünce ve fikirlerinin danışmanıdır. Ferhad ile Şirin adlı eserde de Azer Baba bu karaktere bürünmüş bir kişidir. Yine Ferhad da Şirin için güveni yüksek bir kişidir. Eserde güven ve güvensizlik karşıtlığı sıkça görülür. Şirin’in Hüsrev’e güvenmemesi de bu duruma örnektir.

“Sən yalan deyirsən, böyük hökmdar,

Eşqimə and içib vermişdin qərar,

İnandım sözüənə mən taleyi kəm,

Lakin unutma ki, mən də Məryəməm –

Bizans dövlətidir arxamda duran!

Beşdaş oynamasın mənimlə dövrən.

Oğul anasıyam, nə qədər sağam,

Bu Kəyan taxtına od vuracağam!” (Vurgun, 2005, s. 188).

Eserde Meryem ile Hüsrev’in ilişkileri üzerinde tartıştıkları bir bölümde yukarıda gösterilen dizelerdir. Meryem bu bölümde Hüsrev’e karşı iç döküşüne devam

etmektedir. Hüsrev Meryem'le olan aşkına ihanet etmiş ve sadakatsiz kalmıştır. Meryem ona en baştan güvendiğini ve bu güven sebebiyle yola çıktığını belirtir. Bunun bedelinin ihanet olmaması gerektiğini anlatır. Eser aşk, savaş, sadakat, güven konuları üzerinden gelişirken aslında şair aşk için güvenin ne kadar önemli olduğunu üstüne basmaktadır. Şaire göre aşk temelindeki güven zamanla sarsılıp yıkılabilir. Bu durumu Meryem ve Hüsrev aşkı üzerinden başarılı bir şekilde okuyucuya aktarmıştır.

5.12. Din

Özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da Çarlık Rusya'nın da etkisiyle önemli ölçüde modernite tecrübesi yaşanmış, ayrıca ateizm çevresinde entelektüel bir dünya görüşüne sahip olunmuştur. Bu esnada din olgusu da büyük oranda soyutlanmış ve kültür olgusu olarak yerini almıştır. Bu bağlamda dini ve milli değerler, bilhassa Nevruz kutlamaları, defin merasimleri gibi gelenekler hem toplumsal hayatta hem de Orta Asya Türk toplumlarında ortak bir kültür sembolü olarak yerini almıştır. Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası sosyo-kültürel değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte dini değerlere yeniden dönüş yaşanmış, dinsellikte önemli artış yaşanmıştır (Taştan, 2003, s. 25).

“Azerbaycan'da ilk dönemden itibaren politeizm inancı yaygın idi ve halk bu inanca göre yaşamıştır. Ülkenin değişik bölgelerinde insanlar ateşe, güneşe ve aya tapmıştır. Hatta Zerdüşt'ten önce bölge insanları nehirlere, dağlara ve göllere kurban keserlerdi. Zerdüşt düşüncesi halk arasında yaygınlık kazandıktan sonra zamanla nehir ve dağlar adına düzenlenen kurban törenleri arka plana itilmiştir. Bir bakıma unutuldu. Zerdüştlük Mecusi, Mazdaizm ve Maniheizm isimleri ile de bilinir. M.Ö. VI. asırda İran'a yayılan Maglar Zerdüştlükte kâhinlik ve hizmetçi vazifesini üstlenmişlerdi. Magların gayretleri sonucunda (M.Ö. V.-VI.) ateşperestliğin Zerdüşt dinine sokulmasıyla ateş de bu dinin sembolü olarak kabul edildi. Eski Yunan, Mısır, Babil ve Avrupa din ve inançlarında ateş hem temizleyici, hem de ölüm ötesi ceza unsuru olarak görülmüştür. Kendisinin “Bilge Tanrı Ahura Mazda'dan vahiy aldığı” iddia ederek halka telkinde bulunan Zerdüşt, İran'ın eski dinini yeniden biçimlendirmeye çalıştı. Varlık âlemini iki esas üzerine indirir; Hayır ve şer, karanlık ve nur. Karanlığın aydınlatıcısı, evrensel adaletin yaratıcısı odur. Kötü, çirkin ve şer olan her şey Ehrimen “Engermei-yi now”un, güzel, iyi hayır olan her şey de Ahuramazda “Sentamei-yi now”un safındadır. İkili güç arasında sürekli mücadele vardır, sonunda iyilik taraftarı olanlar kazanacaklardır. İnsan bu ikilem arasında seçim yapmakta serbesttir. Tabii olarak da seçiminin sonucuna katlanacaktır. Zerdüştlükte ahîret, cennet, cehennem ve ruh inancı vardır. Zerdüşt'ün hayatı hakkındaki bilgiler daha çok efsanevidir.” (Murselov, 2016, s. 49).

“Ulu Hürmüz!.. Saxla bizi bəladan,

Nələr çəkdi tarix boyu bu vətən...

Bu vətən ki Zərdüştlərin yurdudur,

Hər igidi bir yenilməz ordudur.

Ulu Hürmüz!.. Ayağa qalx səsindən,

Kömək üçün çağırırım səni mən...” (Vurgun, 2005, s. 169).

Eserin bütününde karakterler İslam inancına sahiptirler. Karakterler olumlu veyahut olumsuz seyreden olaylar karşısında mutlaka Allah’a karşı bir dua ya da isyan içerisinde olmuşlardır. Özellikle Şirin, dert ve gamlar içerisinde yalnız kaldığı bölümlerde sürekli içinde Allah lafzı geçen sözler sarfetmiştir. Yine eserde Hüsrev’in aşktan yana şansızlığını ifade ederken Allah ismiyle sözlü isyanlar ettiğini görmekteyiz. Fakat eserin birçok yerinde de Azerbaycan toplumunun eski inanç biçimi olan Zerdüştlük dinine doğrudan atıflar yapılmış ve aynı zamanda Zerdüştlükten önceki çok tanrılı inançlarına da ait birçok ritüelin gerçekleştirilmeye devam edildiği görülmektedir. Yukarıda verilen bölümde *Bu vətən ki Zərdüştlərin yurdudur* sözleriyle Azerbaycan toplumunun inanç olarak geçmişte Zerdüştlüğü benimsediklerini görmekteyiz. Azer Baba halk ile “*Ulu Hürmüz!..Saxla bizi bələdan*” diyerek Hürmüz denizine seslenmekte ve ondan savaş için yardım dilemektedir. İslam inancında doğadan ve doğadaki çeşitli unsurlardan yardım talepleri edilmez. Aynı şekilde bu inanç Zerdüştlükte de görülmez. Fakat Azerbaycan toplumunun eski politeist inancında doğadaki unsurlardan yardım isteme ve onlara manevi anlamlar yükleme alışkanlığı mevcuttur. Bu öğretiler inanç değişimlerinden sonra da tamamen kaybolmamış ve halkın bilincinde yer almıştır.

“Zerdüşt, eski İran’a tek tanrıcılık/tevhid inancını getirmiştir. Onun getirdiği din, tek tanrı inancını temel alır. Ondan önce İranlılar bir kısım tanrılara tapınmakta ve rahiplerin hazırladığı bir tür uyuşturucu, bir kutsal içkiyi içmekle uygulanan “haoma” kültürünü devam ettirmekte idiler. “Haoma”, bütün evreni sıvı şekilde doldurduğuna inanılan hayat tanrısı idi. Zerdüşt inancında daha sonraları “Ormuzd” şekline dönüşmüş ve İslâmî kaynaklarda da “Hürmüz” olarak yer almış” (Yıldırım N. , 2009, s. 6).

5.13. Kadercilik

Kadere razı gelme, geleneklere bağlı olmanın bir neticesi olarak görülür. Her toplumda farklılık arz eden kadercilik, bilhassa köy hayatında ailenin evlatları hakkında verdikleri rıza ile meydana gelir (Yıldırım O. , 2020 , s. 72).

“Belə...

Düz gəlməyir mənimlə dövrən;

Nə bu taxt olaydı, nə də bu İran!

Şirin də verməyir könlünü, görək,

Görək, qanlı fələk nə göstərəcək?” (Vurgun, 2005, s. 200).

Eserin bu bölümünde Şirin artık Hüsrev'e karşı bir ilgi duymaz ve Hüsrev da Şirin'in gönlünü alamayacağını anlar. Bu olumsuz durum da Hüsrev'in ümitsiz bir hale girmesine sebep olur. Hüsrev, Şirin'in kendisini sevebileceğine inanmıştır. İşler istediği gibi olmayınca durumu kadere bırakır. “*Görək, qanlı fələk nə göstərəcək?*” sözüyle kadere teslim olduğunu görmekteyiz. Hüsrev gibi elinde güç barındıran bir karakterin zor kullanmaması ve feleğe bakması dönemin toplumsal inançlarıyla doğrudan ilgilidir.

5.14. Sihir, Büyü, Olağanüstü Varlıklar

Sihir, büyü gibi yüzyıllar boyunca toplumların içinde olan batıl inançlar, insanların davranışlarında ve düşünce yapılarında etkili olmuştur. İnsanların üzerinde etkili olan bu tutum ve davranışlar, edebi eserlerde de kendine yer bulmuştur (İmer, 2020, s. 72). Sihir ve büyü, neticeyi iyi veya kötü sonuçlandırmak için tabiat unsurlarını da etkilemek suretiyle olağan düzeni değiştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu değişim bilinen yollarla değil, doğüstü ve gizemli güçler aracılığı ile gerçekleştirilir. Yüzyıllardır varlığını sürdüren sihir/büyü, sözün etkili gücünden ve belli bazı unsurlardan yararlanarak doğüstü varlıklarla irtibat kurup bir isteğin gerçekleşmesi amacıyla kullanılmıştır. Türk boyları arasında Sihir/büyü ile ilgili inanç ve uygulamalar da yaygın ve ortaktır (Gümüş, 2021, s. 4).

“Şapur

Al, qızım, bu gülü əlində saxla,

Üç dəfə nəfəs al, sonra da qoxla!

O vaxt döyüntülər qəlbindən gedər,

Xəyalın göyləri ziyarət edər.

Dünya gözlərində gülümsəyərək,

Ney kimi dil açar hər gül, hər çiçək...

...

Şirin

Aman, kahin baba... ceyran qaçır ki,

Bıy... bıy... ağaclar da çiçək açır ki...

Ah... dünya nə qədər gözəlləşdi, bax!

Elə bil qəlbimə günəş doğacaq.

Vay, yuxum gəldi ki...

...

Şapur

“Gül” bihuş etdi...

Mələk də tədbirlə yuxuya getdi...” (Vurgun, 2005, s. 167).

Eserde sihir ve büyü konusu sadece Hüsrev'in Şirin'i kendisine aşık etme noktasında işlenmiştir. Hüsrev'in Şirin'i etkileyecek bir özelliği olmadığı için Hüsrev'in yakın adamı aynı zamanda kahin olan Şapur devreye girer. Şapur'un yukarıda verilen dizelerde görüldüğü üzere bir gül ile mayhoş etmesi sonucu Şirin'in aklı ve duyguları karışır ve Hüsrev'in görüntüsünü önce hayali sanar aşık olduktan sonra gerçek halini görür ve sihrin etkisiyle ona tutulur. Şapur bir gül çiçeğiyle yaptığı büyü Şirin'i hızlı bir şekilde etkisi altına alır. Şirin gülü kokladıktan sonra her şey gözüne güzel görünmeye başlar ve yavaş yavaş uykuya dalar. Şair bu dizelerle dönemin toplumunda hangi inanç biçimi olursa olsun sihir ve büyü gibi konuların halk içinde dinamiğini koruduğunu göstermektedir.

5.15. Özlü Sözler

Bütün Türk toplumlarında olduğu gibi Azerbaycan Türkleri için de önemli bir yer tutan özlü sözler, var oldukları toprak üzerinde değer yargılarını, düşünce sistemlerini, din ve ahlak anlayışlarını belli kalıplar içerisinde aktarılmasıdır. Özlü sözlerin en belirgin özelliği akılda tutmayı kolaylaştıran bir özelliğe sahip olmasıdır. Ayrıca bu durum edebi sanatlardan da faydalanmaktadır (Töret, 2019, s. 267).

“Yenə də Hürmüzə yalvardım ki, mən,

Azacıq xoş keçsin bu ilki ruzgar,

Yoxsa məhv olacaq yenə taxıllar.

Çörəksiz bir ölkə hər vaxt ac olar,

Düşməyə daima o möhtac olar...

...

Şirin, gözəl qızım, görürəm ki, sən

Həddindən ziyadə xəyalpərvərsən;

Çox şirin olsa da xəyal neməti,

Axırda çox olur qəmi, möhnəti.” (Vurgun, 2005, s. 155).

Azərbaycan toplumunda atasözleri, deyimler, özlü sözlər insanları yönlendiren, yaşamın akışını etkileyen dinamiklerdendir. Eserde de bu konular devamlı olarak işlenmiş ve göze çarpmaktadır. Eserin başından sonuna bilge adam olarak karşımıza çıkan Azer Baba, özlü sözleri en çok dile getiren ve birey ve toplumu yönlendirme görevindeki bir isimdir. *Çörəksiz bir ölkə hər vaxt ac olar, Düşməyə daima o möhtac olar...* sözleriyle halka tahıllar konusunda bilinçli olmalarını, ülkenin tahılsız olması başkalarına muhtaç kalınacağı anlamına geldiğini belirtir. *Çox şirin olsa da xəyal neməti, Axırda çox olur qəmi, möhnəti* sözleriyle de Şirin’e çok hayallere dalmamasını çünkü hayallerin sonradan bırakacağı acı ve dertler olacağını belirtir.

5.16. Sanat

Toplumların hayat şartları iyi düzeye geldikçe o topluma ait olan sanatçıların da eserleri gelişmiş, yani toplumun refah seviyesi sanatçıların eserlerine de yansımıştır. Ters durumlarında ise, toplumlar sanatçıları kurtuluş yolu olarak görmüş ve sanatçılar da toplumun selameti için ellerinden gelen çabayı sarf etmişlerdir (Turan, 2021, s. 121).

“Xeyr, Fərhadındır bu böyük hünər,

Bu dağlar başında duran qələlər

Onun sənətilə yaranmış, bəli,

Onun hünəridir, onun əməli!” (Vurgun, 2005, s. 138).

Eserde Ferhad karakteri iyi, dürüst bir aşık olmasının yanında pek hünerli bir sanatkardır. Ferhad’ın Şirin’in ailesiyle tanışmasında sanatının büyük rolü vardır. Ferhad esere büyük ve ihtişamlı bir kale inşa ederek girer ve halkın, yöneticilerin ilgisini çeker. Bu dönemde sanat eserlerine oldukça değer verilir ve sanatçılar da ödüllendirilir. Sanat eserleri toplumların geçmişine, geleneklerine, kültürlerine ışık tutan kayıtlardır. Azerbaycan toplumunun da bu dönemde bu fikre sahip olduğunu görmekteyiz.

5.17. İstek, Temenni

Birçok toplumda temenni ve istek temaları eserlerde sıkça yer bulur. Özellikle İslamiyet'ten sonra yazılan eserlerde bu istek Allah'tan talep edilir. Daha çok dua üzerine yapılır. Bazı eserlerde de hükümdar veya devletin ileri gelenlerinden temenniler edilir. Samed Vurgun'un Ferhad ile Şirin adlı eserinde de okuyucuların karşısına iki farklı devletin hükümdarları çıkar. Halk da bu iki hükümdardan istekleri vardır.

“Getmə, dur!.. Getmə, sən ey nazlı xəyal!

Çalladım olub da, gəl canımı al!..” (Vurgun, 2005, s. 163).

Yukarıdaki dizelerde Şirin, Şapur'un yaptığı sihir etkisiyle Hüsrev'in görüntüsüne aşık olur. Bu yanıltıcı görüntü ondan uzaklaşınca Şirin büyük bir aşk acizliği içerisinde ona yalvarır ve isteklerde bulunur. Şirin gördüğü ve aşık olduğu hayalin gitmemesini ister. Canını almasına razı olmuş derecede aşka düşmüştür.

5.18. Yalnızlık, İçsel Bunalım

İnsan merkezli bilimler arasında edebiyat ve psikolojinin etkisi yadsınamaz. Her iki bilim de birçok yönden ortak paydaları mevcuttur. Psikolojinin insan zihnini ve davranışlarını incelemekle birlikte hayvanlar üzerinde de çalışma alanları vardır (Emre, 2006, s. 16). Psikoloji ile edebiyat arasında yakından ilişki vardır. Freud, *“Söz bir insanın bir başkasını etkilemede başvurduğu en önemli çare, söylendiği kimsede ruhsal değişikliklere yol açma bakımından eşi bulunmaz bir araçtır.”* der. Bu da okuyuculara psikoloji ile edebiyat arasında ne denli bir yakınlık olduğunu belirtir (Freud, 1998, s. 44).

“Yalandır, yalandır, tarixi bilsən,

Onun da bəxtini görərsən qara,

Çünkü şöhrət hara, səadət hara?..

Götür məni... dağ boydadır hər qəmim,

Nə dostum var, nə dərd bilən həmdənim,

Nə olsun ki, çox böyükdür şah adım,

Öz ömrümü məhəbbətsiz yaşadım,

Bu d rd m ni ağrıdacaq q br d k:

Şah olmadım ağız dolu g l r k...” (Vurgun, 2005, s. 201).

Eserin birçok yerinde yalnızlık ve iÇsel bunalımlarla karŐılaŐılmaktadır. Şirin, Şapur, Meryem, Banu, Vezir gibi birçok karakter yalnızlık ve bunalımlar yaşar. Bunlardan en önemlilerinden biri de Hüsrev karakteridir. Hüsrev Şirin’den karşılıklı göremeyince Meryem’e de dönmeyi kabullenemez ve yalnızlığın iÇine düşer. Yukarıdaki dizelerde de görüldüğü üzere kendisi gibi Büyük İskender’inde kara bahtlı olduğunu, Ő hretin saadet getirmediğini, kendisinin dert iÇinde y zld ğ n  belirtir. Şah olmasına rağmen ömrünün muhabbetten aşktan uzak olduğundan yakınır ve iÇsel bunalımlar yaşar.

5.19. Rüya, Hayal Alemi

Rüyalar hem toplum iÇin hem de rüyayı gören kişi iÇin oldukça önemlidir. Rüyalar, bastırılmış hislerin tezahürüdür. Yazarlar ve Şairler toplum ve yönetim Şekline dair istek ve hayallerini rüya kurgularına dayanarak ifade ederler. Ayrıca rüya, kişinin bilinÇli olmadığı durumları kapsar. Bu sebeple yazarlar ve Şairler fikirlerini kaleme alırken rüya kurgusuyla yazarlar ( zt rk, 2018, s. 407 408).

“Lakin, Az r baba, x yalsız  m r

Qanadsız quŐ kimi yazıq görünür.

X yaldır dünyada  n b y k  s r;

Bu aylı, ulduzlu, g n Őli g yl r

X yalla görünür bu q d r g z l,

X yal s hn sidir bu h kmi- z l.” (Vurgun, 2005, s. 155).

Eserde karakterler gerŐeklerden uzaklaŐmak iÇin yer yer hayal kurar ve rüyaya dalarlar. Bunlardan en  ne çıkan isim Şirin’dir. Şirin  zellikle Şapur tarafından büyüye kapıldıktan sonra hayal dünyası iÇinde yaşamaya başlar. Şirin dünyanın bir hayalden ibaret olduğunu ve baştan beri bu hayalin iÇinde gezindiklerini ifade eder. Hayali çok sevdiğini onsuz olunamayacağını, hayalsiz insanın kanatsız bir kuŐ gibi acınası olduğunu söyler. Azer Baba ise bu düşüncelere katılmaz onun daha gerŐekŐi olmasını nasihat eder.

5.20. Siyaset

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyetler Birliğindeki Türk halklarından biri olarak Azerbaycan, cephede topyekûn Kızıl Ordu safında mücadele verirken, sanatçılar da arka cephedeki edebiyat dünyasında resmî “savaş edebiyatı” gibi konular işlemişlerdir. Bu dönemin en önemli sanatçısı Samed Vurgun’dur. Samed Vurgun, Azerbaycan edebiyatının Sovyet dönemi şairlerinden biridir. Vurgun, edebiyattaki hünerlerini, farklı içeriklerde yazdığı lirik ve epik şiirleri yanı sıra, Azerbaycan Türkçesini ustalıkla kullanmış olmasından almıştır. Savaş yıllarında kabiliyetini politik konularda kullanması da şüphesiz dönemin en önemli şairi yapmıştır. Nitekim Azerbaycan edebiyatında “Büyük Vatan Muharebesi” olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşı patlak verdikten hemen sonra, 23 Haziran günü “Vatanın Nöbetinde” adlı şiirini “Komünist” gazetesinde yayımlamıştır. Vurgun savaş yıllarında faşizme karşı söylemleriyle düşmana karşı acınmaması hususunda cesaret veren şiirler de yazmıştır. Eserlerdeki bu temalar, dönemin siyasî atmosferinden kaynaklanmaktadır. Benzer içerikler dönemin bütün şair ve yazarlarında vardır (İşgören, 2017, s. 318).

“Ha... ha... ha... Afərin, Şapur, afərin!..

Daşa da dil verər sənin hünərin.

Şirin öz qəlbini verərsə mana,

İran sahib olar Azərbaycanca...” (Vurgun, 2005, s. 150).

Tarihte birçok hükümdar emellerine ulaşmak için doğrudan muharebeler yapmış, birçoğu da savaşmadan sadece çeşitli anlaşmalar üzerinden kız alıp vermeyle siyaset gütmüşlerdir. Bu anlaşmalar sayesinde ülkeler akraba oluyorlar ve birbirlerine daha az tehditle yaklaşırlar. Bu eserde iki tür siyasi yaklaşımdan da örnekler vardır. İlk olarak Hüsrev ve Şapur Şirin’i elde etmek için Azerbaycan topraklarında yakınlardaki bir kaleyi fethetmeleri gerektiğini konuşurlar sonrasında bu fikir askıya alınır. Şirin çeşitli oyunlarla kandırılıp kaçırılır. Hüsrev eser boyunca Şirin’e olan aşkını dile getirir fakat onun içinde olana aşk aslında Azerbaycan topraklarına karşı duyduğu aşktır. Hüsrev Azerbaycan topraklarının İran topraklarına katılmasını arzular. Bunun için de önce Şirin’i kendisine aşık etmesi gerektiğini düşünür. Şapurla beraber siyasetlerini bu yönde geliştirirler. Şair eserde dönemin askeri ve siyasi havasını okuyucuya yansıtmayı başarmış ve merak ettirmiştir.

5.21. İdea, Ümit

Samed Vurgun'un temel niteliği "rejim propagandisti" olmasıdır. Ancak kendisi ömrünün yarısından fazlasını şiire adanmış çok kuvvetli bir şairdir. Kelimeler üzerinde etkisi, geleneklere hâkim oluşu, onun şiirlerini içerik anlamında güçlü kılmıştır. Bunların yanı sıra ölçülü şiirlere ve kafiye-redif uyumuna hâkim oluşu şiirlerini şekil anlamında da güçlü olmasını sağlamaktadır. Yani "*Samed Vurgun, bütün varlığı ile halk hayatına, sosyalizm vatanına, komünizm ideallerine bağlı bir sanatkâr olmuştur*" (Bozdoğan, 2005, s. 91-92).

"Ha... ha... ha... Afərin, Şapur, afərin!..

Daşa da dil verər sənin hünərin.

Şirin öz qəlbini verərsə mana,

İran sahib olar Azərbaycana..." (Vurgun, 2005, s. 150).

Eserde her karakter bir ümit ve arzu içerisinde yaşamaktadır. Ferhad ve Hüsrev Şirin'e kavuşmak ister. Banu Şirin'i kurtarmak ister. Meryem Hüsrev'in ailesine aşkına sahip olmasını kendisini sevmesini ister. Vezir hükümdar olmak ister. Herkesin bir ideası mevcuttur. Bu ümitlerin en önemli olanlarından biri de Hüsrev'in Şirin'e varması ve Hüsrev'in Azerbaycan topraklarına da hükümdar olmasıdır. Şapur ve Hüsrev'in en büyük ideaları budur. Eser boyunca bu gaye içerisinde olmuşlardır.

5.22. İlim ve İrfan

Sovyet Rusya'nın etkili olduğu yıllarda Azerbaycan'da okuma ve yazma oranında artış görülmüştür. İlk ve orta okullar zorunlu hale getirilmiştir. Ancak Sovyetler kendi ideolojilerini yerleştirmek adına müfredatlarda da düzenlemeler yapmışlardır (İmer, 2020, s. 61).

Şair Samed Vurgun da bu eserinde eğitimin önemine karakterler üzerinden vurgu yapmıştır. İlim yolunda ilerlemenin, irfan sahibi olmanın ehemmiyeti eserde verilmiştir.

"Şüür hakim olan hər bir məclisə

Tanrı səcdə qılıb mələk baş əyər." (Vurgun, 2005, s. 154).

Eserde sanata ve sanatçıya değer verildiği gibi ilim ve irfana da değer verilmiştir. Karakterler arasında Azer Baba ilmi iyi bir şekilde yansıtan çevresindekileri bilgi ve tecrübeleriyle yönlendirmiştir. Yukarıda verilen örnekte de görüldüğü üzere şuur, bilinç, aklın hâkim olduğu her yerde kıymet vardır. Şair melekler dahi baş eyer diyerek ilmin değerini okuyucuya aktarmıştır.

5.23. Empati ve Teselli

Bugün dahil empati çok fazla ihtiyaç duyulan bir unsurdur. İnsanların küçük yaştan itibaren empatiden yoksun yetiştirilmeleri onların kendi içsel dünyalarından bile ayrılmasına sebep olabilmektedir. Bu durum şiddetin farklı çeşitlerine sebep olur (Tepe, 2019, s. 528).

Şair Samed Vurgun da eserde karakterlerin empati yönünü okuyuculara vermektedir. Özellikle Ana karakterlerden Şirin'in müşkül durumlarda kaldığında etrafındakilerin teselli edişi eserde sıkça rastlanır.

“Aman, şahim, üzür sizi xəyallar,

Pəncənizdə İran boyda ölkə var.

Qəlbinizdən hər nə keçsə düzələr,

Bir qız nədir? Sizə yüz min qız gələr...” (Vurgun, 2005, s. 201).

Eserde dert yanmalar ve teselli arayışları daha çok aşk konularında geçmektedir. Ferhad, Şirin, Hüsrev, Meryem dörtlüsünde daima teselli durumları görülür. Yukarıdaki örnekte de Hüsrev aşktan dert yandığı vakit Veziri onu teselli etme gayretinde bulunur ve ona; *Bir qız nədir? Sizə yüz min qız gələr.* Diye söyler. Fakat yine de Hüsrev'i teselli edemez. Şair bu örneklerle eseri daha gerçekçi kılmayı başarmıştır.

5.24. Aile

Şair Samed Vurgun sanat serüvenine şiir yazarak başlar. Ailenin şiire olan ilgisi, Samed Vurgun'a da tesir eder ve onun yaratıcılığında da etkili olur. Samed Vurgun'un ilk şiirleri, Kazak'ta okuduğu okulda Feridun Bey Köçerli'nin kurduğu Duvar Gazetesi'nde sergilenmiş ve gittiği okulda okumaya başlar. Vurgun, o yıllarda pek çok şiir yazmıştır. Bu şiirler genellikle lirik aşk şiirleridir. Şairin eserlerinde aile konusuna en çok “Aygün” eserinde görülür. Bu eser daha çok kadının toplum içindeki

öneminden bahseder. Eserde aile kurumunun ayakta nasıl duracağını belirtir. Samed Vurgun için aile önemli bir müessesedir. Samed Vurgun'un, Büyük Vatan Muharebesi yıllarında askerlerin yakınlarını ziyarete gittiği ve onlara yardımlarda bulunduğu bilinmektedir (İşgören, 2016, s. 76-284).

“Ah, oğlum... görürsən neyləyir atan?

Sənə süd vermişəm bu döşlərimdən,

Yuxusuz gecələr keçirmişəm mən,

O ki gözlərimdə qoydu kamımı,

Al ondan, özün al intiqamımı!..” (Vurgun, 2005, s. 189).

Şair eserde aile kavramını daha çok Meryem ve Hüsrev ilişkisi üzerinden okuyucuya sunmuştur. Meryem ve Hüsrev arasında bitmiş olan aşk ailesine de yansımaktadır. Meryem ve Hüsrev'in çocukları olan Şiruye iki ara bir dereye kalmıştır. Bu mutsuz aile tablosu zaman zaman intikam ve nefret duygularıyla da farklı gelişmelere sebep olmuştur. Bunlardan biri de Meryem'in oğlunu babasına karşı kışkırtma amacıdır. Yukarıdaki dizelerde verilen örneklerde de Meryem oğlunun babasından intikam almasını ister çünkü babası annesine ihanet etmiştir. Meryem bu isteği sunarken de duygusal olarak oğlunu etkilemeye çalışmıştır. Aile içi tartışmalarda ebeveynlerde bugün olduğu gibi o dönemde de çocukları yanına çekme, çocuklardan destek görme ihtiyacı görülmüştür.

5.25. Bağımsızlık

Özellikle Sovyet Rejiminden sonra Azerbaycan Türk şairlerinin şiirlerinde bağımsızlık ve Türk milletinin manevi gücünü yansıtan ifadelerle sıkça rastlanır. Destanlar ve bu destanlara katkı sağlayan kahramanlar, Türk halkların komutanları, fatihleri, düşünürleri şiirsel imgelerle anlatılmıştır. (Heşimova, 2018, s. 466).

“Burda hər səhər

Dəstəylə gəzişir atəşpərəstlər.

Azadlıq sevəndir bu xalq əzəldən,

Bir də musiqidən, şerü qəzəldən

Burda ilham alır hər dünya görən.” (Vurgun, 2005, s. 144).

Azerbaycan toplumu tarih boyunca hür yaşamak istemiş, hiç kimsenin boyunduruğu altında kalmak istemeyen bir halk olmuştur. Bu yüzden ülkede defalarca başkaldırı ve zaferler meydana gelmiştir. Bu topraklarda yaşanan bu aksiyonlar elbette ki halkın karakteristik tavrına da sirayet etmiştir. Eserin birçok yerinde Azerbaycan topraklarının özgürlüğü konusuna değinilmiş hatta bu sebeple savaşlar bile olmuştur. Yukarıda verilen örnekte Şapur Hüsrev'e Azerbaycan kızlarını tanımlarken ilk önce onların hür insanlar olduğunu ve hürriyetsiz yaşayamayacakları vurgusunu yapmıştır. Daha sonra kişisel özelliklerinden bahsetmiştir. Şair burada bu hürriyet fikrini okuyucuya tanımlamanın önünde sunarak aktarmıştır.

5.26. Eleştiri

Şair Samed Vurgun, edebi eleştirileri yaptığı dönemde Azerbaycan Sovyet edebiyatında “Marksist eleştiri” hakimdir. Bu eleştiri türünün etkisi altında kalan şair ve yazarlar, edebi eserlerin birçoğuna siyasi cepheden bakarlar. Özellikle de kapitalizm ve sosyalizm çatışması edebi eserlere de yansımıştır. Samed Vurgun da edebî eleştiri konusunda bu karmaşanın içerisinde Marksist eleştiriye desteklemiştir. (İşgören, 2016, s. 208).

“Bu böyük sənətin bir kaşanədir,

Ancaq... o qalanın zirvəsinə bax,

Yastıdır... üstünə qar yığılacaq.

Lakin qılınc belli qurulsa hasar,

Üstündə göllənməz nə yağış, nə qar” (Vurgun, 2005, s. 139).

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere Azer Baba Ferhad'ı yaptığı kalenin mimarisi üzerinden eleştirmiştir. Eğer dediği gibi düzeltilmezse kar yağdığı zaman kalenin üstünde sorun yaşanabileceğini söyler. Ferhad bu eleştiriye büyük olgunlukla kabul eder.

5.27. Tabiat

Tabiat, insan, tarih gibi konular Türkistan coğrafyasında ve özellikle Sovyet yıllarında pek fazla kaleme alınmadığı görülür. Daha çok siyasi ideoloji ekseninde yazılan eserler vardır. Fakat sonrasında yazar ve şairler ideolojilerden uzaklaşır. Tabiat, insani tarih gibi konulara yönelir (Karakaş, 1996 , s. 310).

*“Əlvida!.. Əlvida, qurduğum şəhər,
Göylərə baş vuran dik minarələr,
Əlvida!.. Sevdiyim nazəndə Vətən!
Mən şərbət içmişəm sənin əlindən.
Halaldır əməyin, halaldır südün.
Hər bulaq başında bitən söyüdüün,
Hər qoca çinarın öz vüqarı var.
Hər aşiq qəlbinin bir nigarı var...”* (Vurgun, 2005, s. 177).

Azərbaycan Edebiyatında vatan, özgürlük, millilik temalarının yanında təbiət temaları da mutlaka işlənmişdir. Çünki Azərbaycan toplumu, sənətçiləri vatanı sadəcə mənəvi olaraq değıl onun maddi unsurlarını da içində yaşamışdır. Bunlardan biri de təbiətdir. Azərbaycan Şiirində təbiət; dağlar, bulaklar, ormanlar özəlinde şairlərə ilham olmuşdur. Bu sayədə şairlər vatan özlemlərini, sevdalarını daha çarpıcı şəkildə ifadə etmişlərdir. Bu şairlərdən biri de Samed Vurgun’dur. Şair Samed Vurgun yuxarıda verilən örnekte Ferhad’ın vatanından ayrılırken təbiəti, dağları, bulakları hatırlaması buna örnekdir.

5.28. Psixoloji

Edebi eserlər, insanı tüm yönleriyle incelemeyi və tanıtmayı amaçlayan, bunun içində geniş ruh çözümləmələri yaparlar. İnsanın iç dünyasını, duygu və hayallerini anlatırlar. Tam da bu noktada edebiyat ilə psixoloji bilimi arasındakı ilişki başlar. Bireyin iç dünyasını konu alan bu eserlər hem psixolojiden yararlanmış hem de psixoloji bilimine katkı sağlamış olur. Şair Samed Vurgun da bu eserində karakterlərin psixoloji təhlillərinə yer vermiş, bireylərin iç dünyasını eserində yansıtmışdır.

*“Yox, görürəm mən,
Görürəm dalğınsan, gizləmə, danış!
Məndə danışmağa tutar qalmamış...
Şirin, gözəl qızım, görürəm ki, sən
Həddindən ziyadə xəyalpərvərsən;
Çox şirin olsa da xəyal neməti,
Axırda çox olur qəmi, möhnəti.”* (Vurgun, 2005, s. 155).

Eserde Azer Baba bilge kişiliğinden ötürü saygın bir kimliğe sahiptir. Herkesle iyi geçinir ve herkesin derdini dinler. Yukarıdaki örnekte verildiği üzere de Azer Baba Şirin'in hareketlerini gözlemlerken psikolojik tahlil yapar. Şirin'e kendisinin fazlasıyla hayallere daldığını söyler bunun üzerinden ona tavsiyelerde bulunur. Eser boyunca Şirin'in psikolojisinde gelişmeler ve değişimler olur. Azer Baba bunları yakından gören fark edenlerden biridir.

5.29. Kadın ve Erkek İlişkileri

Kadın ve erkek ilişkisi Türk toplumlarında önemli bir yere sahiptir. Türk toplumlarının geleneklerine bakıldığında kadınlar erkeklere göre daha ayrıcalıklı olduğu görülür. Özellikle evlenme çağındaki kızların aile içerisindeki önemi oldukça büyüktür. Şair Samed Vurgun'un Ferhad ile Şirin adlı eserinde de Şirin'in evlenme çağına gelmesi ve Ferhad'a olan ilgisi eserde açık bir şekilde verilmiştir. Şirin'in ablasının hükümdar oluşu da birçokları tarafından saygı duyulmasına sebep olmuştur.

*“Sən yalan deyirsən, böyük hökmdar,
Eşqimə and içib vermişdin qərar,
İnandım sözüənə mən taleyi kəm,
Lakin unutma ki, mən də Məryəməm –
Bizans dövlətidir arxamda duran!
Beşdaş oynamasın mənimlə dövrən.
Oğul anasıyam, nə qədər sağam,
Bu Kəyan taxtına od vuracağam!”* (Vurgun, 2005, s. 188).

Eser başlı başına kadın erkek ilişkisi üzerinden hareket etmektedir. Burada kadınlardan hizmetkar olanı da hükümdar olanı da mevcuttur. Aynı şekilde erkek karakterler içinde de hizmetkar ve hükümdarlar var. Güçler eşit şekilde paylaşılmış diyebiliriz. Bu durumda şair kendine göre Türk kültür ve geleneğinde de görüldüğü üzere kadın ve erkeği eşit şekilde işlemiştir. Ferhad ve Şirin ilişkisi ve Meryem ile Hüsrev ilişkisi üzerinden daha net olarak belirtilen kadın, erkek ilişkisi eserin baştan sonuna kadar okuyucuyu içine çeker. Yukarıdaki örnekte Meryem ile Hüsrev aşkları üzerinden bir yüzleşme sahnesi yaşarlar. Meryem bir kadın olarak sevgiden hakkını istemekte ve Hüsrev'e itirazlar etmektedir.

SONUÇ

Azerbaycan'da modern tiyatro doğmadan önce halk arasında oynanan geleneksel, kültürel kökenli oyunlar var olmuştur. Halk oyunları, Azerbaycan'da geleneksel tiyatronun gelişmesine katkıda bulunduğu kadar geleneksel karakter ve tipolojilerin zenginleşmesine de destek sağlamıştır. Azerbaycan'daki geleneksel halk tiyatrosu, zengin bir özellik taşımaktadır. Birçok muhtevada sahnelenen bu oyunların halkı eğlendirmenin yanı sıra anlamlı mesajlar vermesi de bu oyunları önemli hale getirmiştir.

Azerbaycan'da modern tiyatro 19. yüzyılın ikinci yarısında teşekkül eder, bu durumun oluşmasında bilhassa Rusya-İran Savaşı sonucunda Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya ilhak edilmesi etkili olmuştur. Bu gelişme, işgalden sonra Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel yönlerden Rusya'nın etkisi ile bağlıdır.

19. asrın sonuna doğru belirli bir tiyatro topluluğu ve kültürü oluşmuştur. Bu toplulukta bir araya gelen tiyatro gönüllüleri, milletin gelişimi için en önemli etkinlik alanını tiyatro olarak kabul ederler. Kimi zaman çeşitli çevrelerin saldırılarına uğrasalar da Azerbaycan tiyatrosunun terakkisi için durmadan çalışmış, Azerbaycan'da yaşanan gelişmeleri yapıtlarında irdelemeye çalışmış, bu vesileyle ülkenin sosyal, politik, ekonomik ve uygar hayatındaki gelişmeleri halka anlatmaya çalışmıştır

1920'de gerçekleşen Rus işgali sonrasında rejimin değiştirilmesi, sosyal, kültürel, sanatsal hayatta önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Yeni rejimin müstebit ve zorba uygulamaları bir müddet sonra başlar. Bu durum edebî camiada da hissedilmiştir. Bilhassa tiyatro yazarları, 1920'den sonra özgür düşünceleriyle yazamamışlardır. Sovyetlerin resmî ideolojisine uygun yazmayan yazarlar sürgüne gönderilmiş, katledilmiş ve tehdit edilmiştir

Samed Vurgun Azerbaycan Türk Edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biridir. Özellikle yaşadığı dönemin buhranlı bir süreç olarak toplumu her yönüyle etkilemesinden dolayı bütün çağdaşları gibi toplumsal olaylara kayıtsız kalmamıştır. Kalemini cesaretli bir şekilde kullanan şair, hemen her konuda fikrini beyan etmede geri durmamıştır. Düşüncelerini bazen sembollerle bazen doğrudan bir şekilde ortaya koymuştur.

Samed Vurgun şairliğinin her döneminde Azerbaycan aşkını ve ülkesine bağlılığını eserlerine yansıtmıştır. 1930'da Komünist Parti'nin büyük çabalarıyla sosyalist zihniyet ülke genelinde yaygınlık kazanır. Samed Vurgun da bu sosyalist iklimden etkilenerek, sosyalizm anlayışına ve sosyalist grupların taleplerine uygun eserler vermeye başlar. Bu bağlamda şair, sosyal realizm görüşünü temel alarak sosyal meselelere, özellikle işçi sınıfının problemlerine realist bir bakış açısıyla yaklaşır. Samed Vurgun bu yıllarda sosyalist bakış açısı kazanmakla birlikte, toplumu oluşturan fertlerin de önemini kavrar ve şiirlerine yansıtır.

Elli yıllık hayatının otuz yılından fazlasını edebi yapıtlar vererek geçiren Samed Vurgun çok cepheli bir sanatçıdır. Çeşitli nevilerde eserler yazmıştır. Yıllar geçtikçe bu eserlerin tesiri, bedii kıymeti ve kuvveti artmıştır. Ancak Samed Vurgun şairliğiyle ün kazanmış, his ve fikir dünyasını en iyi şiir yoluyla yansıtmıştır.

1941 yılında "Ferhad ile Şirin" adlı halk hikayesini manzum tiyatro olarak ele alması tesadüf değildir, çünkü çocukluğundan itibaren halk kültürü içinde büyümüş ve kendini yetiştirmiştir. Saz çalan babasını dinlemiş, köyün aşıklarından koşmalar dinleyip sözlü geleneği öğrenmiştir.

Samed Vurgun II.Dünya Savaşı sırasında, şiddete ve her türlü despotizme karşı mücadeleye ilham veren "Ferhad ile Şirin" adlı dramayı faşizme karşı öfke ve nefret uyandırmak amacıyla yazmıştır. Bu nedenle Samed Vurgun'un eseri Nizami'nin 'Hüsrev ve Şirin' adlı eseri gibi aşk ve sevgi temasına adanmamıştır. Bu eserde vatan sevgisi, vatana göz dikenlere karşı kin ve intikam, kahramanlık konusu daha çok dile getirilmektedir. Bu ana konuyla bağlantılı olarak, Şirin ve Ferhad'ın başarısız aşk ilişkisine de eserde belirli bir yer verilir. Nizami ise "Hüsrev ve Şirin" şiirini saf aşka, yüce aşka adadıysa, Samed Vurgun aşk ve sevgi konusunu Nizami temasından yola çıkarak vatanseverlik temasına dönüştürmüştür. Nitekim eserde aşktan daha yoğun bir şekilde işlenen konu İran hükümdarı Hüsrev'in Azerbaycan topraklarını zapt etme isteğidir. Hüsrev'in Şirin'e olan ilgisi tamamen Azerbaycan topraklarına olan sevdasından gelmektedir. Şirin'e karşı beslediği duygular aslında bir bu yolda bir araçtır ve samimi değildir.

Samed Vurgun'un bir aşk şiirinden çok bir aşk dramı yazdığı gerçeğine gelince, şaire göre Nizami bir oyun yazarı olmasa da kendisinden sonra gelenlere güçlü

dramatik çatışmalar, güzel dramatik diyaloglar ve dramı andıran monologlar yaratmada yardımcı olabilecek bir sanatçıdır. Bu nedenle Vurgun, eserini oluştururken Nizami'nin şiirini örnek alarak, 'Hüsrev ve Şirin'in dramatik etkisinden ve destansı anlatımından esinlenerek, dönemin talebine göre yeni, özgün bir eser ortaya koymuştur.

“Ferhad ile Şirin” eserinin ana kahramanı Ferhad'dır. Ferhad, Azerbaycan halkının sanatçısı, komutanı ve kahraman oğludur. Vatanının bağımsızlığını korumak, kaçırılan sevgilisini kurtarmak uğruna fedakarlıklar yapmak, vatanın namusunu korumak için yaratılmıştır. Hüsrev'in Şirin'e olan aşkı ise gerçek aşk değildir. Bu sahte aşk Azerbaycan'ı İran'la birleştirmek gayesidir. Bu siyasi bir manevradır.

Samed Vurgun bu eseriyle Azerbaycan halkına, gelecek nesline vatana hizmet etmeleri onu korumaları ve yüceltmeleri açısından bir mesaj vermek istemiştir. Gelecek nesile Ferhad olma örneğini sunmuştur. Azerbaycan toplumu ve devleti ancak halkın onun halk tarafından korunmasıyla gerçekleşebilir.

KAYNAKÇA

9. *Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı*. (2018). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Abdullayev, C. (1976). *Samed Vurgun Poetikası*. Bakü: Gençlik Neşriyat.
- Ahmadov, H. (2020). Azerbaycan'da Tiyatro Sanatının Gelişmesinde Öncü Bir İsim: Abdurrahim Bey Hakverdiye. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*.
- Akın, Ü. (2018). Azerbaycan'ın ilk trajedisi Musibet-i Fahreddin üzerine bir inceleme. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 61-73.
- Akın, Ü. (2021). "Azerbaycan Tiyatrosu Üzerine Bir İnceleme: Geçmişten Sovyet Dönemine Kadar". OPUS.
- Akpınar, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Aksay, S. (2007). *Cafer Cabbarlı'nın Drama Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara : Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alizade, O. (2010). "18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası". *Akademik Bakış*, 105-114.
- Altun, M. (2003, Ağustos). Edebi Sanatlar.
- And, M. (2010). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi* . İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arif, M. (1958). *Azərbaycan Xalqının Ədəbiyyatı*. Bakı: Azərneşr .
- Arzumanov, V. (1976). *Samed Vurgun ve Sovyet Halkları Edebiyatı*. Bakü.
- Atuk, H. N. (2014). *Rasizade Hüseyin Cavid'in Uçurum ve Şeyda İsimli Piyeslerinin İncelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barthold, V. V. (2010). *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*. İstanbul .
- Baypınar, Y. (1978). Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme. Ankara.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılap Tarihi*. Ankara.
- Betur, M. (2019). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Söz Sanatlarına ve Söz Sanatları Öğretimine Yönelik Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Bilgili, A. S. (2002). *Azerbaycan Türkmenleri Tarihi*. Ankara: Türkler Ansiklopedisi.
- Bingöl, U. (2017). Postmodernizm ve Gelenek. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 22.
- Bolay, S. H. (1998). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/> adresinden alındı
- Bozdoğan, A. (2005). Samed Vurgun'un Bakış Açısıyla On Bir Türk Şairi. *Bilig*, 91-92.
- Bozdoğan, A. (2005). Samed Vurgun'un Bakış Açısıyla On Bir Türk Şairi. *Bilig*.
- Bozdoğan, A. (2007). Modern Edebi Metinleri Besleyen Gelenek Unsurlarının Hicvinde Kişisel Husumetin ve Siyasal Düşüncenin Rolü veya "Yahya Kemal'in Leylasına Bir Nazar". *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (s. 339-340). Ankara.
- Büyükarman, D. A. (2008). Vatan Kavramının Türk Tiyatro Edebiyatındaki Seyri Üzerine Bir İnceleme. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 128.
- Cabbarlı, C. (1959). *Azerbaycan dram teatrı*. Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyat.
- Caferov, C. (1959). *Azerbaycan Dram Tiyatrosu*. Bakü.
- Camalov, G. (2002). *Azerbaycan Hanlıklarının Rusya Tarafından İşgal Edilmesinde İran'ın İkili İlişkiler Siyaseti*. Ankara: Türkler (Cumhuriyet).
- Carr, E. H. (1989). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi*. İstanbul.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyasının Türkistan'da Hakimiyet Kurması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fak Sosyal Bilimler Dergisi*, 51-78.
- Çevirici, A. (2006). *Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Edebi Sanatlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Çolak, M. (2008). *İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı- Almanya Mücadelesi (1917-1918)" Kafkasya İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Oluşumu*. Bakü.
- Demirkapı, M. (2021). *Cafer Cabbarlı'nın 1915-1920 Yılları Arasında Yazdığı Tiyatro Eserleri*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

- Duman, H. (2018). Savaş Edebiyatı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 99.
- Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve Psikoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Enveroğlu, H. (2008). *Azerbaycan Şiirinin Poetikası*. Bakü.
- Ergün, H. (2004). *Mirza Celil Mehmetkuluzade'nin Ölüler Adlı Tiyatro Eseri (Metin-Dizin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Freud, S. (1998). *Psikanaliz Üzerine*. İstanbul: Cem Yayınları,.
- Göl, H. (2016). Geçmişten Günümüze Azerbaycan. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 153-170.
- Guliyev, C. (1966). *Semed Vurgun Yaradıcılığında Estetika Meseleler*. Bakü.
- Gümüş, Ş. (2021). Türk Kültüründe Sihir/Büyü ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 4.
- Güngör, E. (1999). *Tarihte Türkler*. İstanbul .
- Gürün, K. (2010). *Türk- Sovyet ilişkileri (1920-1953)*. Ankara.
- Hayit, B. (2000). *Sovyetlerde Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*. İstanbul.
- Heşimova, T. (2018). Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan ve Özbek Şiirinin Ortak Özellikleri . *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 466.
- İmer, F. (2020). *Anar Rızayev'in "Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi" Adlı Romanında Muhteva* . Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- İşgören, T. (2016). *Samed Vurgun, Hayatı-Sanatı ve Eserleri*. İzmir.
- İşgören, T. (2017). Samed Vurgun'un Şiirlerinde İkinci Dünya Savaşı. *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, (s. 318-323).
- Kapağan, E. (2014). Gök Tanrı İnancı ve Bu İnanç Sisteminin İçinde Alkış, Dua ve Dilekler. *Turkish Studies*, 801-810.
- Kapağan, E. (2021). Kültür, Tarih ve Kimlik Açısından Dilin Önemi. *Karabük Türkoloji Dergisi*, 49-58.
- Kaplan, M. (2015). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh.

- Karabulut, M. (2017). Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde Üslûp Üzerine. *IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Malatya.
- Karakaş, Ş. (1996). 20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* , 310.
- Kılıç, S. (2011). "Unutulmuş Bir Barış: Brest-Litowsk (Mart 1918)". *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Osmanlı Rus İlişkileri 1. Çalıştay Bildirileri*. Ankara.
- Memmedova, İ. (2013). 18. Ve 19. Yüzyılların Başlarında Azerbaycan'ın Arazboyu Bölgeleri Ve Nüfusu (İrevan, Nahçıvan, Karabağ Hanlıkları Üzerine). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 51-78.
- Memmedova, M. (2017). Azerbaycan ve Anadolu folklorunda Mevsimi Oyun ve Temaşalar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*.
- Mengi, M. (2012). *Mine MENGİ Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri* . Adana.
- Merdanov. (2011). *Azerbaycan'ın tahsil tarihi*. Tahsil Neşriyatı. Bakı:
- Moran, B. (2008). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mövsümlü, C. (2021). *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Milli Fikriyatın Gelişimi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Murselov, C. (2016). Azerbaycan Dini İnançlarına Genel Bir Bakış. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Okay, O. (2018). <https://islamansiklopedisi.org.tr/>. İslam Ansiklopedisi. adresinden alındı
- Okumuş, S. (2002). *Modern Azerbaycan Edebiyatı* . Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Oruçov, T. (2006). *Karavelli ve Latifelerin Janr Hususiyetleri. Azerbaycan Şaifahi Halk Edebiyatına Dair Tedkikler XIX*. Bakı: Sada Neşriyatı.
- Önal, M. (2008). Edebi Dil ve Üslup. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23-47.
- Özkan, N. K. (2020). İyilikseverlik ve Alçak Gönüllülük Bağlamında Kutadgu Bilig İle Kültür Aktarımı . *Milli Folklor*, 127 219.

- Öztürk, Z. (2018). Veysi'nin "Hâb-Nâme"si ve Namık Kemal'in "Rüya"sında Konu, Devir ve Üslup. *Social Science Studies* , 407-408.
- Pehlivan, S. E. (2022). *Nazım ve Nesir Hakkında (Mirza Fethali Ahundzade) Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. tees.yesevi.edu.tr. adresinden alındı
- Rehimli, İ. (2005). *Azerbaycan Teatr Tarixi*. Bakı: Çaçıoğlu Yayınları.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*. İstanbul.
- Resulzade, M. E. (1991). *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*. Bakü.
- Resulzade, M. E. (1991). *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*. Baku .
- Rustamli, N. (2016). *M. F. Ahundzade'nin Felsefi ve Toplumsal Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saraç, M. A. (2019). *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Sevinçli, V. (tarih yok). Türk Kültüründe Alkış / Kargış ve Adilcevaz Örneği . *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*.
- Soygatov, İ. (2016). *Gelenek Din İlişkisi Bağlamında Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet (Türk, Azerbaycan ve Türkmen Atasözleri Örneği)* . Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sultanlı, A. (1964). *Azerbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarihinden*. Bakı: Azərneşr.
- Süleymanlı, E. (2006). *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*. İstanbul .
- Taştan, A. (2003). Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma . *Bilig*, 25.
- Tebrizli, N. M. (1946). *Bugünkü Azerbaycan Davası, Esas ve Sebepler*. İstanbul.
- Tepe, N. K. (2019). Empati Kavramını Dostoyevski'nin Roman Kahramanı Prens Mışkin Odağında Bir Okuma Denemesi. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 528.
- Töret, A. B. (2019). Azerbaycan Türklerinin Atasözlerine Yansıyan Toprak Olgusu . *folklor/edebiyat*.

- Turan, S. (2021). *Mikail Müşfik'in 'Men Şirin Lehçeli Bir Bülbülem' Adlı Eserindeki Şiirlerin Dil, Şekil ve Muhteva Açısından İncelenmesi*. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ulu, Y. S. (2014). *Samed Vurgun'un Şiirlerinde Yapı ve İzlek*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Ulu, Y. S. (2014). *Samed Vurgun'un Şiirlerinde Yapı ve İzlek*. Ardahan: T.C. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur, E. (2001). Sovyetler Döneminde Azerbaycan Toplumunun Yeniden Yapılanmasında Edebiyat Adamlarının Rolü. *Türk Yurdu Dergisi*.
- Uygur, E. (2002). *Cafer Cabbarlı'nın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*. Ankara .
- Vahapzade, B. (1984). *Samed Vurgun*. Bakü: Gençlik Neşriyat.
- Vahapzade, B. (1984). *Samed Vurgun*. Bükü: Gençlik Neşriyat.
- Vekilov, M. (1986). *Ömür Dedikleri Bir Karvan Yolu*. Bakü.
- Vurgun, S. (1961). *Eserleri*. Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.
- Vurgun, S. (1985). *Eserleri*. Bakü: Dövlət Neşriyat.
- Vurgun, S. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Yıldırım, N. (2009). Zerdüşt ve Öğretisi. *Doğu Araştırmaları*.
- Yıldırım, O. (2020). *Mikail Müşfik ve Sabahattin Ali Şiirlerinin Muhteva Açısından Karşılaştırılması sayfa* . Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yurtsever, V. (1950). *Azerbaycan dram edebiyatı*. Ankara: Azerbaycan Kültür .

ÖZGEÇMİŞ

Hülya ÖZÇETİN TUÇER, ilk, orta ve liseyi Karabük'te okudu.Eskişehir Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu.Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde Pedagojik Formasyon eğitimini tamamladı. Karabük'te özel dersanelerde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni ve idareci olarak görev yaptı. 2019 yılında Karabük Üniversitesi Türkçe Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde (TÖMER) çalışmaya başladı. Hala buradaki görevine devam etmektedir. 2020 yılında yüksek lisans programına yerleşti. Evli ve iki çocuk annesidir. Orta derecede İngilizce bilmektedir.